АНАТОЛЬ БАРОЎСКІ

Азірніся ў каханні

Анатоль Бароўскі

АЗІРНІСЯ Ў КАХАННІ

Аповесць

АЗІРНІСЯ Ў КАХАННІ

Амаль фантастычная аповесць

1.

...вельмі люблю восень, залатую стракатую пару.

Асабліва той час, калі пасля першых начных прымаразкаў ад галін пачынае адрывацца зжоўклае лісце і ападаць нячутна долу.

Проста дзіўна, якая тады стаіць незвычайная цішыня. І толькі лісце, ударяючыся гучна аб галіны, парушае яе нязвыклым звонам. Калі ж я чую, як яно — яшчэ жывое, з цяплом дрэва — чапляецца за апошнюю надзею ўтрымацца, як безнадзейна апускаецца на зямлю, — шчымлівым болем заходзіцца маё сэрца, падкочваецца нячутнай хваляй няясная туга па нечым светлым, шчасным, але нязбыўным.

Тады душа мая поўніцца светлымі мроямі, добрымі згадкамі пра далёкае возера, дзе было поўна рыбы і вакол яго пасвіліся не то авечкі, не то козы...

Тады мне страшэнна хочацца адзіноты і цішыні. А ў памяці пісьмо ад Яе...

І я, як бы ні быў заняты, якія б неадкладныя клопаты ні прывязвалі, кідаю ўсё і — пешшу, спадарожнай машынай, аўтобусам — імчуся, спяшаюся на спатканне з лесам...

І тады чуйна слухаю, як ідзе, коціцца стракатым колам па зямлі шчымлівы лістапад. Як у промнях зыркага сонца пераліваецца жаўталісце, і здаецца, што то аскалёпачкі зыркага сонца абрыньваюцца на мяне.

У нейкі міг я не вытрымліваю і ад прыліву шчымлівага пачуцця падаю на лісцяную пярыну. Ляжу доўга, не варушуся, баючыся парушыць душэўнае суладдзе. Хочацца, каб лісцяны дождж абрынуўся на мяне з такой

сілай, з такой гушчынёй, каб ажно зацерусіў усяго-ўсяго. Каб нада мною вырас аграмадністы жоўты стог і схаваў ад клопатаў і трывог. Ад таго болю, які не пакідае мяне, яшчэ ад злых людзей і недругаў...

Я ляжу, раскінуўшы, бы ў знямозе, рукі і ногі. Нада мною крона магутнага з тысячу год дуба — ужо апалага ад лістоты. У яго густым спляценні карункаў я бачу рассечанае на мільёны аскалёпачкаў вечнае сонца. Не магу глядзець на яго, зажмурваюся. Мне здаецца, што лячу ў бязважкасці і што насупраць мне ляціць не лісце, а зоркі, якімі густа ўсеяна неба...

Восень, восень...

Ніяк не магу зразумець — ці то яна мяне лечыць, ці, наадварот, робіць хворым і бязвольным. Бо ў мяне потым доўга не перастае ныць сэрца, быццам адчувае вялікую непапраўную страту. Ці маю няўдачу? Аб ёй я яшчэ і не падазраваў, але яна нараджалася непрыкметна — паміма маёй волі.

Таму я ніколі не бяру з сабой у лес ні каханую жанчыну, ні надзейнага і блізкага сябра, каб не паказваць хваравіты настрой, каб не падумалі, што са мной творыцца нешта незразумелае і неверагоднае. Правільней, каб не ўбачылі гэтага... Навошта яно ім? Толькі дрэвам і небу я магу даверыць свой боль і хваравітыя думкі, сваю трывогу, якая не пакідае мяне ні днём ні ноччу.

Але мне не хочацца ад усяго гэтага пазбавіцца. Ніколі-ніколі...

Эх, лістапад, лістапад. Што ты робіш са мною, навошта так вучыш адчуваць боль дрэў, быццам яны жывыя істоты, якія саромеюцца свайго выгляду?

Ці то бацька вінаваты, які ўсё жыццё працаваў лесніком і часцяком браў мяне малога ў лес, ці што іншае? А мо ім і не баліць зусім, дрэвам, і тое мне ўсё здаецца толькі ў маім хваравітым уяўленні. А мае перажыванні зусім і непатрэбны нікому?

Дык па чым баліць маё сэрца?

Мне здаецца, што калі я падыду да свайго рубяжа, дык тое будзе вось такой менавіта парой: лісцёва-завейнай, з жоўтым адценнем. Яно і будзе адпавядаць ростані з вечным, зямным, непадуладным ні часу, ні абставінам.

Дык чаго ж усё-ткі яно баліць? Па чым? Ці — па кім? А як адбаліць, як сцішыцца — ці не ачарсцвее зусім, ці не згоркне, ці не пакрыецца плесняю абыякавасці і бяздушнасці? і ці адгукнецца на боль іншых?

Калі ж так здарыцца, то мне будзе надта лёгка жыць. І я буду пасміхацца ўжо з тых, у каго яшчэ бушуе ў грудзях агонь. Яны, не думаючы ні пра што, бу

дуць імчацца на душэўны кліч каханай, на чужы крык болю, да блізкага сябра. Перажываць няўдачы і радавацца поспеху. А потым, перажыўшы ўсё, адчуваць, як нешта шчымліва ные пад мокрай сарочкай...

А я тады ўжо буду мудрым, бы той старац-жабрак, які пражыў на свеце не адну тысячу гадоў, які загадзя будзе ведаць, што ў матылька, які будзе ляцець на зыркае святло, абавязкова згараць крыльцы. І я не падкажу пра тое матыльку. Бо ён і не паслухае мяне, бо і сам добра ведае пра тое. Але імгненне, калі ў яго ўспыхне полымя ў душы і прага да святла, ён мільён разоў пражыў бы нанава, зноўку паміраў і нараджаўся.

Я буду ведаць не толькі пра гэта. А пра тысячы невядомых чалавецтву ісцін, якія памаглі б людзям пазбавіцца ад фізічных і душэўных хвароб, ад адчування болю. Але такім шчасцем я не змагу падзяліцца, бо парушу няйвялікшую і свяшчэнную тайну на зямлі — навучу людзей быць бессмяротнымі.

Тады ж, у тое самае імгненне, перастане існаваць жыццё...

Восень, лістапад, ліставей...

Падай, падай, срэбразвоннае лісце, укрывай сабою зямлю, каб потым накрыцца новай коўдрай — пульхным

цёплым снегам.

А пакуль я ляжу на тваім прасцірадле, буду ўспамінаць, успамінаць, можа, і дакапаюся да прычыны, чаму ж так адбылося і менавіта ў такі перыяд, калі я і без душэўнай траўмы стаю на краі абрыву... Я многае магу ўспомніць — які ранак быў вясной дваццаць гадоў назад і як нас хаваў парасон ад цёплага дажджу, і таму мы забыліся на яго, як прачытаў першую кніжку і калі празвінеў для мяне па-іншаму сэнс вядомых і нязначных слоў кахання...

І яскрава ўспамінаецца ўчарашні, пазаўчарашні дзень, помню, з-за чаго ўпершыню пачало хвалявацца і балець сэрца. Як прагучала першае балючае слова знявагі і папроку. Я помню адценне ў голасе. І на адлегласці бачу яе твар, сумныя вочы. Але голас цвёрды, рашучы.

Ад галінкі адрываецца ліст — вялізны, шырокі, нібы аладак, што пякла мне некалі мама, — як даўно тое оыло. А можа, гэта і не ліст адрываецца, а я, ды не адрываюся, а яна галінка, страсае з сябе непатрэбны груз, пазбаўляецца яго, каб адчуць сябе вольнай. І незалежнай.

А і сапраўды — існуе заканамернасць. Ва ўсім. Ліст у галінкі не пытаецца, ці можна яму не адрывацца. І не просіцца пачакаць яшчэ які час. Гэтак і яна, не зважаючы ні на што, вызваліцца ад непатрэбнага цяжару. І адчуе незвычайную лёгкасць.

А восень плыла, набіралася моцы, ткала сабе стракатыя андаракі і хусткі, прымярала на сябе і тут жа скідвала ўборы на зямлю. У той жа час, як аблятала лісце, чулася шчымліва-салодкая мелодыя.

Як спакойна ляціць лісце ў першым і апошнім сваім палёце! Мне б яго спакойнасць і мудрасць. Добра, што з сабою не цягаю ў лес падрамнік — абавязкова не ўтрымаўся б і паспрабаваў бы перанесці наваколле на палатно. А можа, і не — пашкадаваў бы псаваць пэндзлем такую прыгажосць. Намалюю горш, чым яна ёсць.

Лістапад...

Ліставей... І воблакі нада мной плывуць спакойна і ўрачыста. Узляцець бы на іх, пасядзець, паразважаць пра жыццё, перакінуцца словам-другім з Айцом, параіцца — мо і падказаў бы што пэўнае...

Я, калі шчыра, ужо амаль і не ўспамінаю пра нашае каханне. Яна пашкадавала сваю сям'ю (і правільна зрабіла), не пашкадавала мяне. Але пасля таго я баюся застацца адзін на адзін з жанчынай — баюся, што зноў пачую нейкае ласкавае слоўца. Або не ўтрымаюся і скажу яго сам. Тады і пачнецца, паўторыцца зноў тое ж самае. Каму захочацца зноўку перажываць пражытыя драмы? Лепей глядзець іх у кіно ці на сцэне. Або пачуць ад каго...

Эх, лістапад, лістапад...

2.

— ...Божа, ты ўсё можаш, ты на ўсё здатны, ты ж — усёмагутны. Зрабі так, каб я быў вышэй над людзьмі мог, як і ты, хоць адзін раз зрабіць цуд!

Бог нейкі момант маўчыць, а потым, хітра прыжмурыўшы вока, з'едліва спытаў:

— А не пашкадуеш, ганарлівец?

— Аб чым? — не ўцяміў я.

— Ну, калі навучышся рабіць, тварыць цуды.

— Не! — амаль крыкнуў я. — Не пашкадую. Век на цябе маліцца буду.

Бог зноў хітра глядзіць на мяне, мезенцам да зуба дакрануўся, цікавіцца:

— А цяпер чаму ж не молішся?

Я хуценька перахрысціўся.

Айцец задаволена ўсміхнуўся, усеўся ямчэй на мяккае воблака, бы на канапу, уздыхнуў — рукі склаў на грудзях.

Цяпер павінна адбыцца нешта незвычайнае, чакаю, калі святы Айцец прыступіць да чарадзейства. Можа, ператваруся я ў нейкую іншую істоту? А твар у мяне будзе чалавечы? Ці пазнае тады мяне Наташа? Але нічога такога не адбывалася, і я занепакоена глядзеў на Бога.

Ён маўчаў, склаў рукі на жываце і, здаецца, драмаў, прымружыўшы павекі.

Паўз нас плыў жоўты месяц у бліскучым арэоле, ён свяціўся ў нейкай таямнічай святасці, аж зіхацеў. Айцец на яго не звярнуў аніякай увагі, адно не адрываў позірку ад сваіх худых і белых ног — няўжо дзед ніколі не выстаўляў іх сонцу?

— Ну, што ж, на тым і парашылі, — уздыхае Айцец, кладзе далоньку ў далоньку, і я толькі цяпер заўважаю, што яны ў яго нейкія кашчавыя, маленькія, бы ў нашага дзядзькі Вінцэся, якога скалечыла ў вайну, — быў ён маім суседам. — Дык ось так, дарагі мой, калі я старэчым сваім вухам цябе правільна пачуў, то ты, грэй яго, згодзен на ўсё?

— Згодзен, згодзен, святы Айцец, на ўсё згодзен!

— Тады быць таму! — падняў стары руку над галавой, але не мяне перажагнаў, а суседняе воблака, што пакрысе сунулася на нас.

Ён ступіў на яго, ёмка ўсеўся і больш ужо не глядзеў у мой бок. Як і не ведаў мяне, і ніколі не бачыў, не страчаў нідзе.

Во дурань: дамовіўся з Богам і не ведаў, пра што дамовіўся. Паддурыў мяне Айцец, ой як паддурыў!

І тут да мяне аднекуль з вышыні данёсся зычны і

грамавы голас:

— Тры і тры даю табе. Адзін цуд — для каханай. Другі — для ворага. А трэці, грэц яго, — для няшчаснага. Для каханай ты можаш узляцець да нябёсаў — зрабіць яе шчаслівай ці наадварот, як пажадаеш. Ворага можаш знішчыць ці яго зброю, ажывіць забітага ворагам. Трэцяе — даць зрок невідушчаму ці ногі калеку...

Я ўважліва слухаў, стараўся запомніць кожнае слова, бо паверыў адразу і аддана ва ўсё, што пачуў, паверыў ў сябе іншага, усёмагутнага і моцнага. Але калі я прыняў боскі дарунак, то здзівіўся — не пачуў той палёгкі, якая жадалася.

Дык у чым ён, Цуд? У тым, што мне стала не лягчэй, а ўтрая цяжэй. Цяпер жа перада мною паўстала задача — як найлепш распарадзіцца трыма маімі жаданнямі... Як Пугачова спявае? Тры жаданні, толькі няма рыбкі залатой? У мяне ж, здаецца, ёсць рыбка, ёсць тры жаданні. Божа, навучы мяне розуму, каб я ўдала імі распарадзіўся.

— Ды запомні яшчэ, ганарлівец, — зноў данёсся голас аднекуль зверху, толькі ўжо з другога боку — ззаду: — Кожны цуд — роўны аднаму году жыцця. На тры, чуеш, на тры гады скароціцца твой век...

Я пачуў. І зніякавеў. У гэтым жыцці за ўсё трэба нечым плаціць. За цуды — сваім жыццём.

— А калі іх можна будзе здзейсніць?

Адказу не пачуў. Замест яго непадалёк ад мяне нешта зашыпела, затрашчала, потым белая пуга зыркай маланкі пранізала два абцяжараныя свінцовасцю абпокі. Яны сутыкнуліся лоб у лоб, не саступіўшы адзін аднаму дарогу. Я закрыўся рукамі — як ратаваўся ад нечага, не ведаючы, ці то Айцец сварыўся на мяне, ці то ўхваляў мае думкі.

Прыгледзеўся — а то зусім і не воблакі былі, а нейкія жывыя істоты з абліччамі не то людзей, не то звяроў...

Я сеў на тое воблака, на якім сядзеў святы Айцец. А загадкі адна за адной прыляталі да мяне.

Маўчала неба. Маўчаў Бог. Я зноў крыкнуў у шэрую прастору і зноў не пачуў адказу.

Калі расплюшчыў вочы, найперш падумаў: «Сон? Ці ява?» Ува мне адбылася нейкая значная перамена. Калі сон, то ён быў велічны, з намёкам. У маіх руках была «Шчыгрынавая шкура» Бальзака, якую я пачаў чытаць звечара.

Я так яскрава бачыў Усявышняга, яго рукі і ногі, а вочы — не то сумныя, не то вясёлыя — запомніліся найбольш...

3.

У маім інтэрнацкім пакоі ціха і адзінока. На стале маўчыць, не цікае будзільнік — усё не збяруся аддаць у рамонт.

На вуліцы лета, цяплынь. Праз вокны да мяне далятаюць птушыныя галасы.

На сцяне, над маёй галавой, свяціўся ад акна сонечны прамавугольнік. Пасля ён перабярэцца да дзвярэй.

Дзень у мяне распісаны да гадзіны. У інтэрнаце я жыву ўжо год. Перабраўся сюды пасля таго, як мяне кінула жонка. Выпускныя экзамены я заваліў, правільней, завалілі маю дыпломную работу. А я не вынес таго і кінуўся ў абдымкі Бахуса. Быў не раз у выцвярэзніку. Жонка знемаглася змагацца за мяне і падала на развод. З'ехала некуды — каб і не бачыць мяне. Што ж, усе правільна.

Ногі неслі мяне порстка і лёгка. Быццам быў я бязважкі, быццам у мяне выраслі крылы. Я дзівіўся нечаканай перамене, а прычыны не мог знайсці — вінаваты велічны мой сон?

Дзень быў сонечны, з белымі аблокамі. Я нейкі момант не адрываўся ад іх, успамінаў нядаўні сон і ўсміхаўся: а сапраўды было б добра сесці на воблака.

На думку прыйшло яшчэ адно — захацелася намаляваць свой сон. І Айца. І воблакі. І блакіт неба — там, на вышыні, быў ён нейкі празрысты, мяккі, хоць рукой пагладзь.

Мая майстэрня была як ў Бога за пазухай.

Будавалі над Прыняццю дом. Па праекце гарадскога архітэктара Панфіленкі. Дык от, мой старэйшы сябра — мастак-кераміст Пушкарчук — угаварыў архітэктара над дзевятым паверхам размясціць майстэрні мастакоў. Са шкляным дахам. Каб на мальберт падала натуральнае святло.

Я пра тое не ведаў. А каб і ведаў, то ўсё роўна не разяўляў бы рот — маглі выдзеліць любому, толькі не мне. Выпадак з выцвярэзнікам ды і ранейшая сварка, якую я ўчыніў у гарвыканкоме, доўга будуць помніцца гарадскім уладам. А найбольш загадчыку аддзела прапаганды гаркома партыі Здроку, якога я абазваў дурнем за тое, што ён пачаў мне раіць, што пісаць.

Аднойчы паклікаў мяне Пушкарчук на экскурсію.

— Куды канкрэтна? — пытаюся, не маючы асаблівага настрою для шпацыру.

— А так, прагуляемся... — ухіляецца ён ад прамога адказу, затоена ўсміхаецца, дадае: — Да дзявок... Ёсць такія прыгожанькія і ладненькія, што вачэй не адвесці. Куды тваёй Наташцы да іх...

Яму за семдзесят, а ён пра дзяўчат — ну і хлус, наскрозь бачу яго. Настрой, мякка кажучы, у мяне кепскі. На душы — пекла. Ды не з-за той майстэрні, не, проста накочваецца часам на мяне — нават і ў шчаслівыя хвіліны такі сум, што і дзявацца няма куды. Не ведаю, ад чаго тое, з дзяцінства назіраю за сабой такое. Хаваю неспакой у сабе, а Пушкарчуку паказваю

сваю бесклапотнасць.

— Не пайду, — я ўжо дражнюся, хачу пазлаваць яго, адпомсціць за «дзявок» і за Наташку, і ў мяне цяпер толькі адно тайнае жаданне — выпіць шклянку сухога вінаграднага віна. І толькі чырвонага. «Каберне» ці «Гамзы».

— Дурнем назаву, як не пойдзеш. І потым жа шкадаваць будзеш, што не паслухаў мяне.

— Ты ж ведаеш, Мікола сын Мікітаў, што я ніколі і ні аб чым не пашкадую,— уздыхаю я і падымаюся, накідаю мяккае крэсла ў яго майстэрні.

Ён вядзе мяне да таго вышыннага дома. Ліфт нас падымае на дзевяты паверх. Пушкарчук вядзе мяне па доўгім калідоры, потым адмыкае дзверы — мы падымаемся на дзесяты.

— У госці?

— Ага, — лёгка згаджаецца сябар і не абарочваецца да мяне, прычэсвае рукой рэдзенькія, з сівізной, валасы.

Мы выходзім на пляцоўку, аддыхваемся. Не ад стомы, бо прайшлі ўсяго дваццаць сем прыступак, а ад вышыні — адразу заняло дух.

Перад намі адкрываецца дзівосная панарама — лучына Прыпяці. На тым баку, на лузе, у шызай смузе, стаяць стагі, а па гэты бок, ля падножжа гары, паднялі ў неба свае кроны магутныя дубы.

— Смаката! — удыхаю я паветра і адчуваю, як цяплее мая душа, як мякчэе сэрца ад убачанага.

— Ну во, а ты ўпарціўся, — усміхаецца Мікалай Мікітавіч і дастае з кішэні новую звязку ключоў, падыходзіць да дзвярэй, адмыкае іх.

— Заходзь, отрак, — робіць боскі жэст Пушкарчук, прапускае мяне наперад і падае адначасна паперку: — То табе тэлеграма і пропуск у гэтую хату. Тут цяпер

строга — толькі па пропусках.

Чытаю і нічога не разумею: «Рашэннем Маз... гарвыканкома ад 12 мая 1987 года мастаку Антону Мікалаевічу Зялёнку выдзяляецца асобная майстэрня агульнай плошчай...»

— Што сіе азначае?

— А тое, што ты, Антон, тут гаспадар. Пусціш мяне да сябе?

Нешта кальнула ў скроні, зазвінела ўвушшу. Ватнымі нагамі я пераступаю парог і заходжу ў прасторны светлы пакой. У ім нічога няма, чуваць толькі пах фарбы, а пасярэдзіне залы заўважаю столік. А на ім блішчыць золатам пляшка шампанскага. Карабок цукерак побач.

Толькі потым я заўважаю каля акна яе, Наташку...

У адзін міг і столькі нечаканасцей.

Ці пад сілу вытрымаць такое?

Я не вітаюся чамусьці з дзяўчынаю, гляджу на сцены, на падлогу. Потым пераводжу позірк за акно, туды, дзе цячэ Прыпяць, дзе шызая смуга абвалоквае раку — і нічога не бачу. Даўно звыкнуўся з думкай, што страціў Наташу. Апошні тэлефонны званок і яе ціхае «Не звані мне больш...» рашылі ўсё. Я стрываў боль, адпакутаваў (усё паўтарылася, як і некалі з Галінкай), знайшоў у сабе сілы адсекчы ўсё ад сябе і пахаваць у памяці. А тут зноў яна? Навошта? Радавацца мне ці...

Дзяўчына падыходзіць да мяне і кладзе рукі на плечы. Датыкаецца косамі да вуха:

— Што з табой, Антось? Ты не рады майму прыходу?

Дотык яе гарачых рук да шчакі вяртаюць мяне да явы. Пах незразумелых духоў вяртаюць мяне да свядомасці — то яна, канечне ж, яна. Я гляджу то на Пушкарчука, то на яе, не вытрымліваю і крычу:

— Я не хачу больш спаць. Разбудзіце мяне!

Ён рагоча. Наташка прыціскаецца да мяне, і я нараджаюся зноўку — адчуваю, як сэрца пачынае гулка адбіваць удары.

Я адкаркоўваю пляшку, страляю коркам у столь, і наліваю пеністае пітво ў крышталёвыя фужэры. Здаецца, ніколі я не піў такога смачнага напітку.

— Я шчаслівы, што ў мяне ёсць вы, — шапчу я і раблю глыток, адчуваю, як вяртаюцца сілы, настрой, вера ва ўсё добрае і шчаснае.

Як хораша, што ў мяне ёсць такія сябры!

Накіды на загрунтаваным палатне я выканаў хутка. Як даўно рыхтаваўся да гэтага. Я вельмі добра памятаў твар Айца, і даваўся ён мне лёгка. Пэндзаль вылучаў кожны сівы валасок яго шыкоўнай барады, кожную маршчынку і воспінку на твары. А пра вочы і гаварыць не было чаго — нраменьчыкі-іскрынкі, такія добрыя і ўважлівыя, мудрыя ў сваёй прастаце.

У нечым Ойча падобны і на нашага дзеда Міхася, старажыла вёскі. Дзеда ўжо даўно няма, памёр, як мне было гадоў сем. Але тыя вочы, дзіцячыя і ўражлівыя, запомніліся да драбніц.

І я маляваў цяпер абодвух — Айца і дзеда Міхася. Стараўся, каб яны былі падобныя адзін да аднаго. Не забыўся накідаць абрысы і месячыка, што праплываў паўз нас, і пугу-маланку... Для чаго маляваў, не ведаў. Лепш за вялікіх майстроў Іванава і Веласкеса зрабіць, безумоўна, я не мог. Але ж цягнула невядомае і неадольнае жаданне напісаць Божаньку — Божаньку-мудраца, Божаньку-прарока. Жартаўніка і простага зямнога чалавека.

Мне ніколі так не працавалася, як цяпер. Мне здавалася, што пэндзаль сам хадзіў, што я яго і не трымаў у руках. Можа, упершыню я адчуў, што такое натхненне.

Я не вылазіў са сваёй верхатуры цэлы дзень, потым вечар і ноч зноў правёў за мальбертам. Знямогся — гудзелі рукі і ногі, галава стала важкая і пустая. Не памятаў, як і дзе заснуў. Прачнуўся на падлозе каля мальберта...

Першае, што я заўважыў над габой — шэрую столь. Адлежаў руку і не адчуваў яе — а як падняўся, яе пачалі «кусаць мурашкі». Гудзела галава, быццам учора была сяброўская вечарынка і я ўзяў лішку.

Балкон быў чамусьці адчынены — помніцца, на ноч я зачыняў дзверы, каб не перашкаджалі гукі дзяцей і гудзенне машын. Хто ж адчыніў?

Стрэлкі на гадзінніку паказвалі палову пятай.

Калі ж я пільна прыгледзеўся да намаляванага, то заўважыў, што Божанька, якога я намаляваў на воблаках у правым кутку, перамясціўся ў левы, ніжні, — і хітра пазіраў на мяне.

У маю душу пракраўся страх. Мне стала не па сабе. Адчуў, што нейкія патаемныя сілы акружаюць мяне, кіруюць мною.

Мне падалося нават, што нехта хадзіў па пакоі рыпелі маснічыны. Адчуў, як па спіне пацяклі халодныя раўчукі.

4.

Твар у Фядоса Рыгоравіча старанна паголены. У вачах спакойнасць і задаволенасць. Ён раз-пораз закусвае верхнюю губу, сядзіць з дзелавым выглядам, як бы даказвае самому сабе, што робіць усё правільна і прыстойна. І што ніхто ў свеце не зможа папракнуць яго за нейкія памылкі, калі яны і ёсць...

Але іх быць не можа. Таму што ён абраны, правераны, за яго галасавалі выбаршчыкі. А таму ён чысты, як

золата вышэйшай пробы, і на ім не можа быць ніводнай плямінкі.

На століку, што злева прыткнуты да вялікага стала, зазумерыў плаўна і пяшчотна, як прасіў прабачэння за турботы, тэлефон. Вочы не адрываліся ад паперчыны, а левая рука прывычна падалася да трубкі. У промнях сонца зырка бліснула крышталёвая запінка.

— Ганчарэнка, — глухім і аўтарытэтным голасам азваўся гаспадар кабінета і глядзеў у акно — вусны сціснуты, душэўны камертон настройваўся на хвалю, прымяраўся, як патрэбна гутарыць з тым, хто пазваніў, — што невысокае начальства, тое было зразумела па тэлефоне. — Ганчарэнка слухае.

У трубцы нейкі момант маўчанне. Потым пачуўся кашаль, пытанне:

— Фядос Рыгоравіч? Шылко. Прасілі пазваніць?

— Прасіў, Пётр Лаўрэнцьевіч. Як там у вас жыллёвы фонд?

Шылко — генеральны дырэктар дрэваапрацоўчага аб'яднання — трохі памаўчаў, чуваць было, як гартаў паперы ў сябе на стале, адказаў няўцямна:

— Ды тут як паглядзець. Так-то яно быццам і ў норме, а калі па сутнасці, то трохі і не вытанцоўваецца.

— Не разумею, Пётр Лаўрэнцьевіч, растлумачце.

— Добра. Не хапае нам дзвюх кватэр, хоць разбіся. Людзі вельмі заслужаныя, ды і абяцаў я ім, а тут... Вы ж абяцалі ў гэтым годзе вярнуць нам даўжок.

— Абяцаем мы многім. А потым непрадбачаныя нечаканасці. Так?

— Так-то яно так, Фядос Рыгоравіч, — кашлянуў зноў генеральны дырэктар, прадчуваючы, мусіць, што дабром размова не скончыцца, — але ж і людзьмі заставацца трэба.

Фядос Рыгоравіч усміхнуўся, падумаў сам сабе: «Хітрыць генеральны, бедненькім прыкідваецца. Сам жа ведае, што мы вышэй абставін і нікуды ад гэтага не падзецца... Не, брат, нікуды ты не ўцячэш ад мяне. Жыць з начальствам трэба мірна, тады і лягчэй самому працавацца будзе...»

— Так, доўга гаварыць не будзем. Есць просьба — гарвыканкому неабходна адна, усяго адна кватэра! — старшыня сказаў галоўныя словы і зноў паглядзеў па акно — чакаў, што адкажа цяпер дырэктар.

У трубцы зноў чулася маўчанне: пяць, дзесяць секунд... Ганчарэнка не падганяў, таксама маўчаў. Выпрабоўваў нервы Шылко. Верыў, што зломіць яго.

— Не магу, — пачуўся глухі адказ.

— А падумаўшы, Пётр Лаўрэнцьевіч? — пытанне было ўжо з'едлівым, з падколам, бо чуўся і працяг яго: «Падумай, бо могуць быць вялі-ікія непрыемнасці...»

— І падумаўшы, Фядос Рыгоравіч, не магу. Хоць павееце. Усё ўжо зацверджана. Людзі ведаюць, каму што будзе выдзелена. Ужо і мэблю заказалі сабе, грошы ўнеслі. Што хочаце рабіце, я не магу.

Старшыня гарвыканкома занерваваў, зноў пакусаў губы. Адчуў, што не паддаўся Шылко. На другім канцы провада было зацятае маўчанне.

— Ну што ж, нельга, значыць, нельга, — стражэйшым голасам канстатаваў Фядос Рыгоравіч, вельмі незадаволены вынікам размовы. — Тады — да сустрэчы.

— Усяго добрага.

Трубка апусцілася на месца.

«Нездарма ён так гаварыў са мною, — падумаў Ганчарэнка, — значыць, адчуў падтрымку ў гаркоме партыі. Цяпер яго голымі рукамі не возьмеш. Трэба было неяк інакш з ім пагаварыць, праявіць дыпламатыю і хітрасць. Але нічога, адпраўлю на цябе харошанькую

ананімачку, вось тады пабачым, як ты затанцуеш. А перад табой, ветэран Арэшка, усё роўна сумленне будзе чыстае. Бач, я стараўся, пераконваў, хацеў прабіць табе жытло, а яно вунь як павярнулася... Але ж я не магу пакрыўдзіць і страхавога агента, ад яе ў многім залежыць і працаздольнасць самога старшыні гарвыканкома — сілкуе яна душэўную сілу, дае бадзёрасць і унутраны настрой».

Успомніў пра яе, і рука міжволі пацягнулася да тэлефона. Пальцы самі па сабе, без удзелу намяці, набралі адну двойку і астатнія тройкі. Лёгкі тэлефон, і запамінаць не трэба.

— Алё, я слухаю вас, — пачуўся у трубцы дзелавы голас.

— То я, Ніна, як ты там?

Голас адразу перамяніўся, наліўся пяшчотай:

— Здаецца, усё добра. Па табе сумую. А ў цябе?

— Гэтаксама. Пад вечар пазваню?

— Ага. Цалую, дарагі...

У кутку, ля дзвярэй, падаў голас стары нямецкі трафейны гадзіннік — прашамкаў дзевяць гадзін.

У гэты ж час адчыніліся дзверы, на парозе стала сакратарка ў белай кофце і шэрай спадніцы — нязменным сваім уборы, — слухала, што скажа старшыня. Але перад гэтым павіталася, паправіла прычоску — высокі начос.

Яму ўспомнілася, як Ніна не раз пасміхалася з тае прычоскі, рагатала: «Цікава, а колькі кілаграмаў важыць яе стог?»

— Добрай раніцы, Таццяна Паўлаўна, — прыўзняўся мэр, устаў з-за стала. — Што ў нас сёння?

Жанчына разгарнула чырвоную вялікую папку, нагадала:

— У дзесяць — бюро. Пасля абеду — выканком. Рэдакцыі трэба даць неадкладна адказ. Прыязджае пісьменнік з часопіса — будзе пісаць пра забудову горада. Ну і іншае — адкрыццё магазіна, прызначылі прыём ветэрана вайны Арэшкі...

Ад пачутага прозвішча ў яго перакрывіўся злёгку твар, як зуб забалеў усё роўна. Але раз прызначыў, то трэба прыняць. Напачатку думаў, што абрадуе ветэрана, але цяпер...

— Дзякую, Таццяна Паўлаўна.

Дзверы зачыніліся. У кабінеце стала зноў ціха, толькі з вуліцы даносіўся праз шыбы лёгкі шум машын і людской гаманы — акно выходзіла на тлумную вуліцу.

На душы паспакайнела. Ганчарэнка адгарнуў папку чакалі подпісу паперы. Асабліва не ўнікаючы ў іх сутнасць, толькі кідаў позірк па дыяганалі, здагадваючыся пра сэнс, машынальна ставіў закаручку.

Фядосу — сорак гадоў. Па знешнім выглядзе і не скажаш, што яму столькі. Выглядаў значна маладзей.

У жыцці яму многае ўдавалася. Скончыў інстытут. Прапанавалі працаваць у гаркоме камсамола. Пачынаў з інструктара. Потым стаў першым сакратаром. З першага запрасілі працаваць у выканком — намеснікам. Потым у гаркоме партыі загадваў аддзелам прапаганды і агітацыі. Адтуль «кінулі» зноў назад, але ўжо мэрам горада.

І ў гаркоме камсамола, і ў выканкоме ён стараўся працаваць так, каб звярнуць на сябе ўвагу. У дакладах абкома, а то і цэкоўскіх, успаміналі яго прозвішча як аднаго з ініцыятыўных камсамольскіх работнікаў. Ініцыятыва тая была ў адным кірунку. Калі былі праверкі, то гаркомаўскі легкавік часта ездзіў па адным маршруце — да лучыны Прыпяці, дзе чакалі пахкія шашлыкі і скрынка з гарэлкай і халодным півам. Лёд для ахалоджвання быў закапаны ў зямлі.

Даведкі для правяраючых пасля такіх сяброўскіх сустрэч пісаў ужо сам Фядос.

І ў выканкоме той жа стыль спатрэбіўся. Правяраючыя з рэспублікі ці Масквы ніколі не адмаўляліся, калі ў багажнік «Волгі», якая везла госця ў аэрапорт, ставілі сумкі з пахкім правіянтам і каньякамі, паляшуцкія прысмакі. Пасля гэтага нечая скарга, з-за якой і прыязджаў правяраючы, спісвалася, «предавалась забвению...».

Вер ка... Светлым успамінам не-не ды і прыходзіла ў яго памяць чарнавокая дзяўчына. Працавала яна сакратаром па школах. Вясёлая, з агністымі вачыма, яна сваёй энергіяй зараджала іншых, працавала без стомы Была вялікай выдумшчыцай і неяк непрыкметна само сабой, пранізала яго сэрца. І не ведаў, што сам даўно пасяліўся ў яе душы... У адзін з такіх" вечароў-выездаў ў прыпяцкія абалоны, калі сядзелі на беразе ракі пасля смачнай юшкі і выпітага віна, пацягнуў за сабою узяўшы яе за руку...

Верка, як зачараваная, пайшла за ім. Не задумваюся, не дакарала сябе ні ў чым.

І была яшчэ адна сустрэча, і другая, і трэцяя

Аднойчы зайшла да яго ў кабінет, села на крэсла нясмела прашаптала:

— Фядоска, а ў нас дзіця будзе...

Ён, здаецца, спалатнеў ад пачутага. Разгубіўся, не ведаў, што рабіць — перасохла ў горле.

— Як, як гэта будзе? Я ж, здаецца...

— І сама не ведаю. Але ўжо тры месяцы ў мяне няма...

Ён сашчаміў пальцы на стале. Зморшчыў лоб. Ліхаманкава абдумваў, як перамяніць усё ў лепшы бок.

— Да ўрачоў хадзіла?

— Да ўрачоў? Навошта? — не зразумела, паглядаючы на яго.

— А... ну, правільна, — спахапіўся, баючыся, каб не напалохаць яе сваёй прапановай. — Я меў на ўвазе, каб пераканацца, мо яно ўсё і не так, што ты дарэмна хвалюешся.

Яна горка ўсміхнулася, паправіла пасмачку кос ля вуха, адкінула іх.

— Ды тут і без дактароў зразумела.

— Мг... — няўцямна прамовіў Фядос і ўсё не падымаўся, хаця было жаданне сесці побач, прытуліць да сябе, супакоіць. Адчуваў, што каханне да яе не прапала.

— Што рабіць, Фядос? Парай.

Зазваніў тэлефон. Фядос трубкі не падымаў.

— Вечарам усё абмяркуем, Верка. Добра? Пасля работы едзь да нашага дуба. Будзем думаць. Нешта ж прыдумаем. Не хвалюйся. Добра?

Яна хітнула галавой, выйшла з кабінета.

Ганчарэнка адарваўся ад сваіх думак, зноў узяўся за паперы. Адзін аркуш паперы прымусіў уважліва ўчытацца ў сэнс — пісьмо было з цэнтральнай газеты, ён адразу ўспомніў зморшчаны твар жанчыны — Палагеі Піліпаўны ці то Цітаўны. Прыходзіла да яго на прыём. Можа, яно і сапраўды так было, як яна расказвала пра той канцлагер, у якім яна была і падвяргалася нечалавечым здзекам. Але ж дакументаў пра тое ніхто ёй не выдаваў. Пра яе напісаў журналіст. Але як яна дакажа, што яна была ў фашысцкім лагеры? Што была медсястрой батальёна, тое ўстанавіць лёгка. А вось што папала ў палон і...

Газета прыслала па выканком пісьмо, каб ён, старшыня, прыняў якое рашэнне і аблегчыў жыццё жанчыне. А ёй трэба жытло. Бо жыве ў сутарэнні, дзе ніякіх выгод, Дзе, па яе словах, спаць не даюць пацукі — ноччу

бегаюць па ёй. Краты паелі ў сцёпцы бульбу. Л пенсіі ніякай, цяжка жыць.

Фядос памятае, жанчына тады, як была у кабінеце, доўга не гаварыла. Вільготнымі вачыма глядзела на яго і ўмольна папыталася:

— Ды як жа яно будзе, старшынька, га? Не магу я там больш жыць. Памру я там...

На прыём прыходзілі розныя людзі. Лілі справядлівыя і прытворныя слёзы. Так што ён прывык да ўсяго. І амаль не рэагаваў ні на што. І тады ж, гледзячы на жанчыну, не варухнулася ў яго душы ніводная жылка, не ўздрыгнула, не сціснулі спазмы...

Вочы ў яе празрыстыя, светлыя. Як вясновы лёд. А вось твар, рукі і ўсё цела былі ў нейкіх язвах-струпах. Яны даўно зажылі, і засталіся сляды. Пісаў журналіст, яму, Фядосу, яна не расказвала пра тое, што фашысцкія каты выпрабоўвалі на ён і іншых жанчынах нейкае хімічнае ці то лякарства, ці то зброю... Яна курчылася тыднямі ад болю на нарах дваццаць першага барака канцлагера Лімбург. Маліла Бога, каб забраў да сябе яе скалечанае цела і душу...

Ён пацісnуў плячыма, адвёў позірк:

— Не магу я вам сказаць нічога пэўнага. У парадку обшчай вочарадзі.

Жанчына пасунулася да дзвярэй, не азірнулася, не ўздыхнула расчаравана. Яе просценькі шэры касцюм сведчыў пра тое, што яна ніколі не глядзела сябе, нікому не скардзілася на сваё жыццё.

«Ну, гэтыя пісакі, — падумаў са злосцю пра таго журналіста Крушню, што прыязджаў з Мінска, — напісалі суседзі жанчыны, бачачы, як мучыцца бедалага, папрасілі заступіцца. Бо не было ў тае ні родзічаў, ні блізкіх людзей. — З мухі слана злепяць. Не хапала яшчэ, каб мяне ўспаміналі ў прэсе, расказвалі аб маёй бяздушнасці. Пасядзеў бы ён на маім месцы,

пабачыў бы я, якую ён праявіў бы чалавечнасць. Пісаць лягчэй, чым... Шкада яму стала, бачце, жанчыну, якая перанесла столькі пакут. Быццам мне не шкада. Ды былі б у мяне тыя кватэры, я даў бы ўсім, нікога не абышоў бы А дзе іх браць, тыя кватэры?..»

Ну, цяпер прыйдзецца адпісвацца, хадзіць да жанчыны, цікавіцца, як яна жыве. І паставіць на льготную чаргу. А ці дажыве яна да таго часу, калі падыдзе яна чарга.

Дзверы адчыніліся, і на парозе стаў намеснік — Алег Пятровіч. Трымаў у руках паперы, позірк запытальны — ці не перашкодзіў? Валасы кучаравыя стажком на галаве, белая кашуля і з тоўстым вузлом гальштук. Алег Пятровіч і не так даўно ў намесніках, яшчэ не прывык да традыцый і ўзаемаадносін у такой установе. Перад тым працаваў завучам у сярэдняй школе. Потым інструктарам аддзела прапаганды ў гаркоме партыі. Першы сакратар Малатзеў убачыў у ім перспектыўнага работніка.

— Заходзь, Алег Пятровіч. Што ў цябе? — Ганчарэнка загарнуў папку, адклаў убок. — Зноў з кляўзамі?

— Ды не, тут іншае. Мастак Пушкарчук прапаноўвае адкрыць музей народнай творчасці ў яго майстэрні. Вы ж памятаеце, там жылі дзве сям'і, а потым аддалі пад майстэрню, ён хоча і другую хату прыстасаваць пад музей.

— Зноў Пушкарчук. І хапае яму ахвоты лезці ва ўсе дзіркі. То з Антонам Зялёнкам насіўся як з пісанай торбай — таленавіты, пра яго скора загавораць, — а тут з новай носіцца ідэяй. І часу хапае ў яго на ўсё.

— Не, Рыгоравіч, мне думаецца, што гэтая справа цікавая. У рэспубліцы такога няма, а ў нас будзе. І затрат амаль ніякіх не трэба — святло, рамонт, тэлефон ды нейкія дробязі.

Старшыня выканкома на момант задумаўся, пацёр падбароддзе — а што, можа, намеснік і мае рацыю? Няхай будзе добрая навінка ў горадзе. Каб тыя пісакі

бачылі не толькі кепскае, а і...

— Ну добра, абмяркуем гэтае пытанне пазней. Падумаем, мо і сапраўды трэба прыслужацца да прапановы. Далей што?

— З будаўніцтвам школы не ўсё выходзіць. Падрадчык і субпадрадчык не могуць ніяк дамовіцца, хто будзе займацца добраўпарадкаваннем.

— З гэтым разбяромся. Усё?

Алег Пятровіч падаў паперку:

— Тут пра хабар.

— Пра які хабар? — нахмурыўся Фядос Рыгоравіч, адчуў, як нешта халоднае пашылася да левага бока — але тут жа ўзяў сябе ў рукі.

— Ананімка. Нехта піша, што генеральны дырэктар дрэваапрацоўчага аб'яднання за хабар дае кватэры. Быццам хапнуў ужо не адну тысячу.

«Во і ёсць зачэпка, — абрадаваўся Фядос, але выгляду не падаў, — цяпер патанцуеш, таварыш генеральны...»

— Абдзяліў, значыць, некага, — уздыхнуў Ганчарэнка, быццам паказваў незадаволенасць да ананімшчыкаў — здзекуюцца з добрых людзей, паглядзеў стомлена на Алега Пятровіча. — Але ж трэба даваць ход. Будзем думаць... Усё на гэтым? Дзякую.

Намеснік прычыніў за сабою дзверы, а гаспадар кабінета перавёў дыханне, пагладзіў далонню левы бок, адчуў, што ўзмакрэў. Ад хвалявання? Адкуль яно магло ўзяцца? Справа мінулая, сведкаў жа няма...

Стаяў на чарзе цырульнік Сямён Леплер. Перад гэтым развёўся з жонкаю. А сам удзельнік баёў за Ленінград. І ваяваў усяго месяцы тры, а вось запіс у кніжцы чырвонаармейца застаўся, і нікуды тут не падзенешся. Развёўся, значыць, развёўся — нічога не паробіш. Хату і ўсю маёмасць пакінуў жонцы і дачцэ, якія засталіся там

жыць. А сам стаў на чаргу на атрыманне кватэры — на льготную, на ветэранскую, прадставіўшы паперы аб разводзе, даведкі, што жыў адзін на кватэры...

І прыйшла чарга атрымоўваць тую хату, усё рашала жыллёвая камісія. Не апошняе слова было і за ім, старшынёй выканкома. Ведаў пра тое і Леплер.

ён усунуўся невядома як — мо не было ў прыёмнай сакратаркі. Выкарыстаў момант. Неяк бачком, бачком, на твары прабачальная ўсмешка. Росту невысокага, сагнуты — прафесія наклала адбітак, амаль упоравень стала. На галаве рэдзенькія валасы, бялесыя павекі і прыплюснутыя вочы...

— Я — цырульнік, Леплер я... Там, на чарзе, павінен атрымаць хату... Каб не было пытанняў, Фядос Рыгоравіч, дык я падумаў... Ад чыстага сэрца, бо такое наша жыццё. Вой як я намучыўся са сваёю былой жонкай. А цяпер чысты, зажыў спакойна, як чалавек...

Ён выняў хуценька аднекуль з папкі шэры канверт, цішком і хуценька, як быццам рабіў такое штодня, сунуў яго пад настольны каляндар. Борздзенька адскочыў ад стала на некалькі крокаў, каб і не быць побач.

— Што гэта азначае? — кіўнуў на каляндар Ганчарэнка, голас быў металічны, строгі, незадаволены.

— Цырульнік я, Леплер... Там чарга... Ад чыстага, маючы надзею... І ўсё па закону, як ветэрану...

Цырульнік гэтак жа нечакана знік, як і з'явіўся. Фядос нават нічога не зразумеў — мо сон які, але позірк не адрываў ад падстаўкі календара. Не губляючы часу, ён хуценька ўзяў канверт і ўкінуў яго ў ніжнюю шуфлядку.

Але ўзяў канверт не пальцамі, а праз паперку. Потым яе скамячыў і паклаў у кішэню, каб выкінуць на вуліцы, ён быў хлопец не дурны, ведаў, што такое хабар. Колькі ж ён, цікава, паклаў?

Карцела пералічыць, але нешта замінала. Хацелася даведацца, ці каштуе што яго рызыка.

Ён падумаў і схаваў канверт у патаемнае дно.

— Фядос Рыгоравіч, — у кабінет зайшла сакратарка, — праз дзесяць мінут пачынаецца бюро гаркома партыі...

Жыццё прайшло ў Пушкарчука — ворагу не пажадаеш.

Бацька, як казалі суседзі, быў багамазам. Іконы пісаў для людзей. Памёр нечакана, ціха, і пахавалі ціха — жыў чалавек, і не стала яго, як і не было.

Маці... Казалі, прыгожая была, вясёлая. Але ў галодныя гады было не да весялосці. Зачыняла яго аднаго дома і сыходзіла на некалькі дзён. А то і тыдняў. Ці то шукаць правіянт, ці па якой іншай патрэбе, а вярталася дадому праз тыдзень-два і здзіўлена паглядала на сына, што той жывы: столькі ж дзён галодным быць.

Карміліся тым, што прыносіла. Елі месяц, два і тры, а потым запасы канчаліся, і вось аднойчы яна зноў знікла на доўгі час. Прайшоў і трэці, і пяты тыдзень, а пра яе не было ніякага слыху.

Па вёсцы не хадзіў, кавалачка хлеба ні ў кога не прасіў. Невядома як і ліпеў. Ад галоднай смерці выратавалі суседзі. Дзядзька Гаўрыла прынёс да сябе ў хату — адкармілі, адагрэлі.

А як адчуў моц у нагах, адправіўся ў белы свет, забыўшыся і на маці, і на вёску...

За спіной у яго — за сем дзесяткаў, а не скажаш, што такія гады ў чалавека. Бегае штораніцы, ды не проста бегае, а па некалькі разоў збягае па металічнай лесвіцы, што пакладзена на гары — спуск да Прыпяці. А ў ёй шэсцьсот пятнаццаць прыступак.

Не даў Бог яму дзяцей. Горка жартаваў Пушкарчук, кажучы, што іх адабраў у яго Гітлер і Сталін. Танкіст Пушкарчук быў падбіты пад Мінскам і, паранены, папаў у палон.

Фашысты кінулі яго ў канцэнтрацыйны лагер Майданак. Елі траву і лісце. Над вязнямі фашысты праводзілі

доследы, даючы штодзённыя пякучыя ўколы. Адначасова беручы кроў для вермахта.

Калі ж вярнуўся на радзіму, сталінскія паслугачы адправілі яго ў Сібір...

Падняўся ён рана. Клопатаў набегла шмат. Яны непакоілі яго ўсю ноч, і ён вырашаў іх усю ноч, як камені варочаў.

Толькі пад раніцу ахапіў яго моцны сон.

Прачнуўся бадзёры і вясёлы.

Збегаў на сваю «лесвіцу здароўя». Вярнуўся праз паўгадзіны, апаласнуўся халоднай вадой. Сеў за стол.

— На цэлы дзень сёння? — папыталася Ганна, яго жонка.

— Да вечара. Клопатаў шмат.

— Тады і еш добра, — параіла яна, — сілы будуць.

Ён жаваў смажанае мяса, запіў гарачай гарбатай. А

клопаты не выходзілі з галавы. Зноў трэба ісці да старшыні гарвыканкома. Надумаліся будаваць новыя дамы на беразе Прыпяць А там старыя хаты стаяць, дарэвалюцыйныя. І адна з іх — купецкая, двухпавярховая, з разнымі аканіцамі і трыма балкончыкамі. То ж музейная хата! Якое дойлідства!

Будаўнічая служба выканкома дала ўказанне знесці ўсе хаты, а рэшту спаліць. Аж сэрца разбалелася, як дачуўся пра тое. Не верыў такой бязглуздасці. Не ўкладвалася ў галаве.

Папярэдне не званіў, не хацелася назаляць. Надзею меў на заканамерную выпадковасць, калі сустрэчу рыхтуе само жыццё. А калі што, дык і напралом можна ісці — не хату ж сабе вымольваць ідзеш, як тое было пятнаццаць гадоў назад.

— Толькі там ужо шашкай сваёй меней махай, — раіць яму жонка, гаворыць без злабы і насміхання, ведае, што ў яго характар прамы і адкрыты — лупануць можа і старшыні, і першаму гаркома партыі. — Спакойнасцю больш чаго даб'ешся.

— Трэба будзе, дык і памахаю, — міргануў Мікалай Мікітавіч, дакранаецца да рукі жонкі, глядзіць у вочы, не за сябе стараюся, не за сябе... Хаця, як ведаць, і за сябе таксама...

— Ну, ідзі ўжо, Аніка-воін, ваюй.

Старшыні Ганчарэнкі на месцы не было. У прыёмнай сказалі, што пайшоў у гарком партыі, што хутка павінен вярнуцца. Таццяна Паўлаўна ведала мастака добра, даўно пераступае парог прыёмнай.

Ён сеў на крэсла ля акна, задумаўся. Сакратарка занялася сваім клопатам — адказвала на тэлефонныя званкі, некага прасіла пазваніць, некаму напамінала пра адказы і пісьмы.

«Таксама работа, — думае пра жанчыну Пушкарчук, — і трэба мець нервы і здароўе кожны раз быць у адным і тым жа настроі, быць вясёлай і дзелавой, спачувальнай і памяркоўнай...»

У прыёмную зайшоў чалавек, накульгваючы на драўляны пратэз. Кавенькай паказаў на дзверы старшыні, спытаў:

— На месцы?

— Фядос Рыгоравіч вось-вось будзе, пачакайце, калі ласка. А вы запісваліся да яго на прыём? — пацікавілася жанчына.

— Я запісаўся да яго яшчэ на рэйхстагу, як з хлопцамі першыя ўварваліся, — чалавек гаварыў без нервовага пафасу, як бы між іншым, уздыхнуў, паразважаў, не ведаў, што рабіць далей.

Ён быў у пацёртым касцюме, паголены — мусіць, толькі

што з цырульні. Ад яго патыхала адэкалонам. Інвалід крутануўся на драўлянай назе, задумаўся, пачухаў патыліцу.

— Тэкс, тэ-экс... — зрабіў ён крок да дзвярэй, няўцямна правёў позіркам па людзях, што сядзелі паўз сцяну, заўважыў Пушкарчука. — То і ты тут, Мікітавіч? Да яго? А я і не бачу, сляпы стаў.

Мікола Мікітавіч ветэрана ведаў добра. Не раз гаварылі, успаміналі вайну. Арэшка расказваў пра сябе, пра тое, як нагу страціў у баі... Акурат тады, як і распісваўся на тым рэйхстагу, як штурмам бралі тую вышыню. Нечакана разарваўся непадалёк ад іх нямецкі снарад... Як брытвай зрэзала нагу. А пяцёра хлопцаў, што ішлі ззаду, загінулі пазней, дзевятага мая, не ведаючы, што ў той дзень і была Перамога... За ўсю вайну Андрэя Арэшку не зачапіў ніводны асколачак, ніводная куля, нават і драпінкі не было на целе, а тут такая трагічная нечаканка...

— Жыццё як?

— Ды тэпаю, Андрэй. А ты ўсё з жыллём?

— І не кажы. Абрыдла, браце, усё. Не ўмею я стукацца ў гэтыя паліраваныя дзверы. На цябе паглядаюць, як на ворага народа.

— Абяцае што?

— А-аа... Носам, браце, круціць, а нічога пэўнага не кажа. Адзін у яго адказ — пачакайце, пачакайце... Я-то буду чакаць, кажу, ды толькі ты мне скажы колькі. Каб я не надакучваў табе, не адрываў ад работы. Дык і не так, і не гэтак. Як там Зялёнка пажывае?

— Ды нічога. Малюе.

— І чаго толькі прычапіліся да хлопца? А ўсё ад таго, што асмеліўся пакрытыкаваць партыйнае начальства. А яно ж не любіць, калі праўду гаворыш. Як тады раскрычаўся гаркомаўскі сакратар: «Я вас з работы папру! Я вам пакажу, як не паважаць партыю!..» А пры

чым тут партыя, калі той першы сакратар сам не петрыць у той справе, дык і маўчаў бы. Не, прэцца, як жаба на корч... Ці не так, Мікола?

Пушкарчук хітае галавой:

— Так, так, Андрэй. Яны тады абодва пагарачыліся. А не трэба было падымаць той лямант: малюе — няхай малюе, гэта яго клопат, што і як маляваць. Справа іншая, ці можна тое выносіць на агульны суд? І то тут можна памыліцца — няхай глядзяць людзі і даюць самі ацэнку: добрае тое ці кепскае? А твой партрэт вельмі ўдаўся, Андрэй. Хвалілі яго вельмі. І мне ён падабаецца...

Арэшка прыжмурыўся, прыкрываючы калматым брывом правае вока, хмыкнуў:

— Удаўся, кажаш? Ты так расхваліў, што хочацца і мне зірнуць адным вокам. Цікава, што ж ён ува мне ўбачыў такое, што і мне невядома. Значыць, майстар. Гляну, не можа быць, каб не глянуў. Вось рашу свае жыццёвыя пытанні і... Раматус мяне, братка, заядае У тым падвале мне жыцця ўжо няма. Ды я ж і не прашу харомы і палацы, у мяне два пакойчыкі — дык дайце хоць адзін. Нам са старою хопіць.

«У кожнага свой клопат, свае хваробы і болькі, — падумаў Пушкарчук, гледзячы са шкадаваннем на Анд рэя. — Але ў яго не толькі жыццёвая неўладкаванасць.

У яго смыляць раны вайны. А яны самыя балючыя, бо сёння іх болю іншыя чамусьці не адчуваюць...»

Разы са два Мікалай Мікітавіч быў у яго. Неяк пасля мітынгу на плошчы, у Дзень Перамогі, зацягнуў да сябе Андрэй у госці. «На хвілінку, братка, доўга я цябе не затрымаю, — як бы прасіў прабачэння ў Пушкарчука, радасна клыпаў побач, зазіраў у вочы, і яму было няёмка, што франтавік так уважвае яго — як начальства якое. Але хіба Андрэй згінаўся ў ліслівым паклоне перад ім? — Вып'ем па шкаліку за перамогу. За нашых сяброў, што палеглі на франтах. За ўсіх ветэранаў, што

засталіся жывыя і не могуць забыцца на праклятую вайну...»

І хаця Пушкарчуку трэба было ісці дадому, а пасля на адказную сустрэчу, якую арганізаваў савет ветэранаў і гарком партыі, пайшоў да Арэшкі.

Сам не заўважыў, як час праляцеў — аказваецца, вельмі цікавым чалавекам аказаўся гаспадар. Пушкарчук напачатку баяўся, што той замучыць яго сваімі скаргамі і хваробамі, а аказалася, што за дзве гадзіны, якія яны прагаманілі, ні ўздыху, ніводнай просьбы.

Жонка яго, Святлана Ігнатаўна, маўкліва сядзела за сталом, толькі слухала, пра што гаварылі, не перабівала, калі муж пытаўся ў яе: «Памятаеш, Света?...» Яна толькі галавой ківала, і ў яе вачах свяцілася радасць, што Андрэй з госцем ладненька гаворыць.

Не прыгледзеўся тады да жытла, слухаў гаспадара, які так вясёла і ўзнёсла расказваў пра сябе, што без памылкі можна было вызначыць — шчаслівы чалавек ён, і душа ў яго шчырая, прыгожая. Цяпер жа шкадаваў, што не ўмяшаўся, што не падняў на ногі савет ветэранаў. У нечым адчуваў і сваю асабістую віну. І ў душы нараджаўся сорам, глядзеў у вочы Андрэю і адчуваў вінаватасць перад ім.

На стале зазваніў тэлефон.

— Слухаю вас, — прамовіла мяккім голасам сакратарка і кіўнула згодна галавой. — Добра, я зразумела...

Арэшка ўздыхнуў, глянуў у акно. Сонца высвеціла яго сівую, як пабеленую, галаву. У вачах сум і бяссілле.

— Таварышы, званіў толькі што Фядос Рыгоравіч. Нечакана яго выклікалі ў Гомель. Будзе заўтра пасля абеду. Прабачце, што так атрымалася...

— Ды нічога, у Бога дзён многа, — супакоіў жанчыну Андрэй Дарафеевіч, звярнуўся да Пушкарчука: — Л ты куды цяпер?

— Ёсць адна работка, скончыць трэба.

— Мо памочнік трэба, то бяры мяне — вольнага часу ў мяне ўга-га колькі. Не ведаю, куды і дзяваць яго. Што без нагі толькі, нікуды не дапрэш далёка...

Развіталіся на вуліцы, паціснулі адзін аднаму рукі.

— То бывай.

— Бывай, Андрэй, мацуйся.

— Ды буду мацавацца, трэба жыць. Кха-ха, к-ха...

«Куды цяпер? У майстэрню — пазнавата ўжо, не паспею нічога зрабіць. А можа, падацца да каралеўскага замка, пашукаць чаго ў раскопках?.. Мо цэглу якую адшукаю адмысловую. Трэба ж папаўняць экспанаты музея — мо дазволіць адкрыць мэр... Павінен дазволіць».

І ён прыспешыў крок — падаўся да Замкавай гары.

5.

Наташа — летуценніца. Можа прасядзець усю ноч ля акна, глядзець у зорнае неба і марыць аб сваім, патаемным. Намеціць нейкую адну-адзіную зорачку — светлую, маленькую, — і неадрыўна глядзіць на яе, не зварухнецца. І толькі зачэпіцца нейкі першы прывід, як тут жа з'яўляецца новы, яшчэ цікавейшы. І потым яны ўсе ажываюць, злятаюцца да яе — яна маўкліва гаворыць з імі. Хто яны, тыя прывіды?

Гэта і людзі з іншых планет, знаёмыя і блізкія. Яна кліча іх на дапамогу. Бо ёй апошнім часам цяжка, так цяжка, што яна і выйсця не бачыць з таго тупіка, у які трапіла. Разламалася яе душа на дробненькія аскалёпачкі, і яна сама ўся пераламалася, як бярэзінка пад напорыстым ветрам. Не ведае цяпер сама — ці выпраміцца, ці ажыве.

За акном сваволіць шустры ветрык, гайдае галіны каштанаў. Аціхае вечар, аціхае горад. Усё ярчэй праяўляюцца на небе зоркі. Месячык дзесьці там, з таго боку дома, не відаць яго пакуль — насупраць, на дахах дамоў, слабы водсвет ад яго.

Вунь нават відаць галубы — збіліся купкай, куголяць, мосцячыся на ноч. У вокнах ужо святло — за кожнай шторай свой свет, сваё жыццё.

Наташа навучылася распазнаваць людзей, якія хадзілі па пакоях. Яна адчувае іх настрой. З усімі жыхарамі, якіх яна бачыць, яна знаёма — страчаецца штодня, вітаецца. І з дзяцінства сядзела на гэтым падваконніку — глядзела на іх.

А вось з таго дома, што праз дарогу, яна нікога не ведае. Хаця каго-небудзь і страчала на вуліцы ці ў двары. Але ведала іх так, як кажуць, наглядкам.

Шкада, што яна не можа пісаць, як Баброў. Перадала б дакладна такія падрабязнасці, такія здарэнні, што бяры прама ў кіно ці ў кнігу тыя сюжэты. А мо то і добра, што яна не ўмее перакласці жыццё тых людзей на паперу. Бо прыйшлося б перажываць кожнае жыццё паасобку — плакаць, сварыцца, смяяцца, бачыць кроў і распусту, махаць сякерай ці нажом... У яе не хапіла б на тое сіл. Тут у сваім жыцці не можа разабрацца, а то яшчэ ўзялася б вяршыць суд над іншымі.

Вунь хаця б тое акно, на трэцім паверсе. У ім ніколі не зашторваецца фіранка. Жанчына, якая жыве там, ні ад кога не хаваецца — і таму заўсёды бачна, як яна ходзіць па пакоі, што робіць на кухні.

Раз у тыдзень да яе прыходзіць госць, ён распранаецца, вешае на вешалку плашч ці паліто — у залежнасці ад пары года, потым ідзе да акна і зацягвае шторы. Яны ідуць на кухню, сядзяць доўга за сталом, нешта абмяркоўваюць, ён цалуе ёй рукі, ківае галавой.

Жанчына ў такія вечары апранае блакітны аксамітавы халат і сядзіць так за сталом... Апоўначы на кухні гасне

святло і не загараецца ў пакоі. І далей невядома — ці госць застаўся ў яе, ці пайшоў. Аднаго разу яны чамусьці не выключылі святло. Наташа праз колькі хвілін саскочыла з падваконніка, нырнула пад коўдру і чула, як пульсавалі ў скроні тоненькія іголачкі. А ноччу прыходзіў ён, як прывід, і пасміхаўся з яе, што яна падглядвае ў чужыя вокны. Яна бажылася і клялася, што нічога такога не бачыла, але Баброў усё роўна гаварыў ёй насуперак, каб пазлаваць яе, давесці да слёз...

У акне, насупраць, над жанчынай, жыве музыкант — няўрымслівы чалавек з кучаравай галавой, увесь час хітае ёю —у такт музыкі! Кожны вечар сядае за піяніна і развучвае ці складае новыя мелодыі. Каля яго ходзяць дзеці, жонка, а ён злуецца, махае на іх рукой.

Калі ж нешта не ўдаецца, то сядзіць задумліва і страляе жоўтымі падцяжкамі.

На трэцім паверсе жыве інвалід. Да яго часта прыходзяць са школы дзеці — памагаюць нешта рабіць. Ходзяць у краму, купляюць прадукты. Дзед тэпае толькі па хаце, трымаецца адной рукой за сцяну... А потым ён іграе на скрыпцы. Дзеці сядзяць і слухаюць...

А ў кватэры, што злева, амаль штовечар сваркі. Там свае праблемы. Там свая бяда. П'е муж, і п'е жонка. Шукаюць за рэчкай пустыя бутэлькі і здаюць, каб наскрэбці на «чарніла». Калі расчынены балкон, чуваць, як яны адно аднаго абзываюць і абражаюць. Не шкадуюць салёных слоў. Плача сын, на кухні пуста — няма чаго і паесці.

Кожнае акно — свая гісторыя, сваё жыццё. Можа, адтуль, з нейкага акна, нехта таксама пазірае на яе і таксама ведае шмат чаго цікавага і нецікавага пра яе.

Раней маці праганяла яе з акна, забараняла сядзець на падваконніку. Баялася, каб не ўпала. Бацька, калі быў жывы, смяяўся з тых забабонаў: «Ну, што табе, Святлана, ад гэтага — узрост у яе такі. Няхай пасядзіць на адзіноце. У яе пытанняў незразумелых — процьма.

Вось няхай і рашае іх на сваім седале, ці не так, дачка?»

Глядзіць ён на дачку ласкава, пяшчотна. Не таму, што любіў больш за Валодзю і Надзейку, а таму, што па натуры быў чалавекам дабрачым і шчырым, — разумеў яе ва ўсім. «Так, тата, — усміхалася яна і радая была, што ў яе з бацькам існуе суладнасць у поглядах на жыццё, — я яшчэ падзорную трубу куплю і буду планеты невядомыя адкрываць. Я ўжо адну адкрыла. І, ведаеш, як назвала яе?» — «Як?» — бацька ўздымае калматыя бровы. «Георгій! У гонар твайго імя!» — горда адказала яна. «Вось як, а я і не ведаў», — усміхаецца бацька.

Няма яго, і няма з кім падзяліцца сваімі думкамі і трывогамі. А клопатаў з гадамі ўсё больш і больш. Не развяжаш іх, не рассячэш тыя вузлы, што завязвае жыццё.

Як не вырваць з сэрца таго, хто стаў яе болем і радасцю, пакутай і шчасцем...

— Ты?..

— Я.

І больш ні слова за вечар. Дакладней, за дарогу, што яны ішлі разам.

— Ты? — яна задае адно і тое ж пытанне, не здзіўляючыся ўжо з яго і не радуючыся, што ён страчае яе.

— Я... — адзываецца глуха і пасля гэтага, ідучы побач, маўчыць, не распытвае, не расказвае нічога.

Чакаў яе заўсёды на паваротцы. Дождж лье, вецер усчнецца, а ён стаіць пад разгалістым каштанам, чакае.

— Ты?

— Я... Доўга сёння заняткі ў цябе.

— Сход быў.

Прамовіла і злавіла сябе на думцы, што гаворыць не так — як апраўдваецца перад ім. Прайшло амаль чатыры месяцы, як ён сустракае яе пасля заняткаў.

У час першай сустрэчы, калі ён прыйшоў да іх у групу, у інстытут, здаўся пажылым і стомленым. Старшыня калгаса напісаў у рэдакцыю пра дзяўчат, пра тое, як яны выступалі з канцэртам, як пасябравалі з вяскоўцамі. Прасіў праз газету выказаць ім падзяку. Тады Баброў і падаўся да іх у групу...

Можна было даць кароценькую інфармацыю. А яму чамусьці захацелася схадзіць да дзяўчат, пагаварыць, мо што цікавейшае раскажуць. Размова была кароткая, усяго з чвэрць гадзіны. Але за той час ён сустрэўся з яе позіркам.

— А вы што рабілі на сцэне, калі выступала група? — звярнуўся ён нечакана да яе.

— Спявала «Салаўя» Аляб'ева...

Сказанула і пачала чытаць газету, што была ў руках. Дзяўчаты пырснулі смехам, адвярнуліся.

— Харошая песня, — адказаў ён, і не зразумець было, ці ён падтрымаў жарт, ці аднёсся сур'ёзна да яе слоў.

Ён пагладзіў пальцамі вусы, загарнуў блакнот. Скроні яго пасерабрыў час, вочы глядзелі пранікнёна і ўпэўнена.

Яна і забылася пра тую сустрэчу. Нагарнуліся клопаты з падрыхтоўкай да сесіі, практычныя заняткі... І з сяброўак ніхто не ўспамінаў пра журналіста, што прыходзіў. Нават на кароценькую заметачку ў абласной газеце ніхто не звярнуў увагі.

Здзівілася вельмі, калі аднойчы, ідучы пасля курсавога вечара дадому, сустрэла яго на рагу вуліцы.

— Ты?

Сама не ведала, чаму адразу перайшла на «ты», само

сабой выскачыла, паміма яе жадання і волі, гэтак самахоць.

— Я.

Голас ціхі, як бы вінаваты. Секла твар імжа, і ён адразу раскрыў над яе галавой парасон — свой дзяўчына не ўзяла.

Маўчалі. Яна ведала, што гэтыя сустрэчы непажаданыя і непатрэбныя. Па ўзросце ён значна старэй, ведама, што мае сям'ю, дзяцей. Што тады яму трэба ад яе?

Яны маўкліва прайшлі ўвесь шлях. Не сказалі адно аднаму больш ніводнага слова. Між імі існавала толькі маўклівае яднанне — кволенькае і няпэўнае. А мо і зусім не было... Хаця б з яе боку. Яна, нырнуўшы ў доўгі прыцемкаваты тунель, не развітаўшыся, пайшла да свайго пад'езда.

Баброў чакаў яе заўтра, паслязаўтра. Кожны вечар. Яна здзіўлялася яго настойлівасці і хацела ўжо ўбачыць, хто ж пераможа ў той маўклівай і зацятай барацьбе. Тое нагадвала нейкую гульню. Яна захапіла яе, уцягнула, як у нейкі вір. І яна прыняла ўмовы — што ж тут такога страшнага — усё праходзіць маўкліва і бяскрыўдна, без слоў і пачуццяў — як у шахматы. Сэрца ад такой гульні не падарвеш. Бо ў любое імгненне ўсё можа парвацца, як восеньская кволенькая павуцінка...

Падумалася пра іншае — даўно была ў Валера Арлова, ён бы параіў, падказаў, навучыў бы мо чаму — у яго ж душа чыстая-чыстая, бы шкельца, амытае не вадой, а сумленнем і цнатлівасцю.

Валерка — паэт. Не, яго ніхто не ведае, ён нідзе не друкаваўся і нікуды не дасылае свае вершы. Ніхто не ведаў чаму. Наташу радкі кранале. Але заўважыла, што Антон Зялёнка, калі слухаў Валерку, мяняўся з твару — яго як што пранізвала глыбокім болем, ён тады ні з кім не размаўляў. Нават з ёю. У душы, мусіць, тварылася нешта неверагоднае. А што — не казаў. Яна здагадвалася: то вершы вярэдзілі сэрца і душу. Няўжо

можа так на чалавека ўздзейнічаць паэзія?

Хадзілі да яго, як у царкву. Як у спавядальню.

Дзіўна было — Валер адчуваў душу кожнага, ведаў, што з ёю творыцца. Ён пранізваў кожнага нейкім боскім промнем, прасвечваў, як рэнтгенам. А яны, госці, не разумелі, адкуль ён ведаў пра нечыя перажыванні і няўдачы, хваробы і радасныя хвіліны. Не хадзіў жа, сядзеў дома.

У яго блакітныя вочы. Антон казаў, што васільковыя. Такім вачам, здаецца, ніколі не зманіш і не схлусіш. Словы яму будзеш казаць толькі праўдзівыя і шчырыя.

Валерка з дзесятага класа не хадзіў. Адняло ногі.

Экзамены выпускныя ён здаваў у бальніцы — прыходзілі да яго настаўнікі. Амаль усе прадметы здаў на «выдатна». Паступіў потым завочна ва універсітэт. І добра ішлі справы. А потым нечакана кінуў вучобу — не хацеў назаляць выкладчыкам і адымаць у іх час. Верыў шчыра, што адрываў іх ад работы.

Жыў ён на ўскрайку горада ў цагляным дамку, які будаваў некалі бацька з сынамі. Бацькі не стала, і маці цяпер яму за няньку, за таго чалавека, які прыйдзе заўсёды на дапамогу.

З-за каміноў на даху выплыў ужо месяц і асвяціў сцяну, падваконнік. Яна спахапілася і паглядзела на гадзіннік — дзве стрэлкі зліліся на тройцы. «І сёння мяне будзе мучыць пякучы боль. Я ж верыла, што ўсё мінулася, што ўцякло з майго сэрца… Я чатыры разы пакідала яго, ірвала путы. Гарэла ў пякельным агні, змагалася сама з сабою — а ў выніку чаго дабілася?..»

Ён стаяў побач, дзе б яна ні была, куды б ні ездзіла. Ужо амаль і ненавідзець яго пачала, праклінаць, але калі званіў тэлефон, у трубцы напружана-ўсхваляваны голас пытаўся:

— Наташа, ты?

— Я, што ты хацеў?

Нейкі момант маўчанне, потым ціха-ціха шаптаў:

— Цябе...

— Чакай, хутка буду.

Яна забывалася пра ўсё, ляцела насустрач. За гэта ж пасля і ненавідзела сябе, і ўсё роўна нічога не мянялася. Але між тым боль у душы разрастаўся з новай сілай.

Бацька перад смерцю прызнаўся ёй: «Я ведаю, дачка, пра твае няшчасці. Спачатку ў цябе ішло ўсё выдатна. Ты гарэла жыццём і шчасцем. І часта снілася мне, як ты скачаш на прыгожым белым кані. А потым быў сон, і я ўбачыў, як ты ўпала з яго і забрудзіла сваю беласнежную сукенку. І з таго часу заўважыў, як у тваіх вачах патух агонь святла і жаданняў...»

Яна паклала маўкліва галаву яму на грудзі. Плакала.

Тады ж нечакана ў яе жыццё ўвайшоў Зялёнка. Знаёмства з ім адбылося за рэчкай, дзе ён блукаў штодня. Ён сядзеў на беразе — босы, з закасанымі калашынамі. Перад ім на трыножцы прымацаваны эцюднік. На ім пракідваліся слабыя абрысы будучага малюнка.

І як ішла, ён не звярнуў на яе аніякай увагі, глядзеў пад ногі і пра нешта думаў. Мастаку, мусіць, не пісалася. Рукі сашчэплены на каленях.

Яна падышла да яго, паглядзела на эцюднік.

— Там пуста, — сказаў ён, — дзень сёння пусты. Хочаце, я намалюю ваш партрэт.

— Навошта? — Наташа смяецца і прыкмячае, што ён і не глядзіць на яе. — Я непрыгожая.

— Вы кажаце няпраўду. Я намалюю ваш голас.

— Першы раз чую, што можна намаляваць голас.

— Я і сам не ведаў. А сёння паверыў, што можна. Раней я не чуў голасу.

— Прыдумляеце. Я не спявачка, не акторка, адкуль у мяне можа быць голас, які б вам спадабаўся? Я многіх мастакоў у горадзе ведаю. А вось вас — не...

Ён усміхнуўся, першы раз паглядзеў на яе. Адну нагу звесіў з берага, другую сагнуў у калене і паклаў на яго рукі:

— Меней знаёмых — меней будуць адрываць ад работы.

— А вось я навязалася... прабачце.

— Вы, Наташа, прыйшлі дарэчы, і я вам дзякую.

— Адкуль вы ведаеце, як мяне завуць?

— У мяне такое адчуванне, што я вас ведаю даўно. І чакаў вас тут, на беразе маёй Прыпяці.

Ён пацёр пальцамі вочы, расплюшчыў павекі. Сонца падала яму ў твар, і ён жмурыўся.

Яна зрабіла крок назад, другі... Па Прыпяці неслася «Ракета», гнала да берагоў трохкутнікам хвалю.

— Вы ўцякаеце ад мяне, Наташа?

Голас ў яго прыглушаны, стомлены.

— Я не ўцякаю. Мне пара дадому.

Яна пайшла па беразе, пакідаючы сляды на мокрым жвіры. Толькі калі пачала падымацца на бераг, азірнулася: мастак сядзеў у той жа паставе, схіліўшы галаву.

А месячык ужо свяціў у твар.

У вокнах насупраць ужо даўно пагасла святло — людзі даўно спалі. Толькі свяцілася акно ў адзінокай бабулькі,

якая ніколі, здаецца, ноччу і не спала. Наташа не раз думала: а што, калі ўзяць ды пастукаць да яе ў дзверы, зайсці і сказаць: «Бабулька, і мне не спіцца начамі. Давайце расказваць адна адной пра сябе — і радаснае, і сумнае. І час хутка праляціць». Цікава, як бы аднеслася яна да такой прапановы?

Усё ж прыйшоў час, калі яна пакінула падваконне — прычыніла акно, распранулася і нырнула пад халодную коўдру.

...і яшчэ доўга не ішоў да яе сон.

6.

З яго акна бачны цэлы свет.

Праз шыбы ён глядзіць далёка-далёка. Далей за ўсіх і глыбей за ўсіх. Разумеў і адчуваў кожным сваім спакутаваным нервам жыццё зямлі і людзей.

Аднаму яму і было вядома, як тое яму ўдаецца.

У расчыненым насцеж акне — цэлы сусвет.

Ён не скора прывык да сваёй бяды. Амаль год сніліся кашмары. Кідаўся, крычаў, усхопліваўся з ложка, хацеў некуды бегчы. Маці, Галіна Аляксандраўна, перажывала за яго, хвалявалася, начамі сядзела побач...

Аднаго разу яго пакінулі сілы — душэўныя і фізічныя. Ім апанаваў адчай. З аднакласніцай Зойкай, прыгажуняй і неўталонніцай, у якой былі льняныя кудзеркі і кірпаты носік, два гады сядзелі разам за адной партай.

Калі ж ён захварэў, прыбягала да яго як не штодня. Пасля паступіла ў інстытут замежных моў. Напачатку дзяўчына закідвала яго пісьмамі — перадавала на паперы свае ўражанні, каб ён праз яе радкі глядзеў на

той, яе свет. І бегаў разам на стадыёне, хадзіў у паходы, размаўляў з іншаземцамі, якія разам вучыліся з ёю, перажываў на экзаменах, прысутнічаў на студэнцкіх вечарынках...

Паштальёнка, гарэзлівая дзяўчына Анюта, раней як не штодня падыходзіла да яго акна, якое заўсёды было расчынена, клала перад ім канверт — а то і два, смяялася, паказваючы на сумку:

— Адрывае плячо ад Зойчыных пісьмаў. Як з аўтамата строчыць...

Як сурочыла ўсё роўна, як пазайздросціла іхняму шчасцю. Бо з таго часу да яго акна прыходзіць радзей і радзей. А потым і зусім перастала. Пошту — газеты і часопісы — клала ў паштовую скрынку, што была прымацавана з другога боку хаты. Ён чытво забіраў сам — пад'язджаў на калясцы да другога акна, прасоўваў руку і даставаў скрынку.

Анюта як адчувала сваю віну — старалася не паказвацца на вочы. Пазбягала, каб не бачыць яго балючае чаканне.

Праз два месяцы і прыйшоў той адчай, ад якога ён не мог ніяк вызваліцца. Ды і бацька пачаў часцей сніцца, вясёлым такім, гаваркім бачыўся, усё клікаў яго: «Пайшлі, сын, у нашую вёску. Там цяпер такія ігрышчы, так весела і добра... Маіх бацькоў пабачыш, продкаў, значыць, сваіх...»

Нясцерпна балела сэрца. Калола штодня і штоночы ў скроні. Дактары давалі ўколы, на нейкі момант сцішвалі боль. Але пакуты з цягам часу падступалі з новай сілай і апантанасцю. І па яго жылах, здавалася, цякла не кроў, а распаленая магма вулкана. Нервы яго рваліся, як гнілыя вяроўкі. Застаўшыся дома адзін, плакаў ад безвыходнасці, не ведаў, як пазбавіцца ад пакут.

І вось у адзін з такіх невыносных дзён да яго прыйшла здрадніцкая думка.

На вешалцы ён убачыў тонкую вяроўчыну, на якой маці развешвала сушыць бялізну. Перад тым як здзейсніць задуманае, ён пад'ехаў да свайго акна, каб яшчэ раз уволю нагледзецца на сонца, на сад, на неба.

На падваконнік скочыў верабей. Паскакаў, паскакаў, злётаў некуды ў сад, вярнуўся. Станцаваў на пафарбаваным падваконніку нейкі свой адмысловы танец, некуды ў голле нырнуў.

«Накармлю верабейку, — раптам рашыў ён, — галодны ж, пэўна, калі да мяне прыляцеў...»

На кухні ён ухапіў лусту хлеба, вярнуўся. Пакрышыў яго дробненым, стаў чакаць.

Верабейка прыляцеў зноў. Схіліў галаву, разглядваў, не верачы, што перад ім пахкі хлеб. Вочкі свяціліся цікаўна і гарэзна. Птушка, мусіць, была цікаўным стварэннем, бо не накінулася адразу на корм, а рашыла пабачыць, хто гэта так паддобрыўся да яе. Асмялела і ўскочыла на край падваконніка, што выступаў на хату. Сустрэлася позіркам з чалавекам — і не спалохалася.

Доўга разглядвала хлопца, быццам бачыла ўпершыню. Хаця лётала пад вокнамі кожны дзень.

— Ну, здароў, верабей! — напаўголаса прамовіў ён, не рухаючыся, каб не напалохаць шэрую птушачку.

— Чыр-чыр... — падаў вясёлы голас верабейка.

— А-а, цябе, значыць, Чырам завуць? Ну а я — Валерка. Валер Арлоў. Вось і пазнаёміліся. Як жывецца табе, Чыр?

— Чыр-чычырр...

— Добра, змачыць?

— Чыр...

— Давай будзем сябраваць з табой, га?

— Чыр-чыр...

— Дзякую табе. Ты, мусіць, не верабей. Ты — анёл. Толькі шэры. О, дык у цябе і адрозненне ёсць. Пляміна белая на галоўцы. Адметны ты нейкі. Не паспеў перафарбавацца з белага ў шэрае? Не падманеш, братка, мяне... Ну-ну, я жартую, не крыўдзіся...

— Чыр-чыр-чычыр!..

— Ого! Дык у цябе цэлыя склады і словы нават. Я навучуся іх разумець, калі ты будзеш прылятаць да мяне кожны дзень. Мы будзем з табою размаўляць. Будзеш прылятаць да мяне, скажы?

— Чыр-чыр!

— Во, ужо і навучыўся разумець тваю згоду. Значыць, пасябруем, пасябру-ууем! Сябрамі будзем. А цяпер паклюй, верабей, падсілкуйся. Чыр Чырыч, у цябе работы шмат. І клопатаў шмат. А для ўсяго сіла патрэбна. Я буду чакаць цябе і заўтра ў такі ж час. Прылятай, размаўляць будзем. Прачытаю табе вершы. Я сёння напішу табе першае пасланне. Я яго так і назаву «Пасланне Вераб'ю». То, значыць, табе.

Верабей смела паскакаў па падваконніку, пачаў кляваць крошачкі хлеба. Кляваў і чырыкаў, як дзякаваў чалавеку за яго добрыя словы і адносіны. А Валер глядзеў на яго, і на сэрцы асядала незразумелае пачуццё — пачаў прападаць боль, перастала калоць у скроні. Па шчоках пацяклі слёзы замілавання і ачышчэння.

Ён падкаціў да вешалкі, схапіў скрутак вяроўкі і выкінуў у фортку. Выкінуў — і ўздыхнуў. Як выкінуў з душы, са свайго сэрца чорную вужаку...

Назаўтра, калі сонца зноў паднялося з-за хаты і асвяціла яблыню пад акном, пад'ехаў да акна і чакаў Чыра. Як пісем некалі ад Зойкі. Ён паверыў, што з яго прылётам павінна шмат чаго змяніцца. Жыццё набудзе новы, больш значны сэнс. Ён вылечыцца ад сваіх хвароб

і пачне радавацца жыццю.

Чыр прыляцеў. Адразу паскакаў на край падваконніка — ад пакоя, дзе сядзеў учора.

— Чыр-чыр!

— Здароў, Чыр, здароў! Я верыў, што ты прыляціш. Быць таго не магло, каб ты падмануў мяне. І я не губляў дарэмна час. Паслухай, што я прысвяціў табе.

Здароў, крылатае стварэнне!
Цябе я, брат, чакаю зноў...
Зноў сокі ўдарылі ў карэнне.
Пазбавіўся ад чорных сноў.
Ты кожны ранак сонца бачыш —
Яго і захад, і ўсход.
Анёл ты для мяне — няйначай.
Шчаслівы ты падараваў мне год.
Ляці, крылаты, у сусвет бясконцы!
Цябе бяда хай не кране.
Ляці і пачастуйся сонцам —
І зноў вяртайся да мяне!

Валер нейкі момант глядзеў на госця, потым ціха папытаўся:

— Не спадабалася, га?

— Чыр-чыр, чыр-чырык, — заспяваў задаволена верабей.

— Дзякую, брат, ты сапраўдны друг! Але я табе прызнаюся: чагосьці ў вершы не хапае. Абяцаю напрацаваць яшчэ над ім, гэта ж так, першыя накіды...

Валер зноў падаўся на кухню, адрэзаў скібу хлеба. Дзіўна, верабейка не ўцякаў ад яго, не баяўся рук чалавека. Нецярпліва глядзеў на крошкі, на пальцы... Апошнія крошкі Валер пакінуў на далоні, руку паклаў побач з Чырам. Верабей ускочыў на далонь і асцярожна скляваў іх.

— Сілкуйся, Чыр, сілкуйся. І не забывайся пра мяне.

— Чыр-чыр...

Валер гаварыў і гаварыў, стараўся стварыць са сваіх слоў даверлівую мелодыю ўзаемаадносін, каб Чыр прывык да яго дабрыні. Хлопец нечакана палюбіў гэтага шэрага анёла, ён ткаў і ткаў слоўныя карункі, узгадняў думкі з Чырам, раіўся, пытаўся. І настаў дзень, калі прыйшло поўнае яднанне — верабей заляцеў у пакой і сеў хлопцу на калена.

Арлоў не чакаў ад яго такой смеласці. І таму баяўся паварушыцца, каб неасцярожным рухам не спудзіць свайго сябра. Але Чыр зразумеў яго збянтэжанасць, пераскочыў з калена на плячо — да самага вуха, задаволена абвясціў:

— Чыр-чыр, чыр-чык-чырык!

— Пра што ты сказаў? Такіх слоў я яшчэ не чуў...

Але Чыр не тлумачыў. Пакінуў плячо, палётаў па

хаце — пырхнуў у адзін пакой, у другі — як быццам правяраў, ці няма каго больш у хаце, ці не слухае хто іх размову. Прачырыкаў нешта ў кожным пакоі, зноў вярнуўся да Валера, на плячы ўладкаваўся, пачаў дзюбку чысціць, марафет наводзіць.

Маці ўсю хату абшукала, так і не трапіла вяроўчыны — хацела нацягнуць яе паміж яблынямі. У паштаркі Анюты пазычыла. А праз колькі дзён знайшла вяроўчыну ў агародзе пад плотам. Здзівілася, у сына папыталася:

— Хто гэта, сынок, яе ў агарод выкінуў?

Сын засмяяўся гучна, у вачах агонь шчаслівы, валасы гарчаком, закрычаў радасна:

— Не ведаю, мама! Не ведаю!.. Мо дамавік які ў нашай хаце пасяліўся!

Стукнулі веснікі — спяшаліся на абед з работы браты.

— Ой, я ж і забылася — Валодзьку і Кольку карміць трэба! — спахапілася маці і заспяшалася на кухню.

На падваконнік ускочыў Чыр, і Валер міргануў яму:

— Усё выдатна, Чыр Чырыч, усё выдатна! Пайду і я паабедаю, добра?

— Чыр-чыр!..

7.

Дзень ужо ўбіраўся ў сілу.

Пушкарчук па мокрых прыступках спусціўся ў падвал разбуранага дома. З сабой прыхапіў ліхтарык. Ведаў, што там цемнавата — пазаўчора так і не дабраўся да таго месца, як мерыўся. Злаваў, што нават і сярнічак не прыхапіў з сабою — не курыў.

Ён не хацеў, каб хто быў сведкам яго пошукаў. Таму нейкі час, перад тым як спусціцца ў сутарэнне, аглядваўся.

З-пад апошняй прыступкі ён дастаў малаток і кірку — імі зручней было выбіваць тую цэглу, якую намеціў.

Дом будавалі задоўга да рэвалюцыі. Праёміна была закладзена цэглай знакамітага завода братоў Карповічаў. На тыльным баку цагліны і ініцыялы стаялі «брК». У народным музеі, які ён марыў адкрыць, былі розныя маркі, а вось такой не было. І ён радаваўся, як малое, што набудзе новую рэч.

Нейкі будаўнік кладку рабіў сумленна, — нельга было і падступіцца: ні ломам, ні кіркай не ўгрызешся. Таму першыя цагліны проста выбіў, вытрушчыў, каб можна было асцярожна падступіцца да наступных. Яны паддаліся лёгка — нават і драпінкі на іх не было. Цаглін назбіралася з дзесятак.

За дзіркай было пуста. Цікавасць узяла — а што там, за сцяной? Некалькі ўдараў кіркай — і можна было ўжо прасунуцца ў праёміну.

Перад тым як ступіць туды, у невядомасць, прыслухаўся: было ціха. Толькі даносілася слабае гудзенне машын, што праносіліся па бліжэйшай дарозе.

Адразу ў нос ударыў пах гнілі і сырасці. Святло ліхтарыка выхапіла з цемры шэрыя абрысы наступнай сцяны, ужо каменнай, парослай слізкім шэрым мохам. Са сцяны вываліліся асобныя камяні і звузілі праход — не ўціснуцца. Прыйшлося трошкі папрацаваць, каб прабіць сабе дарогу шырэй.

Ногі ступілі на слізкую каменную падлогу.

Скляпенне было доўгае, метраў з дзесяць. Столь выгнулася дугой. Ушыркі памяшканне было крокаў з пяць-шэсць, не болей. І ніякіх дзвярэй. Ні ўваходу, ні выхаду. Ніякай шчылінкі святла — як пастка.

Што тут было, у гэтым мураваным гроце? Чый ён, каму належаў? Для каго быў зроблены? Напаткала расчараванне — нічога добрага для сябе не адшукаў. Хацелася толькі абмацаць кожны камень, дакрануцца рукой.

Пра сутарэнні Пушкарчук ніколі не чуў. Год назад ён праглядваў у музеі матэрыялы пра горад. Прачытаў, што некалі, пяцьсот гадоў назад, на гары стаяў каралеўскі замак. Яго два ці тры разы перабудоўвалі, але ў час вялікіх паўстанняў і пажараў ён быў знішчаны і ніколі не аднаўляўся...

Малюнкаў ці якіх накідаў гісторыя не пакінула. І таму ніхто не ведаў, як ён выглядаў.

Памяць выхапіла з летапісу некалькі радкоў:

«...таго ж року 1506 зноўку зкупіўшыся татар 30 (л) тысяч уторгнулі ў літоўскую зямлю, бурачы, палячы і пляндруючы, якія, прыцягнуўшы да Клецка каля замка сталі кошам. Загоны распусцілі, а Літва яка будучы ад

паганых зубажоны толькі ся ледзьве 10 тысяч сабраўшы, ударылі па кошу. З помачы божай якіх паграмілі із лукамі прыходзячых да коша білі, мардавалі і ўсіх нагалаву разграмілі. А гетманам над Літвою быў князь Міхайла Глінскі».

Праз два гады горад быў захоплены князем, які перайшоў служыць да Вялікага князя Маскоўскага Васіля Іаанавіча. Але потым чамусьці нечакана быў вернуты да Сігізмунда І.

А праз трынаццаць гадоў горад быў спалены татарамі...

Ці не да тых часоў належаць гэтыя скляпенні.'

Пушкарчук раптоўна для сябе адкрыў выснову: тут, у скляпенні, і думалася інакш, чым там, на святле. Да драбніц успаміналася гісторыя — і тады чуўся лязгат коп'яў і дзідаў аб шлемы, свіст вострых стрэлаў.

Вялікі пажар у горадзе прымусіў прызначыць спецыяльны збор. І ўжо на пачатку 1613 года ўмацаванні горада былі адноўлены, пры гэтым горад быў абнесены высокім валам з сямю вежамі і фортамі...

Замак адыгрываў тады вялікую ролю ў жыцці палешукоў. На яго тэрыторыі знаходзіліся цэрквы і касцёлы. Гісторыкі і летапісцы сцвярджалі, што ўмацаванні і падземныя схроны існавалі яшчэ дзесяць — дваццаць стагоддзяў назад...

Замак, ці гарадзішча старажытнага горада, знаходзіўся ў яго цэнтры — на Спаскай, а пазней Замкавай гары. Месца палешукі-дрыгавічы выбралі ўдала — ведалі ў гэтым толк. Над рэчкай, з абодвух бакоў абмежаванай глыбокімі і шырокімі канавамі. Праз іх ворагу нельга было прабрацца. Што ўяўляў тады каралеўскі замак? Першы ўспамін пра яго адносіцца да 1519 года, калі Вялікі князь Сігізмунд аддаў «у заставу замак папу Альбрэхту Марцімавічу Гаштальду... за 1500 коп грошай».

Пушкарчук тады не ўтрымаўся, перапісаў у свой

сшытак скупыя паведамленні гісторыка, каб самому ведаць і памятаць даты таго часу. Тады яны зацікавілі не вельмі, а вось цяпер гісторыя набывала нейкую рэальную значнасць.

Першы вядомы інвентар адносіцца да 1552 года. Аб тым часе гаворыць «Калодзеж» — такі летапіс. «У замку... 30 сажняў углыб, і месцэ зруйнавана... а рабіў яго нейкі Міхаіл Гашын, стараста і гараднічы Прыпяцкі... а як збудавалі — стаіць 70 гадоў».

Было вядома яшчэ, што замак быў з трох вежаў з гароднямі і некалькімі дамамі паміж імі, якія выконвалі ролю сцен.

«Вежа варотная старая... Па правы бок той вежы дзве Гародні старых, за імі — 4 новых зрублены ў тры сцяны... За імі — дом цёсаны, ні печаў, ні каміноў, ні лаў... За тым домам — вежа на вуглу замка, у чатыры сцяны, у сем гмахаў... Па другі бок той вежы — дом другі тым жа чынам зроблены, не скончаны... ад таго дома да трэцяе вежы гародзен новых дзесяць... Вежа на вуглу ад паркана. Адна гарадня новая і восем старых. У замку: царква святога Спаса на падрубе, святліца і камора для гараднічага. Яшчэ камора, два свірны і жытнік. Хата чорная і піўніц дзве...» Ведаў Пушкарчук, што была яшчэ царква святога Міколы.

Рукі абмацвалі кожны камень сцяны. Было жаданне дакрануцца да гісторыі, адчуць яе дыханне.

Некалі, у Ленінградзе, ён хадзіў на Мойку да Пушкіна — на экскурсіі быў. Ці то экскурсавод-жанчына была такой эмацыянальнай і ўлюблёнай у паэзію генія, ці Пушкарчук чакаў у той дзень нечага незвычайнага, але расказ пра апошнія дні паэта ўразіў яго і ашаламіў.

Яму тады здалося, што адчуў смяротны боль, чуў апошнія словы паэта, шэпт Даля і Жукоўскага ў калідоры.

Вось тады толькі для яго Пушкін стаў Пушкіным. Вялікім. Неабдымным. І зразумелым. Школьнае

ўяўленне пра яго здалося збяднелым, хрэстаматыйным і кніжным. Яго прымушалі чытаць вершы, харошыя вершы, а тут сам паэт, сваім голасам чытаў свае радкі. І тады Мікола чуў, як пераліваласся, пульсавала ў венах неспакойная кроў паэта.

З таго часу кожны радок адчуваў сэрцам. І разумеў як ніколі.

Тое здарылася і тут. Ён дакрануўся да камянёў не рукамі, а душой. Колькі часу гэтым скляпенням?

Ён расчаравана ўздыхнуў. Дадому прыйдзецца вяртацца з некалькімі цаглінамі. Перад тым, як павярнуцца назад, яго ўвагу прыцягнуў адзін камень, ён слаба нагадваў твар чалавека. «Можа, яго ўзяць на памяць,— падумалася нечакана, — усё роўна больш сюды не вярнуся...»

Паспрабаваў падважыць малатком — не атрымалася.

Лаўчэй тое было зрабіць кіркай. Устраміў пляскаты канец паміж двума камянямі — у шчылінку, націснуў раз, другі...

І камень паддаўся. Ён быў чамусьці не ўмураваным у сцяну. Тое здзівіла Пушкарчука, надало яшчэ большай цікавасці. Міліметр за міліметрам высоўваўся ён з палону суседніх камяшок. Потым і на сантыметр, пяць, дзесяць... Ужо і рукамі яго можна было ўхапіць.

Камень быў важкі — аднаму не занесці. З квадратнай доўгай адтуліны патыхнула нежылым і нездаровым пахам. Пушкарчук накіраваў у квадратную цемрадзь прамень ліхтарыка. За сцяной, у паўрукі таўшчынёй, упрытык да яе, убачыў шэрую — не то драўляную, не то цагляную сцяну з нейкімі адтулінамі. Выдаўжыў руку і дакрануўся пальцамі да ліпкага і цёплага дрэва. Панюхаў кончыкі пальцаў — пахлі нейкай смалой. «Прапітана, каб не гніло? — падумаў адразу. — Але для чаго «яно» ўстаноўлена? Як да яго падступіцца?»

Падумаў зноў пра кірку. Але і ёю нельга дастаць. А калі

дзяржаннем? ён уставіў канец у адтуліну і падважыў.

Нешта зарыпела, і сценка пакрысе, ледзь заўважна, падалася ўверх. Пушкарчук адчуў, як пахаладзела ўсярэдзіне — што гэта ўсё азначала?

Яшчэ адна адтуліна, яшчэ... Чацвёртая, сёмая. І тут жа злева, праз чатыры выступы пачала пакрысе падаць сцяна. Правільней, частка сцяны — тайны ход? Патайныя дзверы апусціліся і сталі мосцікам. Куды, у якое стагоддзе?

Тахкала гулка сэрца, гатовае выскачыць з грудзей.

Магнітам цягнула да сябе невядомасць.

Пушкарчук ступіў на ляжачыя дзверы-мост, тэпнуў нагамі — не зварухнуліся. З нецярпеннем сышоў і ступіў на нейкую прыступку, ён убачыў кола, якое было прымайстравана да сцяны з адтулінай. Зразумеў адразу прынцып работы. Круцячыся, кола круціла меншае, а тое прыводзіла ў дзеянне рычаг, ён падымаў і апускаў патайны ўваход. Простая і мудрая канструкцыя. Дубовая. Мораны і насычаны нейкім асаблівым растворам, перамешаным з жывіцай, — дуб пахнуў ёю.

Ну што, наперад? Наперад — уніз? Прыступкі вялі туды. І сто налічыў, і дзвесце, а канца ўсё не было. Ці хопіць святла далей? А раптам сядуць батарэйкі? Але яго цягнула далей і далей.

Паветра затхлае, а макрэчы не адчувалася. Нават слабы ветрык павяваў — не свежы, але адчуваўся павеў.

Урэшце прыступкі скончыліся. Перад ім быў вузкі і доўгі калідор. У канцы яго тры выхады — як у той казцы: пойдзеш налева... Пайшоў у правы. Спяшаўся — не было калі раздумваць. Хацелася зірнуць хоць адным вокам і хутчэй назад. Потым прыйсці сюды з Антонам ды запасціся ўсім неабходным.

Тое, што адкрылася перад вачыма, уразіла і ашаломіла. Да сцяны ржавымі ланцугамі былі прывязаны шкілеты. І па-над другой сцяной — насупраць. Усе ў кайданах і

наручніках. Што зрабілі яны, гэтыя людзі, чым правінаваціліся перад людзьмі і Богам? Хто ім прыдумаў такую смерць — без плахі і прысуду? Чыё гэта злачынства, якога стагоддзя?

Бачыў Пушкарчук кроў і здзекі, смерць і жорсткасць. але ўбачанае скаланула.

Адчуў, што ў падзямеллі знаходзіцца больш нельга ні хвіліны. І ён пабег назад, раз-пораз аглядваючыся, як быццам яго мог нехта дагнаць і закаваць у кайданы. Трэніроўкі па металічнай лесвіцы вельмі спатрэбіліся — узбег назад лёгка і хутка, нават не задыхаўся.

Ліхтарык свяціў слабым, кволенькім промнем — хапіла б яшчэ на хвілін колькі, не больш.

Кола паддавалася лёгка. Павольна і ціха выраўнялася сцяна. Як і не апускалася, злілася з астатнімі выступамі.

Дабіраўся ўжо вобмацкам, забыўшыся пра цагліны, якія падрыхтаваў, каб забраць з сабою.

Выбраўшыся наверх, стомлена ўпаў на зямлю і раскінуў у бакі рукі. Дыхаў на поўныя грудзі і не мог здаволіцца чыстым паветрам.

Над ім праляцеў, натужна круцячы прапелерам, верталёт. ён узяў кірунак да самага высокага дуба, што рос на гары. Завіс над ім...

Пушкарчук толькі мельгам зірнуў у той бок: падумаўшы, якая там можа быць у верталёта работа. І зноў адкінуўся на спіну — не мог надыхацца чыстым паветрам.

8.

І вось новы лістапад.

Я яго сустрэў гэтак жа шчымліва, як і раней. Але не так балюча — што мяне здзівіла і ў нечым абрадавала. Пякучы боль надакучыў, пачаў аціхаць. А на змену яму ўварвалася нейкае іншае, свежае і ачышчальнае пачуццё.

У гэты віхурны лістапад уварвалася ты, Наташа. Нечакана, як прынцэса з нейкай дзіцячай казкі — дзівоснай і прыгожай. Я паверыў у цябе. У твой незвычайны вобраз. У твой голас, які я найперш адчуў і пачуў. А потым ужо я ўбачыў цябе.

Ты мне падалася такой прыгожай, такой чыстай і светлай у сваёй новай сукенцы — бы блакітная пратэлінка ў бярозавым маладым гаі. І мне хацелася, каб да цябе ніхто не датыкаўся — ні чалавек, ні вецер...

Я ўжо тады, не ведаючы цябе, зайздросціў ветру, які лашчыў твой твар і цалаваў твае вусны, сонечным промням — яны цэлымі прыгаршчамі сыпаліся на цябе, ці не яны і пакінулі на тваіх шчоках ледзь прыкметныя адмецінкі: маленькія сонейкі-кропачкі...

Потым я і сам баяўся дакрануцца да цябе. Бы баяўся, што ты знікнеш, растворышся, бы тая казачная прынцэса. Я забіраўся ў самыя глухія палескія нетрыскі, дзе, можа, не ступала нага чалавека, каб там, на цішы і ў суладдзі з прыродай, стварыць нешта такое... Мне тады хацелася намаляваць твой голас, а я ніяк не мог падабраць патрэбнай фарбы...

Мне здавалася, што нехта вадзіў па мальберце маёю рукой. На загрунтаванае палатно кладліся неверагодныя колеры і дзівосныя спалучэнні. Яны то знікалі, то прападалі, і тады чуваць быў нейкі ўздых — не то адчаю, не то радасці, нейкае слова, іскрынка смеху... Пэндзаль адрываўся ад тканіны — і голас аціхаў. Дакранаўся — зноў нешта ажывала.

А лісце падае і падае, і яго падхоплівае вецер, кружыць яшчэ доўга ў паветры, даючы апошнюю асалоду адчування вышыні і палёту, зрабіўшы на момант птушкамі. А я гляджу на яго, і мне падаецца, што то і не

лісце зусім і не птушкі, то пажоўклыя старонкі з кнігі майго ненапісанага кахання, радкі якой мне так і не ўдаецца дапісаць... Цяпер хай дапісвае вецер і ліставей, ім давяраю такую работу.

Голас ледзь чутны, бы слабы павеў ветру. Але я адчуваў яго і быў упэўнены — адшукаю фарбы і напішу.

Я доўга чакаў цябе. Доўга меў надзею на сустрэчу. Хаця яна, надзея, была кволай і слабенькай, як павуцінка.

І ты прыйшла. З'явілася, як казка. Як старажытнае неверагоднае паданне. І я мусіў паверыць у яго, бо ты стала на парозе — у промнях сонца і прасвечвалася ўся наскрозь — як усё роўна гаварыла: «А вось і я. Не чакаў?..»

Ад нечаканасці я не ведаў, што гаварыць, таксама ўсміхаўся ў адказ. Не здагадваўся, што трэба найперш запрасіць цябе ў пакойчык. Глядзеў на цябе, як на прывід, няйначай.

— Вы мяне не чакалі, таму і не запрашаеце да сябе?

Ямачкі на шчоках, грыўка пад вачмі. У іх гарэзлівасць і дакор. Ты чамусьці не можаш ступіць і кроку наперад — быццам перад табой нейкая перашкода.

— Прабачце, я... Чакаў вас. Але вы прыйшлі ўсё роўна нечакана. Праходзьце. Праўда, у мяне тут...

Ты ступіла адзін крок, другі. Агледзелася, на ўсім затрымліваючы свой пільны позірк, асцярожна прайшла на сярэдзіну залы.

— А ты не змяніўся, — глядзіць на мяне, язычок прыкусіла, у позірку іскрынкі-калючкі.

— І ты таксама. Прыгажэйшай хіба стала.

Ты смяешся, адвярнуўшыся ад мяне. Ты так натуральна перайшла на «ты», што я і не заўважыў. Глядзіш у блакітнае акно прымружанымі вачыма і падыходзіш да яго, апіраешся на падваконнік рукамі.

Я толькі цяпер прыглядаюся да цябе пільна, ва ўпор. Адзначаю, што выглядаеш ты дзяўчом — гнуткая, стройная, кулачкі-грудзі... Глядзіш за акно, а думаеш пра нешта сваё, пакінула гэты пакой і некуды паляцела далёка адсюль. Я маўчу, не збіваю цябе з тваіх думак — я яшчэ ўсё ўражаны тваім паяўленнем у маіх пенатах, дзе такое бязладдзе, рэзрух.

Пакойчык у мяне маленькі, у ім і працаваць нязручна, і ўсё роўна я люблю яго, хаця належыць не мне, а майму сябру, Міколу Пушкарчуку... Ён два дні ў тыдзень аддае яго мне, сам жа лепіць сваю гліну дома, а не лепіць, дык шастае па горадзе ці па вёсках у пошуках старызны. Або робіць эскізы для будучых работ.

— Я на хвілінку забегла. Трошкі мела часу, а цяпер мне пара ісці, — гаворыш ты як бы вінавата, ужо суцішыўшыся, стаўшы самой сабою — заклапочаным чалавекам, якога, як і кожнага, грызуць турботы...

— Ты прыйдзеш яшчэ?

— Як запросіш, то прыйду, — зноў смяешся, але ўжо не так гарэзліва, як раней, а неяк інакш, як што зразумеўшы ці адчуўшы.

— Я запрашаю цябе, Наташа. У панядзелак ці ў аўторак я тут заўсёды. Я хачу стрымаць сваё абяцанне.

— Якое? — у голасе насцярожыце.

— Намаляваць твой голас.

— А-а... Я думала, ты пажартаваў.

Я праводжу цябе да дзвярэй, потым на вуліцу. Ты ідзеш не аглядваючыся, не падаючы аніякай надзеі на будучую сустрэчу.

— І чым больш ува мне расло жаданне ўбачыць цябе, тым скарэй яно перарастала ў нейкае іншае пачуццё — невядомае мне, цнатлівае і хвалюючае. Дакараў сябе, што я на пятнаццаць гадоў старэй за цябе, што мне нельга зараджацца тым пачуццём, бо гэта можа быць

балюча для абаіх — калі здарыцца Тое, але ўжо нічога парабіць з сабою не мог...

Ты прыйшла праз тыдзень і прасядзела ў мяне «шмат часу» — аж цэлых дзесяць хвілін. Яны праляцелі так хутка, што я не паспеў табе нічога сказаць.

А потым прыйшла праз два месяцы. Была нейкая маўклівая і сцішаная, стомленая, нават спустошаная нейкім горам. Душэўным горам. Нічога не гаварыла — сядзела на крэсле і няўцямна паглядала на малюнкі, што былі развешаны на сцяне.

Маўчаў і я. Нейкім дзесятым пачуццём разумеў, што табе невыносна цяжка, што табе собіла пабыць адной са сваімі нялёгкімі думкамі. Мне нават хацелася выйсці з пакойчыка і пагуляць па вуліцы якую гадзіну, але сядзеў, не кратаўся з месца, прыхінуўся да сцяны.

Ты паднялася і падышла да мяне, нахілілася, дакранулася сваімі вуснамі да маіх — мяне ўсяго як токам працяло. Я абняў цябе, пацалаваў. Адчуў, як закалацілася тваё трапяткое цела і ты абвяла, прытуліўшыся да мяне.

І ў гэты ж час, адчыніўшы першыя, ад ганка, дзверы, ступіў на парог Пушкарчук. Ты адхіснулася ад мяне, пачырванела, не ведаючы, куды падзець сябе...

— Юркоў да цябе не прыходзіў? — спытаў ён і сам не ведаючы пра што.

— Не, Мікола, яго ў мяне не было...

Пушкарчук недаўменна пацiснуў плячыма, хуценька зачыніўшы дзверы, але мы пачулі яго недаўменнае пытанне:

— І дзе ж яго нячысцік носіць?

Ты хапілася за шчокі, стараючыся ўтаймаваць іх гарачыць. Баялася глядзець у мой бок. А ў мяне на вуснах гарэў твой пацалунак.

Ты першая, каго я ўзяў з сабою ў лес.

Спі, адпачывай, ты перанесла вельмі шмат пакут за апошні тыдзень. Стамілася змагацца са сваімі і чужымі праблемамі і няўдачамі. Адпачывай, у лесе вельмі добра спіцца.

Ты шукаеш маю руку, гладзіш яе, туліш да сваіх грудзей і зноў засынаеш. Адзін ліст упаў табе на галаву, і я не прымаю яго, бо ён, як парасон, хавае цябе ад іншых лісцяў, як ад усіх напасцяў, што здараюцца побач з табою...

— Нам нельга кахаць адно аднаго, — шэпчаш ты мне на вуха і ўздыхаеш, не расплюшчваючы вачэй.

— Ведаю. Ты ўсё разумееш...

— Я стамілася. Надламалася. І не знаходжу ў сабе сілы выстаяць. Таму і прыйшла да цябе, убачыўшы, што і табе цяжка. Ад адчаю я прыйшла да цябе...

— Я здагадваўся. Дзякуй табе. І прабач, што збіў цябе з тваёй сцежкі. Ведаю, што і праклянеш мяне потым за тое, што адарваў ад цябе хвіліны шчасця. Балючага шчасця.

— Не ведаю. Але мне вельмі цяжка цяпер. Балюча. У яго жонка і двое дзяцей. Я не маю ніякага права на яго, але з сабою нічога не магу парабіць. Сама страшнае тое, што тое на ўсё жыццё. Я ніколі не магу забыць яго. Ніколі...

— Глупства ты гаворыш, Наташа.

— Ён ніколі не палюбіць мяне. Бо прыходзіць да мяне толькі тады, калі яму вельмі баліць. Калі ён зады

хаецца ад сваёй бязлікай і нікчэмнай жыццёвай пустэчы. Ад барацьбы з ветракамі...

— І ты ідзеш яму насустрач. На помач.

— Іду. Таму што яго боль — то мой боль. Бо я адзіны

чалавек, які можа яму памагчы.

— Тое, пра што ты гаворыш, страшна.

— Можа быць. А потым у нас магло быць дзіця. Але я пазбавілася ад яго. Ён і не ведаў.

Слухаю твой шэпт-сгіоведзь, і мне робіцца балюча. Бы хто ўзяў у руку сэрца і пачаў яго сціскаць — усё больш і больш.

У цябе на шчоках слёзы. Ты хаваеш твар і схіляешся па шыю, шэпчаш нешта яшчэ, а я стараюся ўвабраць у сябе твой боль, паліваюся ім.

— Ты — неразумнае дзіця.

— Ведаю. Такая ўжо нарадзілася. І вось звалілася на тваю галаву.

— Не звалілася, я сам паклікаў цябе. І дзякую, што не адвярнулася.

— А пра яго не думай, ён такі ж няшчасны, як і я. Цяжка і яму жыць.

— Аз табою лягчэй? Ён жа...

Ты дакранаешся да маіх губ, сціскаеш іх.

— Не чапай таго. ён мае гора і няшчасце.

Шкадую, што нічым не магу памагчы табе. Баюся, што калі і памагу, калі нечым і стану для цябе, нейкім часовым душэўным прытулкам, як прывыкнеш да мяне — то я тады ж упадоблюся таму варнаку, які рве тваё сэрца на дробныя шматкі...

Няхай не будзе такога. Не хачу я.

І я стаяў на раздарожжы. Ці зрабіў я правільна, паклікаўшы цябе? Гляджу ў густа сплеценае голле, шукаю там адказу на свае адказы і сумненні. І не знаходжу яго. Адчуваю, як ты сцішылася, супакоілася, сказаўшы мне тое, што так апякала тваю душу. Баялася

— і сказала. Не магла не сказаць.

— Ты толькі не праганяй мяне цяпер, добра?

Ты шэпчаш і яшчэ мацней прыціскаешся да мяне. Як бы баючыся выпусціць мяне са сваіх абдымкаў назаўсёды. І я адчуваю, якія ў цябе гарачыя і пругкія грудзі. І я міжволі шукаю твае салёныя ад слёз вусны...

Праз гадзіну ці дзве ты прачынаешся, спалохана прыўзнімаешся на локцях, шырока раскрыўшы вочы. Я тут жа супакойваю цябе:

— Не хвалюйся, усё добра.

Ты зноў зняможана падаеш на падасланы пінжак, зажмурваешся, уздыхаеш:

— Доўга я спала?

— Не вельмі. Я бярог твой сон. Прыснілася што кепскае?

— Не. Я спалохалася цішыні.

Мая рука ў тваёй, і ты зноў тулішся да мяне. Няма ўжо ранейшай дрыготкі, рукі цёплыя і спакойныя. І я радуюся, што табе добра. Значыць, і цябе лечыць мой лістапад.

Быў бы я ўсёмагутны, быў бы я Богам, я зрабіў бы так, каб ты была шчаслівая. Што б я зрабіў? А сапраўды — што? Злучыў бы вашы душы? Дык ты ж сама сказала, што будзеш самай няшчаснай. Прымусіў бы пакахаць каго іншага, каб забылася пра яго? Зрабіў бы глупства. А калі загадаць жаданне, зрабіць проста шчаслівай? Тады — што такое шчасце? І колькі яно доўжыцца — гадзіну, месяц, год?

На ўсялякі выпадак удакладняю:

— Каб я быў Бог, каб умеў рабіць цуды і мог бы зрабіць цябе шчаслівай — што б ты хацела?

— Бог? Шчаслівай?.. — ты перапытваеш і не разумееш майго пытання. Нейкі час сядзіш задумліва, паціскаеш плячыма: — Не ведаю. Зусім не ведаю...

Мы вяртаемся ў горад пад вечар.

У маёй душы падняўся нейкі незвычайны настрой — здавалася, што я не хаджу, а лячу над зямлёю. Не высока, а так, амаль не дакранаючыся да яе...

— Учора фільм глядзела. Дык хлопец, хочучы даказаць сваё каханне да дзяўчыны, саскочыў з акна трэцяга паверха. Дурноцтва, праўда? — ты задумліва глядзіш пад ногі і забываеш, пра што сказала.

— Правільна. Дурноцтва. Забіцца ж мог. Каму ён тады гаварыў бы пра сваё каханне?

Мне нешта распірала грудзі. Свярбелі рукі — ад кончыкаў пальцаў да плячэй, былі нейкімі бязважкімі. Мне таксама нешта хацелася зрабіць для Наташы. Але што? Як зрабіць яе шчаслівай? Яна не хоча шчасця, бо не ведае, што гэта такое.

— З трохпавярховай вышыні скакаць — глупства.

А калі я не саскочу, а, наадварот, узлячу вунь на той дуб. Ты будзеш задаволена?

Ты прымаеш маю гульню, усміхаешся, перапытваеш:

— На які дуб? Вунь на той — самы вышэйшы?

— Ага.

— Яму за шэсцьсот гадоў. Ахоўваецца дзяржавай.

І— Ведаю, — кажу нецярпліва, адчуваю, як рукі наліваюцца пругкай сілай. — Заляцець?

Ты ўжо не смяешся, а рагочаш:

— Зрабі, Антон, такую ласку. Буду вельмі радая.

— І ты станеш шчаслівай? Скажы...

— Стану, Антон. Пакажы, як ты паляціш? Ну?..

Мае рукі сталі пругкімі і лёгкімі. Я ўзмахнуў імі, як крыламі, адпіхнуўся нагамі ад зямлі — і мяне нейкая невядомая сіла панесла ўверх. Мяне адразу скаваў страх вышыні і нечаканага пераўвасаблення. Я ж амаль забыўся пра тры жаданні, якія падрадзіўся здзейсніць Бог. Жарты, думаў.

Закрычаў не я. Закрычала Наташа, застаўшыся на зямлі.

Я махаў крыламі і некалькі разоў абляцеў крону дуба. Паспеў скрозь слёзы — вецер дзьмуў у вочы — заўважыць удалечы роўнядзь Прыпяці, чыгуначны вузел пасёлка, краны порта Пхоў... Усеўся на вяршаліну, усё яшчэ не мог перавесці дух. З усіх сіл ушчаперыўся за разгаліну, баючыся зваліцца на зямлю. Нешта ўнізе гаварыла і крычала Наташа, але слоў не пачуў — увушшу свістаў вятрыска.

Мне хацелася яшчэ палятаць, а потым спусціцца на зямлю. Але рукі не адрываліся ад верхавіны дуба.

Прыехала міліцэйская машына. І я не пачуў галасоў міліцыянераў, якія паказвалі на мяне пальцам і нешта вырашалі.

Нада мной плылі воблакі, як не чапляліся за мяне. Мне хацелася перасесці на адно з іх, пасядзець, як на канапе. У сне было добра раскашоўвацца на воблаках.

Мяне біў нервовы страх, клацалі сківіцы. Вось-вось разрагачуся на ўсё неба істэрычным мефістофельскім смехам і — звалюся паленам на зямлю...

Потым прыехала пажарная машына. Прыставілі да дуба лесвіцу, але і яна не даставала да мяне — перашкаджалі галіны.

Бегалі, мітусіліся пад дубам людзі.

«Ну што, ганарлівец, не верыў першаму цуду?» — пачуў я аднекуль зверху іранічны, з падколам, голас.

— Не верыў, святы Айцец! — крычу я і адчуваю, як ірвуцца галасавыя звязкі — пачаў сіпець.

За спіной пачуўся гул верталёта. Ён падляцеў да мяне і завіс непадалёку. Адкрыліся дзверцы, і юнак у лётчыцкай форме крыкнуў у мегафон:

— Антон, як пачуваеш сябе?

Спрабаваў крыкнуць, што нічога маюся, але з горла вырваўся толькі сіпаты выдых. Тады я паказаў вялікі палец паверх кулака.

— Значыць, о'кэй! Трымай! — хлопец кінуў мне вяроўчыну. — Зашмаргні на сабе пятлю, мы ссадзім цябе на зямлю.

Я хапаю мяккую і тоўстую канатную вяроўчыну і абкручваю ёю сябе.

Верталёт павольна прыўзняўся ўверх, канат нацягнуўся — і я адпусціў рукі ад дрэва. Калі ж я пакінуў дуб, канат аслабіўся — я ляцеў побач з верталётам, распластаўшы рукі. Перамагаў страх, калаціўся, бы ад холаду, але ляцеў, толькі баяўся, каб не падняло мяне ўверх і не папаў пад вінты верталёта. Мы так і завіслі над самай зямлёю — верталёт і я. Падбегла Наташа, учапілася ў калашыну і сцягнула мяне на зямлю, развязала канат.

Тады толькі верталёт рэзка ўзмыў уверх, абдаўшы ўсіх пругкім ветрам, папалам з пылотай.

Да мяне падышоў малады лейтэнанцік у міліцэйскай форме, казырнуў, прадставіўся, папытаўся:

— Як вы туды, таварыш Зялёнка, узабраліся?

— Заляцеў, — усміхаюся я, і мяне пачынае разбіраць нервовы смех.

— Жартачкі потым, грамадзянін Зялёнка. — І звярнуўся да Наташы: — Вось вы ўсё бачылі. Скажыце, як ён туды ўспёрся?

Наташа выцірае слёзы і паглядае спалохана на мяне — ці жывы і што са мною адбылося. Адказала сур'ёзна:

— Ён узмахнуў рукамі і адразу заляцеў туды... Ён і назад зляцеў.

Лейтэнант паківаў галавой, пакруціў пальцам каля скроні. Спачувальна паглядзеў на нас.

Я доўга не мог адысці ад свайго першага цуда. Упіраўся нагамі ў зямлю і не мог усё паверыць, што яна трымае. Мяне хістала, а рукі пякло агнём.

— За дапамогу дзякую, — звярнуўся я да лейтэнанта, — але вам майго палёту не зразумець. Тут слова сваё павінна сказаць навука.

— От уляпіць бы табе за хуліганства пятнаццаць сутак — тады як міленькі прызнаўся б, — пакрыўдзіўся ўчастковы і пайшоў да жоўтага «Жыгуленка». Адкрыўшы дзверцы, дадаў, гледзячы ў мой бок: — Юрый Гагарын мне тут знайшоўся...

9.

— Няма ў мяне кватэры, разумееце, няма, — хмурыцца Фядос Рыгоравіч, сціскае пальцы на стале, галавой хітае, бы ад камароў адганяецца. — Фондаў няма. Трошкі пацярпіце. Праз нейкі час і да вас чарга дойдзе. У бядзе не пакінем — ветэранаў мы ўсіх забяспечым...

Андрэй Іванавіч стаіць ля дзвярэй, пераступае з пратэза на нагу — старшыня гарвыканкома нават сесці не запрасіў. А каб і запрасіў, то што з таго? Сваціла б хата? Ласкавей пагаварыў з ім?

— Калі ж тое будзе? — уздыхнуў Арэшка, кашлянуў.

— Мо праз год...

— .Мо я ў гэтым годзе Богу душу аддам.

— Не аддасце, вы вунь яшчэ які мацак, — спрабуе жартаваць Ганчарэнка, нечакана весялее, і вочы ўжо. не хаваюцца за нахмуранымі бровамі. — А кватэру мы вам выдзелім. Абяцаю. Пачакаць трошкі трэба.

— Вы ж абяцалі ўжо — у гэтым годзе. І гэтак жа прасілі пацярпець.

— Абяцаў. Прасіў. А вунь як выйшла.

— А ў кватэрах, каму яны не трэба, людзі і гадамі не жывуць. Сабака жыве адзін на тры пакоі, а чалавек, які згубіў нагу каля рэйхстага, і аднапакаёвую людскую не можа мець...

Ветэран гаварыў ціха, як бы вінавата, бы баяўся ўзлаваць старшыню, але парабіць з сабою ўжо нічога не мог — боль выпіраў вонкі. Правае вока ў Арэшкі слязілася, і ён раз-пораз выціраў яго рукавом.

— Які сабака? Дзе вы такое бачылі? — зноў насупіў бровы Ганчарэнка. — Паклёп узводзіце на савецкую дзяйствіцельнасць. А за гэта, ведаеце, і недалёка...

— Далёка, далёка, дарагі таварыш, — голас у Арэшкі пацвярдзеў, наліўся сілай.

— Ну, ты...— твар у старшыні запунсавеў, губы зрабіліся злыя, тонкія, бы нітачкі, у вачах загараўся нядобразычлівы агеньчык. — Паасцярожней тут, а то можна зрабіць, каб міліцыя адсюль вывела.

— Ну і напалохаў, — кісла ўсміхнуўся Арэшка, шмаргануў носам, крутануўся на драўлянай назе, — тое і ўмее, што пужаць. А можа, хопіць нас ужо... га? Хе-хе... Нагаварыліся, як гразі наеліся. Жыві, братка, у сваёй чатырохпакаёвай, дабра нажывай. Не, я не зайздрошчу табе і тваёй кватэры. Такая мне не трэба. Мне крыўдна, што канверты з купюрамі не такія квадраты выбіваюць...

— Паклё-ооп! — амаль закрычаў, устаўшы з-за стала, Ганчарэнка, але тут жа спахапіўся, адчуў, што сваёй нявытрыманасцю толькі выдае сябе, паўтарыў ужо

спакойна: — Паклёп зноў наводзіце, таварыш Арэшка. Есць чарга — ільготная і такая. Вось згодна з ёй...

— Згодна з канвертам. І таму, хто бліжэй сэрцу.

— І адкуль у пажылых людзей столькі злопыхацельства? Не разумею, — уздыхнуў старшыня, правёў пальцамі па паголеным твары, пашкроб мезенцам за вухам. — І здароўя ж на ўсё хапае.

Ветэран спачувальна пахітаў галавой. Зноў рукавом выцер вока, прыставіў рукі да грудзіны. Намацаў дзвярную ручку, крутануў яе. Выйшаў у прыёмную, але нікога з людзей не ўбачыў — нешта засціла вочы. Твары людзей былі размытыя, угадваліся толькі абрысы.

— Ну што, Андрэй? — нехта папытаўся, падышоўшы да яго, і ветэран з цяжкасцю зразумеў, што побач быў Пушкарчук.

— А нішто... Хай ён...

Тут жа стаяў і Антон Зялёнка. Ён таксама мерыўся падысці да Арэшкі, але, убачыўшы, у якім той стане, перадумаў.

— Табе блага, Андрэй?

— Правядзі мяне, братка, да выхаду — нічагуткі не бачу, халера...

— Мо хуткую выклікаць? — спахапілася запознена за сталом Таццяна Паўлаўна. Падышла да Арэшкі, адчула нядобрае, устрывожана паглядала на яго.

— Хай яна да яго прыязджае. Мяне ўжо нічога не выратуе... — Андрэй Арэшка сказаў не ёй, не Пушкарчуку і Зялёнку, прамовіў самому сабе, як даўно вырашанае і вядомае.

Ступіўшы праз колькі прыступак уніз, Арэшка папрасіў трошкі затрымацца — перакурыць, хаця сам ніколі не курыў. Пастаяў трохі каля паўкруглага акна, што выходзіла ў двор. Глядзеў, як хадзілі людзі, як бавілі

вадзіцелі час размовамі, чакаючы сваіх начальнікаў.

Пушкарчук не задаваў Арэшку ніякіх пытанняў. Баяўся, што яшчэ больш можа ўстрывожыць яго. Адчуў, што яму ў гэты момант вельмі цяжка. Зноў пачаў дакараць сябе, што своечасова не памог яму — мо б яно ўсё склалася як інакш.

— Патэпалі, Мікола.

— Як дабярэшся дадому? Мо таксі зловім?

— Ды як-небудзь. Таксі для таго, хто спазняецца. А мне куды спяшацца? Па-аспею, брат... Ты мяне, будзь ласка, во да лавачкі давядзі. Я пасяджу на ёй, аклімаюся. Тады ўжо рушу дадому...

З кароткіх рукавоў шэрага пінжачка выглядвалі спрацаваныя касцістыя рукі, спрэс перакітаваныя пакручастымі жыламі. Як шпагатам якім абматаныя. Ледзь-ледзь падрыгвалі, не знаходзілі супакаення.

— Ну, глядзі. А то б і дадому трэба было цябе давезці.

— Уга, пан які! І слуг яму падавай? Не-не, адпускае трохі рухавічок, адпускае, — хапаў паветра Андрэй, дыханне і сапраўды вырОўнівалася, — цяпер ужо нічога. Дзякую, Мікола, табе. Ідзі, рашай свае клопаты. Ведаю, яны таксама ў цябе няпростыя. Ты другую сцяну прабіваеш. І прабівай, не здавайся. Каб тады за адступленне не было сорамна...

Пушкарчук падумаў, што чамусьці Андрэй узвышаным стылем гаворыць. Не было такога з ім раней, не заўважалася. Ён як бы нейкі вынік падводзіць, наказ яму дае. І спакойнасць у голасе, быццам не ён быў у Ганчарэнка які прымусіў сцяцца хворае сэрца — можа, яно разарвалася ўжо на дробныя шматкі...

— А, гэта ты, Антон? Не заўважыў цябе. А ты маўчыш чамусьці, голасу не падаеш, — ажывіўся Арэшка, заўсміхаўся стомлена, натужна, стараючыся паказаць, што трымаецца, што нічога асаблівага не адбылося. — Кажа Пушкарчук, што ты там нейкага ветэрана

ізабразіў і што ён нічога глядзіцца.

— Добры атрымаўся партрэт, Андрэй Іванавіч. Дзякую вам.

— За што? Што пасядзеў, паразважаў маўкліва? А потым галаву табе затлуміў сваімі ўспамінамі.

— Тыя ўспаміны і памаглі мне ў рабоце. Без іх і не атрымалася б нічога...

— Ну, то няхай так і будзе. Ну, усё, хлопчыкі, тут я ўжо як у Бога за пазухай. Дзякую вам. Уга, цяпер дабяруся. Сёння я... Бывайце, хлопчыкі, сёння я, напэўна, паеду ў камандзіроўку — сябры-ветэраны прыслалі запрашэнне на сустрэчу. Трэба ехаць.

— Надоўга, Андрэй?

— Ці надоўга? — Арэшка хітравата ўсміхнуўся, цокнуў языком, паправіў пратэз, уздыхнуў: — То ад сяброў залежыць. Мо загасцююся, як спадабаецца. Будзе ж пра што пагаварыць, паўспамінаць. Эхма-а, дарог няма...

Ён зноў цeранууў рукавом па шчацэ, выцер слязінку. Утаропіўся ў зямлю, задумаўся. Губамі толькі шавяліў, як чытаў што.

Пушкарчук і Зялёнка пакінулі яго аднаго. Азірнуліся яшчэ раз, адышоўшыся. Арэшка сядзеў, звесіўшы галаву на грудзі.

— Не падабаецца мне ён сёння, — заўважыў ціха Мікалай Мікітавіч.

— Забіў яго мэр адмоваю. А ён чакаў. Меў надзею на лепшае.

У прыёмнай людзей не паменшала. Наадварот, стала яшчэ больш. Чарга Пушкарчука прайшла, і ён цяпер не ведаў, ці казаць пра тое людзям. Дзіўна выходзіла: быццам за каўбасою ў краме стаіш. А тут яго здзіўкі бралі, што ў такім старажытным горадзе, багатым на сваю гісторыю, і няма свайго музея.

Чамусьці пра тое не балела галава Ганчарэнку. Праўда, будаваць яго пачалі. Фундамент заклалі шэсць гадоў назад, і пасля таго да аб'екта не падышоў ніводзін будаўнік. Як заклятым тое месца стала. Мала таго, у горадзе столькі унікальных дамоў, з адмысловай архітэктурай, дык на іх месцы надумаліся будаваць шматпавярховыя гмахі. Быццам нельга тыя прыгожыя дамкі ўпісаць у гарадскі пейзаж. Яны ж як візітная картка горада.

— Што рабіцьмем? — на петрыкаўскі манер папытаўся Зялёнка ў Пушкарчука. — Ці будзем адрываць дзяржаўнага чалавека ад дробязных, на яго погляд, спраў?

— Трэба, але як прабіцца да яго?

У прыёмную зайшоў журналіст газеты Баброў. Яго Зялёнка пазнаў адразу — паўгода назад напісаў разгромны артыкул пра яго. Пра выстаўку. З таго часу і пайшлі нелады ў рабоце.

Баброў падышоў да сакратаркі, даверлівым голасам, як часты госць, пацікавіўся:

— Фядос Рыгоравіч заняты?

— Прыём у яго. Але я магу папытацца, можа, і прыме, калі што тэрміновае ў вас?

— Не-не, я і забыўся, што сёння прыём. Я перазваню яму.

Баброў насіў кароткія, хаця і пышныя, вусы. Акуратна падстрыжаны, паголены. Адзенне на ім звышмоднае, замежнае. Чаравікі на тоўстай падэшве. Касцюм пясочнага колеру, гальштук — усё гарманіравала, усё пасавала да яго твару. За сваёй знешнасцю, відаць было, ён сачыў круглыя суткі. Заўважыў Пушкарчука і Зялёнку, пайшоў да іх.

— Прывітанне творчым мастацкім сілам нашага горада! — бадзёра, напаўголаса прамовіў ён, падаючы руку.

— Здаровенькі булы.

Зялёнка ведаў, калі Пушкарчук каго не любіў ці не паважаў, заўсёды так адказваў на здароўканне. Сам жа перавярнуў тое самае:

— Булы здаравенькі...

— Таксама да яго?

— Аўжэш.

— З чым?

— Ды во мы тут усё напісалі, — Мікола дастаў з кішэні аддрукаваны на машынцы, па некалькіх старонках, допіс. — Мо спатрэбіцца. Я ведаю, якое ў вас вострае пяро. А тэма актуальная...

У голасе сябра Антон чуў нейкае падколванне, нават здзек, але тое такое мог зразумець толькі ён, Зялёнка. За доўгія гады навучыўся да драбніц распазнаваць настрой свайго сябра. Але тут было яшчэ і нешта больш глыбейшае — едкае высмейванне пыхі, самаўпэўненасці. Але на твары Пушкарчука была сур'ёзнасць і заклапочанасць — паспрабуй здагадайся, што ён цяпер злы і пякучы, як крапіва.

Баброў узяў напісанае. Яго журналісцкае пачуццё падказала, што ў руках цікавы, хаця і спрэчны, матэрыял. А такое рэдка пападае ў рукі. Вочы загарэліся, тарчаком сталі вусы.

— Калі не падыдзе ці не спадабаецца, то просьба, каб вярнулі — бо на гэтым размова можа і не скончыцца. Мы будзем прапаноўваць усесаюзнай прэсе.

— Добра, я сёння ж прачытаю ў сябе на рабоце. Усё абмяркую, а потым скажу сваю думку...

Пушкарчук згодна хітнуў галавой.

— Не надрукуюць. Пабаяцца, — прамовіў Мікола, як Баброў адышоў ад іх. — А што цяпер рабіць, браце

Антоне?

Зялёнка глядзеў у акно, не адрываў позірку ад Арэшкі. Ён сядзеў у той жа паставе — схіліўшы галаву, рукі склаў на каленях. Як спаў усё роўна.

— На шыльдзе напісана, што прыём па асабістых пытаннях вядзецца да шаснаццаці гадзін. У нас не асабістае. У нас грамадскае. Таму мы можам прыйсці ў любы час. Прапаную сёння пасля ўсіх завітаць да яго. А сакратарцы сказаць, што мы маем да яго пільную справу і просім прыняць у канцы дня.

— Згодзен.

Баброў сеў за стол, перабраў паперы. Пазваніў аднаму, другому, удакладніў патрэбныя адрасы і лічбы. Уключыў маленькі японскі магнітафон з запісам рокавай музыкі, настроіўся на рабочую хвалю.

Успомніў пра паперы, што перадаў яму мастак Пушкарчук. Дастаў іх са скуранай сумкі, пачаў чытаць:

«...гавораць, што на тэрыторыі сельскага Савета ніхто не мае права забіць ніводнага калка без згоды яго старшыні. Так запісана ў законе. Так яно павінна і быць. Але ж што атрымліваецца на справе? Б'юць не толькі калкі, а слупы, рыюць глыбокія кар'еры. Труцяць рыбу і ўсё жывое. Знішчаюць па-варварску прыроду. І таму наспела даўно неабходнасць стварэння ў рэспубліцы адзінага органа кіравання — камітэта рэспублікі па ахове прыроды. Гэты камітэт сёння неабходны, як паветра. Без яго не можа быць прагрэсу і жыцця. Без прыроды мы мёртвыя.

Вось таварыш Дудзін, як член выканкома, больш пяці гадоў займаўся пытаннем вынасу вялікага населенага пункта Міхалкі з зоны прамысловага забруджвання. І што адбылося? Мы пераканаліся, што, як гэта ні парадаксальна, некаторыя ведамствы абсалютна не ўлічваюць тэрытарыяльныя інтарэсы. Яны, як гэта сказаць дакладней, ператварыліся ў дзяржаву ў дзяржаве.

Такое становішча нецярпімае. Мы лічым і просім узаконіць абавязковы ўдзел у дзяржаўных камісіях па прыёмцы любых дзяржаўных аб'ектаў старшынь выканкома раённага і сельскага Саветаў, а таксама органаў санітарнай аховы прыроды.

А то ж што атрымліваецца? Мы вымушаны не давяраць рэспубліканскім органам у гэтым пытанні таму, што ніхто з іх не панёс аніякай адказнасці за нанесеныя страты прыродзе. Ім не сорамна ні перад людзьмі, сярод якіх яны жывуць, ні перад сваім сумленнем...

Возьмем, да прыкладу, солевы завод. Ігнаруючы думку раённых служб, абласная інспекцыя аховы прыроды і санітарная служба падпісалі дзяржаўны акт аб уводзе ў эксплуатацыю таго завода без ачышчальных збудаванняў.

Атрымліваецца, што канцэнтрацыя солі ў зямлі, на паверхні, перавышае норму да дзесяці разоў. Мы пачалі вайну з кіраўніцтвам завода: там пастаянна знаходзіцца народны кантроль, іншыя службы кантролю. Дык да чаго дадумаліся — пачалі скідваць адходы ў Прыпяць па начах. І робяць тое ў канцы месяца, калі трэба прадпрыемству выконваць план. Напрошваецца пытанне: каго мы атручваем? Ці не саміх сябе?!

Я хачу сказаць яшчэ і пра тое, што некаторыя абласныя службы аховы прыроды хочуць адчуваць сябе недатыкальнымі каралямі. Яны ўхіляюцца ад сваёй задачы, шукаюць лёгкіх шляхоў у сваёй рабоце...

Аблсельбуд прыняў у эксплуатацыю завод панельнага і буйнапанельнага будаўніцтва. Плануе выпускаць свае адходы ў ачышчальныя збудаванні... солевага завода. А іх няма. Што гэта? Мы паўгода назад гаварылі пра тое на паседжанні выканкома, паслалі запытанне і ў сельбуд. І што ж? Аніякай рэакцыі. Мы цікавіліся ў старшыні гарвыканкома Ганчарэнкі і нічога зразумелага не пачулі, ён упарта адмоўчваецца.

Мы просім выканком, каб давалі ў тэрмін адказ старшыням выканкомаў і сельвыканкомаў, калі яны

звяртаюцца з запытам ці афіцыйным пісьмом да вышэйшага начальства. За нашую такую просьбу аблвыканком не ўключыў у гарадскую камісію раённага санітарнага ўрача і інспектара па ахове прыроды. Гэта называецца так: вось вам тое, чаго вы так дабіваліся.

А мы скажам больш таго — зусім побач будуецца яшчэ буйнейшы завод домабудавання, ён здаецца ў гэтым годзе, і ўжо пракладваецца канал для скідвання брудных адходаў. Усё пойдзе ў рэчку, у возера, якое пабудавана для арашэння шасцісот гектараў зямлі. Загіне зямля, і мы закапаем у зямлю некалькі мільёнаў рублёў. І не атрымаем ураджаю.

Апошняе. Пытанне аховы грунтовай вады. Пабудавалі дваццаць пяць магутных свідравін каля горада. Выхапілі з ніжніх слаёў ваду — і ў выніку дзесяць вёсак засталіся без яе.

Вось да чаго прыводзяць бяздумныя адносіны да прыроды, калі старшыня выканкома ставіць бяздумна свой подпіс пад сур'ёзнымі дакументамі.

Райвыканком імкнуўся нешта выправіць — сабраў долі з саюзных міністэрстваў, выкананы праектныя работы, уключаны ў план міністэрства прамысловага будаўніцтва. Але тое будаўніцтва было даручана трэсту № 24, а з яго, як кажуць, бы з гусака вада. Толькі трыццаць два працэнты выканаў ад гадавога плана. У чатырох вёсках што-кольвечы пачалі рабіць, а ў шасці нічога, па сутнасці, не пачата.

Так будуе той трэст і будынак музея, які вельмі неабходны нашаму гораду...»

Бабкоў паклаў паперы ў канверт, задумаўся.

Не зразумеў напачатку — што за пісаніна? Такога Пушкарчук напісаць не мог. Але ўсё праўдзіва і актуальна. На праверку пойдзе шмат часу. А калі ўсё пацвердзіцца — ці дасць згоду на друкаванне матэрыялу рэдактар Анкудовіч? Гэта ж орган райкома і гаркома партыі. І выканкомаў. А тут грахі відавочныя. І не на

карысць таго ж Ганчарэнкі выносіць свае промахі па старонкі газеты...

— Во паламае Баброў галаву, — смяяўся Пушкарчук, ідучы з Зялёнкам па вуліцы.

— А што ты яму падсунуў?

— Выступленне старшыні райвыканкома, ён павінен быў выступіць на сесіі абласнога Савета. Але, прачытаўшы папярэдне яго тэкст, не далі слова. Раённы старшыня Захараў мой добры сябра. Любіць ён мастацтва, сам малюе няблага.

— А калі ён зацікавіцца той тэмай і дасць у рэспубліканскую газету? — выказаў меркаванне Антон.

Мікола зарагатаў:

— Не асмеліцца, ён хапаецца толькі за тое, што праходзіць. А тут супраць і абласнога начальства крытыка. У спрэчку ён не ўступіць. Гэта я яму так, як кажуць, інфармацыю для роздуму падсунуў. Каб даказаць яго ж бездапаможнасць. Гэта ён на цябе смела накінуўся, бо ў цябе няма начальніка-прыхільніка. І абаронцы.

— А мне і не трэба абаронцы-прыхільнікі.

— І правільна. А факты ў тым выступленні вельмі сур'ёзныя. Добра было б, каб былі надрукаваны. Але хіба ж дазволіць савецкая ўлада, каб паказаць сябе з такога боку?

10.

Дзень душы...

Так мы называем той дзень, калі ўсе разам — я, Мікола і Наташа — адпраўляемся да Валеркі ў госці.

Дзень душы — гэта свята. Фіеста. Апафеоз пачуццяў і

жаданняў.

Мы той дзень не прызначаем, не выбіраем, ён нараджаўся сам, як нараджаецца раніца. Як нараджаецца дзіця альбо цікавая думка ці рашэнне.

Дзень душы...

«Адкрыла» Валеру яна, Наташа.

Ад работы яе прызначылі агітатарам на выбарах. Яна абышла некалькі вуліц на ўскрайку горада, расказвала шмат добрых слоў пра выбраннікаў. Аднаго з іх ведала і сама — Ганчарэнку. Другога ж, рабочага метызнага завода Каршкова, і ў вочы не бачыла. На руках у яе была фатаграфія і біяграфія.

Людзі слухалі яе, ківалі галовамі, добра, а як жа прыйдзем, аддадзім галасы за абраннікаў сваіх, прыйдзем першымі, нацямочку.

Наташы вельмі не падабалася тая работа — хадзіць і расхвальваць тых, хто пры ўладзе, і невядомых з сухой біяграфіі. Пра Фядоса Рыгоравіча яна ведала. Як ведала пра Веру Міхайлаўну, пра яе каханне.

Зайшла Наташа ў адну хату — цагляную, пад бляшаным дахам, пастукала ў дзверы. На дварэ ліў спорны дождж, і добра, што яна накінула на плечы дажджавік: з капюшонам. Ды і лёгкія гумавыя боцікі былі дарэчы.

Заканчвалася лета, было яшчэ вельмі цёпла, хоць босаму хадзі. Вуліцы прыгарада былі крутыя і слізкія, раўчакі цяклі з гары і неслі разам з сабою гліністы глей, утваралі змейкаватыя канаўкі. Іх ноччу пракліналі жыхары, траўміруючы ногі.

Ніхто не адказваў. Яна адчыніла і другія дзверы — у хату. Прачыніла, з парога спытала:

— Ці ёсць хто ў хаце?

— Есць, ёсць! — адгукнуўся нехта радасна з другога пакоя. — Заходзьце, я хутка.

Яна прычыніла за сабою дзверы, стала ў парозе. Далей не праходзіла. Скінула з сябе дажджавічок, страсянула галавой, атрэсла з кос дажджавыя кроплі. Чакала, калі ж гаспадар выйдзе да яе.

З расчыненых дзвярэй выкацілася каляска-крэсла. У ёй сядзеў і даверліва ўсміхаўся юнак. Быў ён коратка падстрыжаны, у акулярах, у сінім світэрку — з'явіўся перад ёю не на нагах, а на колах, у сініх спартыўных штанах і ў вязаных шкарпэтках. Дзяўчына на нейкі момант разгубілася, збянтэжылася.

— Добры дзень вам, — за шкельцамі акуляраў свяціліся вясёлыя агеньчыкі, погляд пранiклівы і жывы. — Я слухаю вас — з чым завіталі да мяне? З якімі весткамі?

Тонам голасу хлопец схіляў яе да шчырай і даверлівай размовы, выказваў радасць, што ў яго госці.

Дзяўчына яму, відаць, спадабалася, бо ён не адрываў ад яе позірку, глядзеў знізу ўверх і ўсміхаўся.

— А вы распранайцеся, прысядзьце, — спахапіўся юнак, крутнуў колы, павярнуўся да крэсла, што стаяла ля акна. — І плашчык павесьце, чаго ў руках трымаеце?

Наташа паслухалася, вызваліла рукі, прайшла да крэсла. Паклала на калені папку з паперамі. Агледзелася. Кінулася ў вочы, што ў хаце ўсё простае і неабходнае — шафка з кнігамі, газеты на стале, тэлевізар у кутку, магнітафон...

— А вас як зваць? — спытаў гаспадар хаты і адарваў яе ад знаёмства з пакоем.

— Наташа. А да вас зайшла як агітатар. Перад выбарамі вось па хатах хаджу.

— А я — Валер. Валер Арлоў. Вось і пазнаёміліся. А як жа, цікава, вы мяне будзеце агітаваць? І за што?

Яна рассмяялася, нахіліла галаву, і на правае плячо ўпалі косы, закалыхаліся, як жывыя. Наташа зноў выпрамілася, паглядзела на хлопца і адразу адчула, што

з ім цікава размаўляць — хаця, па сутнасці, яны яшчэ ні пра што не пагаварылі. Ад хлопца сыходзіла нейкая лёгкасць і ўпэўненасць. І не адчувалася, што ён не ходзіць, што не аціраецца сярод людзей, што не жыве іх клопатамі і праблемамі. Яна проста не заўважала яго хваробы.

А за акном паліў, не перастаючы, дождж. З дахаў на зямлю сцякалі раўчакі, бы збягалі тоўстыя ніткі, спявалі на розныя галасы капяжы. Яна адчула незразумелую палёгку на душы, і, можа, ўпершыню ёй падалося, што ў яе ніколі-ніколі не было аніякага болю. Упершыню за апошнія гады паверыла, што наперадзе светлыя і шчасныя дні...

— За што? — усё не праходзіў смех. Яна ўжо старалася патрапіць яго настрою, але не ведала, як тое лепей зрабіць. — А за тое, каб...

— Чыр-чыр, — падаў голас верабей, які нечакана ўскочыў на падваконне. — Чыр...

— Здароў, Чыр, здароў. Я тут, у добрым настроі. Наташа, слухайце мяне. Сядзіце маўкліва і не шавяліцеся, да мяне прыляцеў мой сябра. У яго час абеду. Я павінен яго пакарміць і пагаварыць з ім...

Яна кіўнула галавой і з непрыхаванай цікавасцю пазірала на гаспадара, як ён узяў з тумбачкі скібу хлеба, як пачаў крышыць яго на падваконнік.

— А вымак ты, Чыр, як купаўся ўсё роўна дзе. Чаму ты такі напалоханы? Што ў мяне госця? Не бойся, Чыр, яна табе кепскага нічога не зробіць. Дзяўбі, братка, дзяўбі і саграваліся. Замерз, бачу... Не спяшайся, усё роўна табе прыйдзецца дождж пераседзець у мяне. Вунь як лье.

А верабейка не-не ды і кіне позірк — насцярожаны, недаверлівы, адчуваў, што Валер не адзін. І не то раўнаваў, не то хацеў, каб не было пабочных людзей. Падзяўбаў, страсянуўся, заскакаў на падваконніку, а потым пырхнуў і сеў на плячо Валеру. Наташа не

шавяльнулася. Баялася дыхнуць нават.

— Ну, во, бачыш, і асмялеў. А гэта Наташа, знаёмся. У яе прыемны і добры голас. Хочаш, яна пагаворыць з табой?

— Чыр-чыр...

Яна злавіла адабральны позірк Валера.

— Дык ты Чырам завешся? Добрае імя. Вельмі добрае.

— Чыр-чыр-чыр...

Верабей пырхнуў з пляча і паляцеў у другі пакой. Нешта прачырыкаў там, мусіць, ужо грэўся каля цёплай печы — яна яшчэ ўтрымлівала цяпло. Браты раніцай палілі яе, каб не было волгла ў хаце.

— Харошы ў вас сябра. Смешны такі і... смелы.

— Я яму абавязаны жыццём. Я яму напісаў цэлае пасланне.

— Пасланне? — здзівілася госця і паглядзела на яго.

— Хочаце паслухаць?

— Вельмі...

Валер нейкі момант маўчаў, потым набраў у сябе паветра, пачаў чытаць.

Дзяўчына слухала ўважліва, схіліўшы галаву. Як скончыў, глядзела доўга на хлопца — яе радкі ўразілі. Яна любіла і разумела паэзію, шмат чытала. І цяпер, пачуўшы простыя радкі, якія ішлі ад сэрца, зразумела, што хлопец глядзіць на жыццё і на наваколле трошкі іншым поглядам, чым усе людзі. У яго акне — жыццё планеты. Дзіўна, але адчула незвычайную палёгку. Тут нешта было ад шаптухі, калі наступае нечакана палёгка, а ты не ведаеш, ад чаго...

Валер скіраваў ужо свой позірк за акно, дзе ішоў яшчэ дождж. Падумала, што ў яе жыцці адбылося нешта

незразумелае, але значнае і пераломнае. Хлопец сам не ведае, мусіць, не здагадваецца, якой ён валодае незвычайнай сілай.

Яго словы, яго вершы — як малітва, як нейкі гіпноз. Нейкі цуд, ад яго зыходзяць цёплыя біятокі. Яны ўсяляюцца ў чалавека, выцягваюць злыбеду і боль. Тады ў целе нараджаецца бязважкасць і дабрыня. Цвёрдая ўпэўненасць, што заўтрашні дзень будзе яшчэ лепшы — у ім не будзе ні злога слова, ні крыўды.

— Я такога ніколі не чула, — прызналася яна, і ў яе ўздрыгнуў голас.

Ён засмяяўся, адарваўся ад акна:

— Што вы. Пра такое пісалі дзесяткі паэтаў. Паўтараюся і я. І тут нічога не паробіш — у чалавека ёсць сэрца, і ён адгукваецца на тое, што яго кранае.

— Не, праўда, я такога не чула...

У дзверы ўляцеў Чыр і спікіраваў на плячо Наташы. Яна аж адхіснулася ад нечаканасці. Валер засмяяўся, папракнуў Чыра:

— Ты так маіх гасцей распалохаеш, і яны болей не прыйдуць да мяне. Вось і Наташа, бачыш, спалохалася і не захоча прыходзіць, ці не так?

Гаспадар чакаў ад яе адказу, нецярпліва глядзеў у вочы.

— А вы хочаце гэтага? І не буду вам назаляць?

— Мне — назаляць? Наадварот. Будзе час і жаданне перакінуцца словам-другім, калі ласка. Чыр любіць філасофскія размовы...

Верабей распушыў свае крылы, дзюбкай пачаў чысціць іх. Ужо не звяртаў увагі на госцю, давёрыўся ёй, пачуўшы яе голас. Зразумеў, што яму няма чаго баяцца яе.

— Добра. Я прыйду. Ужо не як агітатар, — дзяўчына заўсміхалася, паправіла рукой косы, што звіслі на плечы.— І Чыр не будзе супраць?

— Чы-чы-чыррр!..

Яна засмяялася, гледзячы на птушку, што ўсё яшчэ сядзела на яе плячы — наводзіла марафет крылам.

— Тады ў мяне да вас, Валер, адно пытанне?

— Якое?

— Ці не будзеце вы супраць, калі я буду прыходзіць не адна, а са сваімі сябрамі — мастакамі?

У Арлова акругліліся здзіўлена вочы.

— Ды хоць з усім белым светам! — абрадаваўся спадар, пакруціў туды-сюды кола, паездзіў, як пахадзіў ля яе. — Толькі што тут у мяне такога цікавага?

— У вас усё цікавае — і атмасфера, і тое, што вы чыталі. Людзям сёння не хапае яднання, размоў, спрэчак. Я сёння многае зразумела. І дзякуй вам за празрэнне. Прыйшла агітаваць вас, а аказалася самой сагітаванай і зачараванай. Чым — яшчэ не ведаю, але хвіліны, праведзеныя ў вас, у прысутнасці Чыра, сталі для мяне нечым такім, ну... адкрыццём новага свету. Дзякуй вам...

— За што? — спытаў усхваляваны Валер. Жартуе дзяўчына? — То я вам дзякую, што завіталі. Каб не выбары, то мы і не сустрэліся б. Я за ўсіх прагаласую, за каго скажаце. Хоць за ўвесь белы свет!

Вось так нечакана Наташа адкрыла Валера Арлова.

Прыходзіла да яго адна і адзін раз, і другі. А потым запрасіла ў госці сваіх сяброў. Паабяцала падараваць ім цікавы вечар.

Яны асабліва не верылі. Бо што сёння можна паказаць цікавае? Паклікаць на сяброўскую вечарыну ў «Грот

закаханых»? Там даюць піва, салёную рыбу, частуюць сухім віном і каньяком.

— Добра, мы пойдзем, Наташа, — згадзіўся Пушкарчук — за сябе і Антона адказаў. — Толькі ты раскажы напачатку, куды мы пойдзем і да каго.

— Добра ўжо, прызнаюся, раз так не церпіцца.

І расказала пра сваё адкрыццё. Заінтрыгавала.

Мы сядзім у яго, добра ўжо абзнаёміўшыся, паладкаваўшы і з Чырам. Але ён нас у вялікія сябры не прыняў — ніводнага разу не сеў на плячо ні мне, ні Міколу. Не давяраў чамусьці. Мо ў нас галасы былі грубаватыя, ці, можа, зыходзіла ад нас недаверлівасць, якая палохала птушку.

Але радавала, што не баяўся ён нас на адлегласці. Скакаў і чырыкаў на акне, дзяўбаў хлеб, слухаў, пра што гаварылі.

Дамовіліся адразу, што не будзем размахваць рукамі ў прысутнасці Чыра і гучна гаварыць.

Першая сустрэча прайшла мо і не так, як жадалася. Але ўжо на другі ці трэці раз мы гаварылі, як даўно пасябравалі.

Ён прыняў нас. Прыняў усім сэрцам. І цяпер мы ўжо не маглі не прыходзіць да Валера. Мы не маглі без яго.

І тады нехта з нас назваў нашыя паходы да Арлова днём душы.

Мы пазнаёміліся з маці, ветлівай і дабрачай жанчынай, якая была радая нашаму прыходу і знаёмству больш, чым яе сын — у нашай супольнасці яна бачыла добры знак. Паверыла, пераканалася, што мы для яго — другое жыццё.

Але яна не здагадвалася, што нашым другім жыццём быў ён, Валерка Арлоў. Два браты, якія працавалі на заводзе, былі маўклівыя і ціхмяныя, поўная

процілегласць брату.

Мы стараліся не надакучваць сваімі частымі прыходамі. Але ж рэдкімі іх таксама не назавеш. Сталася так, што мы пачалі адчуваць неабходнасць завітаць да яго. Гэта было тады, як ў нашых душах збіралася нешта лядайкае і злое, жыццёвы бруд і ад яго трэба было вызваліцца, ачысціцца.

І мы, нават не дамаўляючыся, кіруем да яго.

11.

Жыццё чалавечае — не ведаеш, дзе ўпадзеш, што падымеш, што згубіш, а што знойдзеш...

І чаму б не завезці Арэшку дадому, чаму не паслухаліся яго і не выклікалі таксі?

Мікола дакараў сябе за той дзень, калі пакінулі Андрэя Іванавіча аднаго на лаўцы. І ў апошнія свае хвіліны ён стараўся не назаляць людзям. Не паказваў, што тварылася ў яго на душы.

Казалі людзі, што нейкая жанчына падышла да яго, каб папытацца пра яго стан, а ў яго і рукі халодныя.

Здарыўся ў чалавека інфаркт. Не вытрымала сэрца.

Хавалі яго з тым партрэтам, што рабіў Антон Зялёнка. Жонка Андрэя Іванавіча з такога гора ў бальніцу злегла. Сама на сэрца хварэла. Значыць, далася апошняя размова з Ганчарэнкам, раз такое выйшла. А Антон так і сказаў: «То Ганчарэнка яго забіў. Сваёй адмовай забіў...»

Пушкарчук наведаўся да жонкі ў бальніцу разам з Зялёнкам. Жанчына горка ўсміхнулася іх прыходу, заплакала, нічога не сказала. Пасядзелі каля яе, зразумелі, што размовы не атрымаецца, пацiснулі яе безжыццёвую схуднелую руку, развіталіся.

Пякло, душыла Міколу адчуванне, што ў тым, што здарылася, вінаваты і ён. Каб своечасова забіў у званы, каб смялей адчыняў дзверы старшыні гарвыканкома, каб падняў на ногі савет ветэранаў... Каб ды кабы... Заднім розумам заўсёды жыве чалавек.

— Ну пры чым ты тут, Мікітавіч? — стараўся супакоіць яго Антон. — У Фядоса, мусіць, не баліць сэрца па ім. Што яму да чужой смерці? Ён і ўскосна не будзе лічыць сябе вінаватым у смерці ветэрана.

— Можа, ты і праўду гаворыш, Антоне, але чаму ж мяне апякае яго боль і грызе сумленне? Вінаваты і я...

Праз дні тры пацягнуў яго Антон у цэнтр горада.

— Справа, Мікола, ёсць адна. Без цябе мне яе не здзейсніць. — Антон быў неспакойны, узрушаны, нядобра гарэлі вочы — як ўсё роўна хвароба была ў разгары, як тэмпература дапякала.

Ты сёння кепска выглядаеш, — паглядзеў на яго Мікола, дакорліва галавой пахітаў, што так не шануе сябе хлопец — ночы, мусіць, у майстэрні праводзіць. — Мо заўтра зробім тваю работу.

— Не-не, толькі сёння. Бо тады я яе ніколі не зраблю. Дзень сёння такі — адзіны...

Яго як мучыла што, непакоіла, але Мікола не стаў дапытвацца больш.

— Ты вось што скажы мне, Мікола Мікітавіч. Ты жыццё пражыў, шмат чаго пабачыў — добрага і благога. Шмат чаго чуў і многае ў жыцці разумееш... Ты мне скажы вось пра што: ці можна лічыць забойцам чалавека, які спакусіў дзяўчыну і яна зацяжарала, прызналася яму, а ён прымусіў яе зрабіць аборт. А потым яна зусім не магла нарадзіць. Скажы, забойца ён ці не?

У Антона вочы чырвоныя, часта міргаюць павекі. У горле суха і дзярэ яго дзяркатка. Раз-пораз кашляе, глытае сліну. Напэўна, нялёгка яму даліся апошнія дні. Рукі не знаходзяць месца — то ў кішэні іх засуне, то

сашчэпіць ззаду, то плёткамі боўтаюцца, бы і не яго яны.

— Не ведаю, з якога боку паглядзець.

— Во-во, з якога. А ты з таго, з таго зірні. Ага, каб прама і адкрыта. Адмовіўся жаніцца — што ж ёй рабіць? Пазбавіцца ад свайго сораму. Значыць, ён і другое забіў, калі яна не нарадзіла, замуж выйшаўшы...

Мікалай Мікітавіч здзіўлена пазіраў на Антона — адкуль у яго такія думкі? І што з ім сталася за апошні час — схуднеў, хворы нейкі і ўзрушаны.

— А тут зноў — абяцае даць кватэру ветэрану, а дае сваёй палюбоўніцы, якую спецыяльна выклікаў з Гомеля пад выглядам незаменнага спецыяліста. Прыезджым без чаргі даюць.

Арэшку хапае інфаркт — і няма чалавека. Забіў ці не забіў? Скажы прама. Гэта вельмі важна.

— Антон, ён, можа, і вінаваты, але ж ні ў якім законе не сказана пра такіх, што яны вінаватыя.

— Значыць, ёсць нейкі вышэйшы закон і суд над такімі?

— Толькі не ў нашых руках той закон.

— Няважна! Галоўнае, што мы пра яго ведаем.

«Усё ж з ім адбываецца нешта неверагоднае, — ішоў і думаў Пушкарчук, гледзячы сабе пад ногі, каб не выдаць сваю лішнюю цікавасць да яго, — а можа, проста захварэў, а мо што ў адносінах з Наташкай... Не, ён, пэўна, не ў сабе».

Позірк і сапраўды ў Зялёнкі нядобры, апантаны, ён мучыцца, не хапае дыхання. У ім змагаліся як бы два чалавекі — адзін, які замысліў нешта злое і жорсткае, а другі працівіўся, не даваў тое зрабіць. І твар ад гэтага мяняўся — рабіўся то злым, то даверлівым.

— Куды мы ідзём?

— Даведаешся. Не спяшайся. Нецярплівы які, — Зялёнка паспрабаваў усміхнуцца, каб скінуць з сябе цяжар нейкага нябачнага грузу.

Антон вёў сябра да галоўнага будынка горада, куды прыходзілі разам неаднойчы. Пасядзелі трохі на лаўцы, на той самай, дзе пакінулі аднаго Арэшку. Як быццам памянулі яго.

Антон глянуў на свой гадзіннік — набліжаўся час абеду ў партыйнага апарату і работнікаў выканкома.

— Давай сходзім да выканкомаўскіх бюракратаў і хабарнікаў, — прапанаваў Антон, расшпільваючы верхнія гузікі блакітнай сарочкі, і не адрываў позірку ад уваходных дзвярэй.

— Да каго?

— А ні да кога. Проста так.

Яны перайшлі дарогу, падышлі да ганка.

Зялёнка чамусьці не спяшаўся падымацца па прыступках — нечага марудзіў. Яму нешта муляла, замінала ісці далей.

Расчыніліся дзверы. На ганак выйшаў у добрым настроі старшыня гарвыканкома. Затрымаў крок, прыжмурыўся, усміхаўся сонцу. Паправіў на шыі бліскучы гальштук, выдыхнуў паветра — заседзеўся ў сваім кабінеце, работы шмат зрабіў. Убачыў на адлегласці Пушкарчука, павітаўся з ім кіўком галавы.

А потым мэр зірнуў на Зялёнку — і адразу ж з твару спаўзла задаволеная ўсмешка, перакрывіўся ў жаху твар, закрыўся рукамі...

Антон, не адрываючы зневажальнага позірку — стаяў і не рухаўся, сціснуў зубы.

Ганчарэнка войкнуў, схапіўся за левы бок. Асунуўся на бетонную падлогу. Яго тут жа падхапілі дзесяткі людскіх рук.

— Што з вамі, Фядос Рыгоравіч? Вам кепска? «Хуткую» выклічце неадкладна!

Пушкарчук памкнуўся таксама да грамады, паддаўся агульнаму ўдзелу ў чалавечай бядзе, але Антон злосным голасам загадаў:

— Не трэба... Пайшлі хутчэй адсюль!

— Яму ж кепска. Памагчы трэба, — Мікола не разумеў Антона і не пазнаваў яго — бледны, змэнчаны твар.

— Арэшку не памог, а яму бяжыш? І адкуль толькі ў людзей вірус халуйства?

Пад самы дых садануў. Аж пеканула пад левым бокам, рукой нават хапіўся, але адказаць не мог — пачуў праўду.

Да ганка, равучы сірэнай, пад'ехала «хуткая дапамога».

— Пайшлі! — зноў загадаў Антон і піхнуў у плечы. — Нас тут не было, ясна?

— Ясна, — невядома чаму падтакнуў сябар, усё яшчэ не разумеючы, што адбываецца з Антонам і што здарылася з Ганчарэнкам.

Яны амаль подбегам шыбавалі па тратуары, пасля звярнулі ў сквер.

Антон маўчаў, нешта абдумваў. Убачыў таксафон, чамусьці пабег да яго, але доўга не набіраў патрэбны нумар.

— Алё, Наташа... То я... Час маеш? Ды нічога, да Валеркі ў госці сходзім. Пасля работы? Добра, мы з дзедам ідзём да яго.

Пагрозліва завываючы сірэнай, неслася да бальніцы «хуткая дапамога». На машыну Зялёнка нават і не паглядзеў — безуважна ўперыўся ў тэлефонную трубку.

Мы сядзім у Валеркі дома. Праводзім чарговы дзень

нашых душ. Не ведаю, як у Наташы і Пушкарчука, а мая зачарсцвела, зрабілася чорнай, пакрылася сталёвым панцырам. Да яе не даходзіў чалавечы боль. Чужы боль.

Я стаў патэнцыяльным забойцам. Не маючы на чужое жыццё аніякіх правоў. Ніхто не здагадваўся, што я забойца.

Такога дурня, як я, напэўна, і ў свеце не знойдзеш. На што патраціў першы цуд? Чаму навучыў мяне Бог?

Гэта ж дадумацца — узляцеў на дуб. Рукі засвярбелі, крыламі захацелі быць. Ну і чаго дабіўся? Здзівіў не толькі Наташу, а і ўвесь горад — пагалоска пайшла, што Зялёнка не ў сваім розуме. Сапраўды не ў сваім... Лепш бы Наташу шчаслівай зрабіў, каб не мучылася, не ўспрымала жыццё такім, як яно ёсць.

А другі цуд — на што аддаў? На мэра... Ну, другі будзе, трэці, а хіба што зменіцца?

Мяне прыгнятала пачуццё незадаволенасці і няправільнасці здзейсненага — якое я меў права судзіць яго? Хто я — суддзя? Абаронца? Кат? Такога ж не можа быць, каб быў кругом вінаваты. Няўжо не было ў яго ніводнай добрай справы? Было. І не раз. Я ж з такім поспехам мог бы забіць Баброва альбо ажывіць тую, каго ён «забіў»...

Ад невыноснасці пацягнула мяне да Валеркі.

Наташа сядзіць на канапе, падкурчыўшы ногі, нібы школьніца. Пушкарчук схаваўся ў глыбокім мяккім крэсле, а я хаджу то на кухню, то назад — на пліце вось-вось закіпіць чайнік. Гарбату гатаваць даверана мне.

У фарфоравым чайніку я перамяшаў зёлкі і крупінкі чаю. Калі ж прынёс гарбату да гасцей, паставіў на столік, прыўзняў вечка, па хаце залуналі пахі палескіх лугоў...

— О-ооо, — удыхае Валер глыбока носам і заплюшчвае ад задавальнення вочы, — перад тым як пакаштаваць яго, ужо язык адчувае смакату.

— Правільна, Валер. Так мне і казалі індусы ў Гімалаях.

— Ты быў у Індыі, Антон? — здзіўляецца Наташа. — Ніколі ж і не гаварыў...

— Не гаварыў.

Цёмна-карычневую пахкую вадкасць разліваю па кубках, першай падаю Наташы.

— Дзякую табе, чараўнік, — усміхаецца яна і асцярожна робіць першы глыток. Адпіла раз, другі, задумалася, пахваліла: — Цудоўны напітак!

Дзяўчына глядзіць задумліва за акно. Думае пра нешта сваё, а мне чамусьці ўспамінаецца, як яна тыдзень назад гуляла са мной па горадзе. Блукалі проста так, каб пабавіць час — выцягнула мяне ў кіно, насварылася нават, што я сіднем сяджу ў майстэрні і не выходжу на белы свет.

Мы праходзілі паўз той будынак, дзе была рэдакцыя газеты. Яна зірнула ўверх, моцна прыціснулася да мяне.

— Там за акном сядзіць ён. Часта заседжваецца там. Нешта піша. Казаў, кнігу.

— Я кіну туды бомбу. Невялічкую.

— Не трэба. Нічога не паможа.

Потым кубачак падаю Валеру. Пасля Міколу. Сабе наліваю апошні. Здаецца, што мы ў лесе, што цвіце ліпа і каліна, духмяніць пахам на ўзболатку багун.

Слабасць мая — гарбата. Дзе б ні быў, куды б ні ехаў, заўсёды знайду час збегаць на мясцовы базар, каб пацікавіцца ў бабулек і дзядоў пра харошыя зёлкі. Па вясне і летам сам выбіраюся ў лес, па сваіх патаемных сцежках шукаю іван-чай, корань валяр'яну, дзівасіл...

— Валер, прачытай нам што-небудзь новае.

— Новае? — перапытвае ён і ўсміхаецца. — Адзін

філосаф сказаў, што новае — гэта забытае старое. Але ж — слухайце.

З табой мы перад Богам чыстыя —
Ён не асудзіць і не папракне...
Любыя я ў жыцці нягоды выстаю,
Пакуль жывуць у мроях у мяне —
І вуснаў шэпт. І ціша гойная.
Раса з травой. Пяшчотны позірк твой...
І неба ў зорках, як дыван, прасторнае —
Прыгожае нябеснае шытво...
Ты не кажы, што ўсё мінулася,
Што снег схаваў твае сляды...
Пачую я чаканне ў тваім голасе,
Як зноўку згінуць злыя халады.
З табой мы перад Богам чыстыя.
Ён не асудзіць. І не папракне...
Любыя я ў жыцці нягоды выстаю —
Абы святло жыло ў тваім акне.

Я заўважаю, як пунсавее Наташа. Паднесла да губ кубак, схіліла галаву і, не адрываючыся, п'е і п'е гарбату.

Адкуль, адкуль Валеру вядомы яе боль, які не знікае, мучыць, непакоіць? Адкуль ведаць яму, што тое акно ў яе жыцці прынесла шмат радасці і гора, шмат горкіх мінут і хвіліны шчасця... Не само акно, а той, хто за ім сядзіць...

Мы маўчалі. Мы ніколі не давалі ацэнку вершам Валерыя — не хвалілі, не ганілі. А ён тады доўга маўчаў, стамляўся ад чытання. Калі браў кубак, ледзь заўважце дрыжэлі рукі.

Пазней зразумеў, што той верш пісаў не Арлоў. Яго пісаў я. Бо я так думаў. Значыць, ён разумеў маю душу. Але як? Якім чынам?

Хто сказаў афарызм: «Шчасце — гэта калі цябе разумеюць». Для каго шчасце? Для таго, хто разумее, ці для таго, каго разумеюць? Выходзіць, мы ўсе, утрох, шчаслівыя, бо нас разумее Валер? Мы разумеем яго,

значыць, і ён шчаслівы? Як хочацца згадзіцца з афарызмам.

— Ну, чаго замоўклі? Як быццам я прачытаў нейкі некралог добраму чалавеку... — Валер круціць колы сваёй каляскі, ганяе яе па пакоі — то да мяне, то да Наташы, заглядвае кожнаму ў вочы. ён быццам хоча даведацца, як мы аднесліся да прачытанага. Але мы ведаем, што яго асабліва не турбуе, як мы ацэнім верш. Проста ён хоча вярнуць нас да нармальнага стану, у якім мы былі раней.

— А мы не маўчым, — гаворыць за нас Наташа, спусціўшы ногі на падлогу. — Мы думаем.

— Пра што? Пра вясну, пра восень? Пра галактыку Эль?

— Пра ўсё. Адкуль у цябе гэтыя радкі. Хто табе падказаў іх?

— Хто?.. Канешне, Чыр. Ён лётае па горадзе, збірае сюжэты і расказвае мне. Ён ведае пра кожнага з вас усё-ўсё, бо лётае над вашымі галовамі, сочыць за кожным крокам, ён не шпіён, ён — мой перыскоп і антэна. Сувязь за знешнім светам.

— Жартуеш?

— А жарты — хіба няпраўда?

Вось і пагавары з ім пасля гэтага, выпытай у яго што-небудзь і ніколі ведаць не будзеш — хлусіць ён ці жартуе, праўду мовіць ці здзекуецца.

Але мы на яго не крыўдуем, нам падабаецца такая з першых дзён уведзеная гульня. Таму кожны з нас гаворыць усё, што захоча, прыдумляе, выдумвае, нагаворвае на сябе. З усёй мешаніны слоў мы выбіраем зярняткі праўды і адкрытасці.

— Дзівосы на белым свеце! — носіцца па хаце Валер. — Як вам цяжка жывецца! Як гэта можна без чаргі, за хабар, атрымаць кватэру? На дом завозяцца дэфіцытныя тавары і прадукты — яна, партыйная эліта, даўно ўжо

жыве пры камунізме. На базу прыбываюць андатравыя шапкі і імпартныя футры. Першы сакратар дае загад кіраўніку гарспажыўсаюза забракаваць тыя тавары і даць у продаж за капейкі. Пакупніком жа будзе жонка першага сакратара.

— Чаму — цяжка? — здзіўляецца Мікола. — Наадварот, цікава. Кожны дзень — барацьба. За нешта змагаешся, некага пераконваеш. Народны музей павінен быць у горадзе, я яго ўсё прабіваю, прабіваю... Быццам сабе хату. Наташа вунь у музеі працуе, краязнаўчым, а дзе той музей — на чамаданах сядзяць, на папках. А экспанаты гінуць, псуюцца...

— Антоне, мне яшчэ порцыю, — просіць Валер і падае кубак.

П'ём гарбату да позняй ночы.

Дадому ідзём з узнёслым настроем — як пабылі ў чысцільны Напэўна, так наведвалі царкву нашы дзяды і выходзілі з яе духоўна светлымі, верачы, што ўсё чорнае і злое пакінула іх, а ў іх душах пасялілася толькі дабрыня і шчасце.

Ненкай магутнай і невядомай сілай валодаў паэт Валер Арлоў. Магічнай сілай уздзеяння на чалавека. Уздзеяння дабром.

12.

— Хочаш з намі падацца ў шаснаццатае стагоддзе? — папытаўся ў Наташы Пушкарчук, паглядзеў сур'ёзна на яе і вокам не міргнуў — як быццам пацікавіўся, ці не хоча яна выпіць шклянку вады.

— Як гэта?

Наташа настроена на жарт, таму чакае, калі Мікола адкрыецца і сэнс сказанага праясніцца. У яе рука так і спынілася каля вуха, калі папраўляла косы.

— А так. Ты была калі ў «Гроце закаханых»?

— Была. І не так даўно. Быў дзень нараджэння ў маёй сяброўкі. Пілі шампанскае, танцавалі...

— Калі ты смелы чалавек, я завяду цябе ў другі грот закаханых, які заснаваў кароль Сігізмунд.

— Нічога не разумею.

— Зразумееш потым.

Наташа ўздыхнула: Мікалай Мікітавіч такі — ніколі загадзя не адкрыецца, любіць ён цікавае падаць тады, калі наспела такая неабходнасць. «Грот закаханых»? Але пры чым тут «грот»?

Ёй чамусьці ўспомніўся той вечар, калі сяброўкі запрасілі яе па вечарыну ў «грот». Было весела. Танцавалі, дурэлі, гаварылі жартоўныя тосты імянінніцы, смяяліся... Міргалі каляровыя лямпы. Мелодыі «Боні-М» і Пугачовай уздымалі настрой. Прымушалі забыцца пра дзённыя клопаты і непаладкі. Праўда, яна там была ўсяго другі раз... У першы — з ім, Бабровым. Пазваніў дадому і сказаў, што хоча сустрэцца, што яму вельмі цяжка.

«Ты клічаш тады, калі цяжка?» — «Я не ведаў, што так можа быць цяжка без цябе, павер, Наташа, я кажу праўду...» — «Ты заўсёды казаў праўду, я ведаю». — «Прашу вельмі, давай сустрэнемся...» — «Дзе?» — «У «Гроце закаханых». — «Сапраўды, мы вельмі падобныя на закаханых...»

Але апошні сказ яна не прамовіла, кісла ўсміхалася, адчула, як нешта пякучае і адначасна незразумелае салодкае пачуццё варухнулася пад сэрцам.

Ён абрадаваўся сустрэчы, сядзеў за сталом, шмат піў. І гаварыў, гаварыў... Словы былі цёплыя і шчырыя, і вочы ў яго ад шчырасці вільгатнелі. Але яе ўжо не вельмі кранালі яго прызнанні, бо ўжо не верыла ім. Пачынала ўжо не верыць. Да грота яна тады не прыглядалася, нічога ў вочы не кідалася. Яна асабліва і да слоў не

прыслухоўвалася. Хаця яны калолі яе, пранізвалі нябачнымі іголкамі, хвалявалі, як і раней.

— Ты не слухаеш мяне? — ён перапыніў паток слоў нечаканым пытаннем і маўкліва ўтаропіўся ў яе, заўважыўшы абыякавасць у позірку — скіраваным некуды ў глыб зямлі.

— Чаму ж не слухаю? Складна гаворыш. Як спяваеш. Як і некалі. Праўда, больш прафесійна. Каб першы раз слухала, не ўтрымалася б і прыняла б за чыстае золата.

— Што з табой? Нічога не разумею. Ты не верыш майму ніводнаму слову?

Вочы ў Баброва карычневыя. Яны маюць здольнасць мяняцца, перайначвацца — то робяцца страснымі, палаючымі ў сваёй неўтаймаванай закаханасці, то ўмольнымі — у залежнасці ад таго, чаго хоча дабіцца. Усе штрыхі яго паводзін Наташа вывучыла дасканала.

— Веру, Бараоў. Усяму, што ты гаворыш.

— Ну, хочаш, я кіну жонку і жанюся з табою?

Яна ўсміхалася. На нейкую хвілю зазірнула яму ў вочы, але не ўбачыла ў іх сапраўднай шчырасці. Хаця і верыла, што ён можа так зрабіць...

— Навошта такія ахвяры дзеля мяне, таварыш Бараоў? Хіба я заслужыла такое, га? Лухта то ўсё, лухта.

— Ты памыляешся. Я ведаю, што шмат прычыніў табе балючых хвілін. Таму ты мне і не верыш. Прывязаўся я да цябе за гэты час.

— Беднае тваё сэрца. І ўсім там ёсць месца. Нават маёй сяброўцы.

— Няпраўда, — перакрывіўся Бараоў — не спадабалася, што Наташа ўведала пра яго заляцанні.

— Хіба ж яна табе не спадабалася? Шкада... А яна ад цябе «в восторге».

— То няпраўда ўсё! — перасмыкнуў ён губамі. — Я не ведаю, што яна табе напляла, але я не быў у яе.

— І разам вы не былі ў доме адпачынку?

Нн апусціў галаву, уздыхнуў.

Заблытаўся ты зусім. І не ведаеш да якога берага прыбіцца. І няма каму пашкадаваць цябе, бедненькага. Вось і шукаеш ты маё плячо, каб паплакацца на ім, выліць дурныя слёзы, якія ты прыдумаў. І бяду сваю прыдумаў, узвёўшы ў гора.

Наташа адчула раздваенне. Адна палавінка хілілася да Баброва, другая — праклінала яго. Чатыры гады тайных сустрэч наклалі свой адбітак...

-— Нічога я не прыдумляў. Як добра, што ты ёсць. Ты толькі скажы... Зразумей, рана ці позна тое павінна здарыцца.

— Не трэба. Нікому — ні табе, ні мне...

Ён сашчапіў пальцы і паклаў рукі на стол. Потым, апамятаўшыся, разняў іх і правай пацісну́ў яе руку — халодную і абыякавую. І як нешта зразумеў, бо нахмурыўся, сціскаў далонь мацней і мацней. Яна не закрычала, не войкнула нават. Як быццам і не адчувала болю. Бо гэты боль у параўнанні з тым, што ён дарыў ёй да гэтага, быў нішто.

Чад пакрысе рассейваўся. Чад губляў свае чары.

Пушкарчук сядзеў, заняўшыся сваім, — пісаў нешта ў сшытку. Пісаць для яго — вялікая мука. Лепш вылепіць дзесятак сюжэтаў з гліны, чым напісаць паўсгаронкі. Хутка пісаць ён не навучыўся, а пісаў павольна, па кожнай літары, як першакласнік.

Ён пакутаваў, калі яму даручалі альбо прасілі напісаць нейкую паперчыну. Яго часта выбіралі ў прэзідыум, даводзілася весці пратакол сходу. Каб начыста аформіць, ён браў чарнавікі дадому. Потым знаходзіў час і афармляў альбо ў сябе ў майстэрні, альбо прасіў

адрэдагаваць Зялёнку.

Памагала і Наташа. Іншы раз ёй хацелася і перапісаць пратакол, але Мікалай Мікітавіч часта ўпарціўся:

— Не, мой почырк ведаюць, а так скажуць, што я некаму давяраю сакрэты партыйнай арганізацыі.

— Якія ж могуць быць сакрэты ў партыі? — смяецца Наташа. — Калі сакрэты, то нешта робіцца супраць сумлення...

Пушкарчук, само сабой, жартаваў, ён расказваў, як на сход прыходзіла сакратар гаркома партыі Гаўральцова — жанчына строгая і лядашчая, з вострым падбародкам. Не любіла, калі ёй пярэчылі, калі не згаджаліся з ёю.

Задалі ёй пытанне:

— Чаму, Рыта Хведараўна, тварагу няма ў магазінах?

Доўга не думаючы, параіла:

— А вы купляйце малако, стаўце ў цяпле, каб скісла. А потым з яго тварог рабіце. Я, напрыклад, так і раблю...

Ставілі пытанне аб забеспячэнні горада малочнымі прадуктамі, яна ж звяла ўсё на параду — рабіце, як я. І расхацелася задаваць ёй новыя пытанні, маўчалі.

— Мікола Мікітавіч, а калі мы пойдзем у шаснаццатае стагоддзе?

Ён весела смяецца, шкрабе падбароддзе, адкладвае паперы:

— Не церпіцца? Правільна. Во цяпер я пачуў, што ты маеш такое жаданне. А пойдзем заўтра. З раніцы, у суботу, ты вольная. Трэба апрануцца адпаведна. Возьмем з сабою ліхтары, вяроўчыны, фотаапарат і ўсё астатняе. Вечарам сёння абмяркуем усё падрабязна. Бо туды, у грот, трэба ісці падрыхтаваным — і духоўна, і фізічна. Бачу, не здагадваешся, куды пойдзем? У

падзямелле. Пад каралеўскі замак. Я знайшоў патайны ход. Жудаснае там убачыў: шкілеты людзей, катавальню. А што ўбачым яшчэ, не ведаю...

І вось мы ў падзямеллі...

Пушкарчук выняў тую доўгую камянюку, і злева перад намі лёг мосцік. Пра ўсе тайны спускання ўніз нам апавядаў Пушкарчук на «вячэрнім паседжанні» ў маёй майстэрні. Па плану мы не павінны былі затрымлівацца, а толькі прабегчы вокам.

У кожнага на грудзях вісіць ліхтар, святла якога хопіць на некалькі гадзін. І яшчэ запасных узялі два акумулятары. Наташа ўзяла аптэчку — з бінтам, ёдам, эфірам і спіртам.

Пушкарчук спускаецца першы. Я за ім. Памагаю спускацца дзяўчыне — трымаю за руку, чую, як пульсуюць вены. Не цікаўлюся, як яна адчувае сябе, які настрой: разумею праз яе далонь. Мы ў чаканні нечага значнага і унікальнага.

— Не спяшайся, Антон, я не паспяваю ставіць ногі на прыступкі, — просіць яна, трымаючыся за мяне.

Я стрымліваю крокі, адчуваю вінаватасць перад ёю.

Мікола маўчыць. Ідзе павольна, раз-пораз аглядваецца, міргае, падбадзёрвае. Потым знікае за павароткай — толькі водсветы ад яго ліхтара скачуць па крутой сцяне. Шэры цень сунецца па ёй, пераломліваецца на столь. У мяне за спіной рэчавы мяшок, куды мы склалі ўсё неабходнае, што магло б спатрэбіцца ў любы момант — чаканы і нечаканы.

Адчуваю няладнае па руцэ Наташы — нейкія сутаргавыя штуршкі. Неспакойныя і трывожныя. Паварочваюся да яе, тулю да сябе:

— Страшна?

— Не ведаю. Але гэта не страх. Ніколі не была ў такім сутарэнні. Тым больш калі тут не ступала нага некалькі

стагоддзяў.

— Няпраўда. Некалькі дзён назад тут праходзіў Пушкарчук. Мікола тут усё ведае. Ты не хвалюйся.

— А як нас тут заваліць што?

— Я ж казаў, у мяне мініяцюрны перадатчык, які бярэ хвалю «хуткай дапамогі». Калі я ім дам сігнал, без прамаруджвання кінуцца нам на дапамогу. Але да гэтага не дойдзе.

Дрыжыкі, адчуваю, пачалі пакрысе праходзіць. Я суняў яе страх і хваляванне.

— Добра, Антон. Цяпер усё добра, пайшлі...

Мы лічым у думках прыступкі, збіваемся, зноў лічым. А ім і канца няма. Пушкарчук, пэўна, бачыў, што не адстаём, таму спыніўся і чакаў. Не клікаў — як быццам не хацеў трывожыць спакой прашчураў.

— Ну ўсё, прыйшлі, — спыняецца Мікола каля трох дзвярэй. — Вось тое раздарожжа, пра якое я казаў. У правым я быў. З чаго пачнём?

— З правага і пачнём. З таго, вядомага. І там не будзем затрымлівацца. Так, Наташа?

— Так, так. Грот закаханых... Мікалай Мікітавіч падрыхтаваў нас, таму сюрпрызаў не будзе. Рушылі...

Голас у яе спакойны, упэўнены, і тое мяне радуе. Значыць, перамагла сябе. Яна першай і накіроўваецца ў прамавугольную цемру.

Не ведаю, як яна, а ў мяне адразу пабеглі па целе мурашы — відовішча жахлівае. Калі Мікола пабыў тут усяго некалькі хвілін, го нам трэба абследаваць усё тут да драбніц — мо што цікавае адшукаем. А мо і не адшукаем.

Да мяне дакранулася рука Наташы. Сціснула маю руку. Але я не адчуў тых штуршкоў, што пульсавалі раней, —

кроў пераліваласяа па венах роўна і рытмічна.

— Антон, марудзіш, — незадаволена папракае Мікола, і я зразумеў, што ад мяне патрабуецца — дастаў з рэчавага мяшка «Зеніт» і колькі разоў бліскаю ўспышкай. Зрабіў некалькі панарамных здымкаў і буйным планам — паржавелае жалеззе і амаль сатлелыя косці людзей.

У гэты ж час Наташа пачала абследаваць кожны метр грота — зазірала ў шчыліны, разглядвала падлогу і сцены. У кутку адшукала нейкую кнігу. Вокладка ў яе амаль струхлела, як не сыпалася, а вось старонкі былі цэлыя, хаця і яны паддаліся часу.

— Што гэта? — нахіліўся я да дзяўчыны, памагаю трымаць цяжкую кнігу.

— Не ведаю, Антон. Але гэта, здаецца мне, вельмі каштоўная кніга. Дарагая рэч. Вось што напісана ў ёй: «Суцяшальнік для закаханых, складзены Сігізмундам. Для закаханых гэтыя прытчы. Для вас, у якіх душы непарочныя і чыстыя. Такім вас і прыме ўладар, і ўзнясе на самы высокі свой прастол. То не я вас клічу. Гэта Усявышні кліча вас да сябе ў госці... Бо яму трэба душы чыстыя і непарочныя. Вас напаткала вялікае шчасце — быць у гасцях у Бога. Вашым каханнем будзе жыць яго душа, і ён будзе прадаўжаць жыццё на зямлі. Вам будуць удзячны нашчадкі за вашае ўзыходжанне ў завоблачныя высі...»

— Абы-што, — гавару я і перабіваю чытанне.

— Для іх гэта было напісана?

— Для іх, Мікітавіч.

— І хто ж чытаў тыя радкі для закаваных у кайданы? Як і язык паварочваўся.

— Паварочваўся. Бо сам мог аказацца ў такіх кайданах. Не тут, дык у іншым месцы. Так, гэтую кнігу неабходна акуратна загарнуць у тканіну. Пакладзём яе тут, ля выхаду, потым забяром — як будзем ісці назад.

Мы пакідаем памяшканне. Зноў спыняемся — выбіраем, у якія дзверы ісці далей. Хаця якія дзверы — толькі праёміны. Наташа сама выбірае маршрут і пайшла першая наперад. Мы пайшлі следам. Промні святла выхоплівалі з цемры шэрыя Камянюкі, падагнаныя шчыльна адзін да аднаго...

— А чым цікавая кніга, што ты знайшла? — парушаю я пытаннем тую напружанасць, якая нарадзілася перад невядомым, куды мы павінны вось-вось ступіць.

— Чым? — Наташа не здзіўлена маім запытаннем, бо ведала, што я не вывучаў старажытнарускую і беларускую літаратуру. Яна ж праходзіла на сваім факультэце. Вывучыла дасканала. — Яна адносіцца да Жыція, так называемай агіяграфіі. Л яшчэ больш канкрэтней — біяграфіі духоўных і свецкіх асоб, якіх кананізавала хрысціянская царква. Значыць, гэта адзін з відаў рэлігійнай літаратуры. Для сучасніка яны ўяўляюць тую каштоўнасць, што ў іх укладзены гістарычны матэрыял. І таму мы праз яго пазнаем гісторыю...

— А калі з'явіліся тыя Жыціі? — Пушкарчук папытаўся ціха, як бы баючыся парушыць цішыню падзямелля.

— Даўно. Яшчэ ў час Рымскай імперыі... А ў літаратуру Кіеўскай Русі перайшлі ў дзесятым стагоддзі. Іх прынеслі паўднёвыя славяне і перакладалі іх з грэчаскай мовы. Мы вывучалі зборнік Чэцці Мінеі — у ім Жыціе размяшчалася па чыслах месяца. Чытала я і «Пралогі» — кароткі іх змест, але цікавы. У зборнік «Пацерыкі» былі ўключаны «Жыція святых» — тэма мясцовая: жыццё манастыра або князёў, якія праславіліся сваімі ратнымі подзвігамі. Л арыгінальныя беларускія Жыціі — аб Ефрасінні Полацкай, «Жыціе Аўрамія Смаленскага». А Сімяон Полацкі зрабіў вершаваную пераробку Жыція «Песня Іоасафа, у пустыню входзяшча». Гэта класічны твор...

Ззаду дробненька засмяяўся Пушкарчук і замоўк. Я павярнуўся да яго — што гэта з ім? Але ён здзіўлена паглядаў на мяне. Значыць, падалося...

Толькі цяпер адчуў, што паветра не свежае, што лёгкія ўдыхаюць яго з нейкай прымессю. Але на гэта мы не звярталі ўвагі, і так было зразумела — гаварылі перад спускам. Я прыхапіў тры процівагазы — выпрасіў у ваенрука, знаёмага выкладчыка. Але чарга да іх не дайшла. Мо і не дойдзе.

Наташа павольна ступае наперад, асвятляе дарогу. Мы пільна ўзіраемся ў тое, што выхопліваюць промні — і нічога не заўважаем. Памяшканне, куды мы ўвайшлі, было значна шырэйшае і даўжэйшае — такая ж столь, што сыходзілася трохкутнікам у вільчыку. Прызвычаіўшыся, заўважыў у правым кутку нешта накшталт вялікай скрыні. Са сцяны тырчэлі нейкія ваенныя даспехі — не то дзіды, не то мячы.

Каля сцяны мы спыніліся.

У кутку прымацаваны каменны стол. Паверхня была роўная і гладкая, як адпаліраваная. На ім ляжалі ўпрытык адзін да аднаго мячы і дзіды, сякеры і пішчалі, гакаўніцы і кулі...

— Цэлы арсенал, — абрадавана прамовіў Мікола, пакратаў меч, узяў у руку.

— Як быццам музей зброі.

— Вось тут бы і абсталяваць музей, — выказаў меркаванне Пушкарчук, аглядаючы прастору скляпення, прымерваючыся ўжо, дзе і што можна паставіць — Правесці сюды святло, кандыцыянеры...

— А там адкрыць рэстаран «Грот закаханых»? — пачынаю ўжо злавацьна Пушкарчука, бо пачуў, як ён зноў захіхікаў. — Побач са шкілетамі, так?

— Навошта рэстаран? А ўвогуле прабач, глупства гараджу. Я ўсё пра свой музей. Ды зло бярэ, што Ганчарэнка не даваў, не выдзяляў памяшканне пад музей і не будаваў яго.

Я ўспомніў пра свае абавязкі — накручваю плёнку і раблю адзін кадр, за ім другі... Падсвечваем дзіды, якія

тырчаць з ніш у сцяне, зноў клацаю.

Наташа прыглядаецца да кожнай дробязі, высвечвае кожны куточак, дзе толькі можна. І нічога не трапляецца ёй на вока.

Націскаю зноў і зноў на затвор. Веру, што «Орвахром» мяне не падвядзе, як і не падводзіў раней. Слайды атрымліваліся выдатныя.

Я асобна здымаў, як раіла Наташа, «гатычныя» пласціністыя даспехі пятнаццатага стагоддзя, рыфленыя «максіміліянаўскія» даспехі першай чвэрці шаснаццатага стагоддзя, кірасу, рандаш, павезу, якая прыткнулася ў самым кутку, упіралася ў яго, як ікона. Шлем з забралам. Салад. Каску-бургіньёт. Каску-марыён... Наташа ўсё запісвала ў блакнот, што я здымаў. Ставіла потым на сваё месца.

— Падсвечвай лепей, — прашу і нахіляюся як мага бліжэй, каб буйным планам схапіць даспехі...

— Я і так свячу, як ты прасіў. Пэўна, садзяцца акумулятары...

— Ага. Вось так добра.

Я адчуваю сваю віну, дарэмна нападаю — стараецца ж, робіць так, як прасіў. А яшчэ крычу, ёлупень, на яе. Але прасіць прабачэння няма калі, зноў падганяю, прыспешваю. Прашу свяціць так, як патрабуе плёнка. Дзяўчына не крыўдзіцца на мяне, слухаецца.

— Антон, божачка мой, паглянь сюды...

А Пушкарчук ужо даўно глядзіць на сцяну і не адрываецца — і як мы адразу не заўважылі! Перад нашымі вачыма адкрываў сваю тайну унікальны твор. Мікола ўжо кратаў сцяну рукамі — ніяк не мог даўмецца, што перад ім — мазаіка ці што іншае.

Нашаму позірку адкрылася нешта незвычайнае. Мастацкі прыём быў не вядомы ні мне, ні яму. Дробныя кавалачкі шкла, пяску, каменю, нейкага невядомага

матэрыялу пераліваліся ў промнях нашых ліхтароў. Мала таго, усё на сцяне было жывое — рухаемся мы, і ажывалі людзі, якіх стварыў невядомы мастак. Падобна было, што на сцяне быў Сімяон Полацкі, але быццам і не ён.

— Стойце! Пачакайце! — крыкнуў узрушана Пушкарчук, узняў уверх рукі. — Давайце станем каля парога. Пайшлі станем!

Мы паслухаліся, пайшлі следам.

— А цяпер будзем ісці паралельна сцяне і глядзець на яе. А ты, Антон, кожным крокам фатаграфуй. Я нешта зразумеў. Да мяне нешта дайшло.

Спачатку мы не бачылі нічога. Потым сцяна стала блакітнай. На яе фоне вырас святы Айцец. Той самы які прыходзіў да мяне ў сне. Які і навучыў мяне тром цудам, з-за якіх і калышацца маё жыццё, быццам плыву я ў шторм па Прыпяці. Потым да Бога пачалі падыходзіць людзі ў каляровых хітонах. Яны апускаліся на калені, маліліся, апускалі галовы да зямлі. У левай руцэ ў аднаго быў бохан хлеба. Потым, праз колькі крокаў, замест хлеба з'яўляўся яблык, пасля — вінаграад...

— Дык гэта ж Спас — хлебны, яблычны і вінаградны! — усклікнула Наташа, і ў яе радасна засвяціліся вочы. — Божа, які цуд!

Святы Айцец глядзеў на нас, не адрываў пранікнёных вачэй. Як быццам пытаўся, чаму не молімся, чаму прыйшлі да яго без хлеба і яблыкаў. Яй-богу, быў бы я веруючым, перажагнуўся б, як і ў сне. Не заўважыў, міжволі перахрысціўся.

Я зноў здымаў і здымаў. Добра, што захапіў з сабою запасныя плёнкі. Душа мая разарвалася б, каб не хапіла яе ў такі вось адказны момант. На трыццаць шостым кроку я крыкнуў, каб спыніліся. Наташа памагла мне без затрымкі перазарадзіць плёнку — трымала старую, падавала новую. Нешта шаптала, але што не чуў. Я

ніколі не бачыў такога мастацтва. Я не мог паверыць у такую фантастыку, у такія дзівосы. І таму хацелася пакінуць усё на плёнцы — ці мала што можа здарыцца потым.

А можа, гэта сон перада мною, як і са святым Айцом, які зрабіў мяне шчаслівым і няшчасным чалавекам адначасова... А калі не сон?

Людзі бегалі, лёталі над Спасам. У іх былі крылы. Яны плакалі, смяяліся, гаварылі, слухалі... На сцяне кіпела жыццё. На сцяне быў апафеоз мастацтва — жывое кіно, якое глядзелі задоўга да таго, як яго вынайшлі. Праўда, прашчуры-дрыгавічы былі абмежаваныя ў сюжэце. Але аднаго такога сюжэта хапіла на цэлыя стагоддзі. А дарэчы, хто той вялікі майстар — чараўнік, цудадзейны чалавек, які абагнаў свой час на паўтысячы гадоў? Мы шукалі і не знайшлі нідзе ніякага знаку ці аўтографа аўтара. Гэта сёння мы пад любой пэцкатнёй памячаем «М. Гер.», «Н. Сід.». «У. Лан.» і гэтак далей.

Мяне агарнуў сорам. Цяпер я рашуча не буду ніколі падпісвацца пад сваімі работамі. Калі я яшчэ пасля гэтага буду што-небудзь ствараць...

— Гляньце назад! — просіць Наташа і накіроўвае туды прамень свайго ліхтара. — Што там творыцца...

Мы зноў уражаныя. Напачатку тое не кідалася ў вочы, бо было за выступам. Цяпер жа, калі мы накіравалі туды тры ліхтары, таямніца раскрывалася: вычасаны з каменю дрыгавіч паглядаў з усмешкаю на нас, прыставіўшы руку да вуха. Бы недачуваў і пра нешта перапытваў. У сівой яго барадзе блукала хітраватая ўсмешка. Над яго галавой лёталі буслы і жоравы. Каля яго, ужо меншага росту, стаялі людзі — дзяўчаты, жанчыны з дзецьмі, дзяды і мужчыны. Паміж імі адбывалася нейкая важная размова...

— Гаўрыіл Мазырскі, — не паверыла Наташа, і голас яе ўздрыгнуў, — у летапісах ён упамінаецца, але ніхто не ведае, дзе ён знаходзіцца. Як і не ведаем пра «Жыціе святога Натхніцеля», што справа. А яны вось дзе. Дзіва,

ды і толькі!

Накіроўваю аб'ектыў на Гаўрыіла Мазырскага. Аднекуль ззаду яго выплываў слабы святлацень, і я не мог зразумець, адкуль ён мог з'явіцца. Калі ж мы выключылі ліхтары, сцяна была зноў цёмнай і нябачнай.

— Цуд, — шэпча затоена Мікола, — ігра святла, ігра настрою. Вылеплю абавязкова я сабе такога палешука.

Калі мы падыходзім бліжэй і кратаем камяні, то адразу малюнак страчваецца. Як адыдзем, камянёў нябачна, а кідаецца ў вочы дзяружка, кудлатая барада — мяккая, шаўковая, здаецца, што яе калмаціць вецер. І вочы жывыя — аж бегаюць, пераводзіць позірк з аднаго на другое.

Хто ж аўтар гэтай работы? Ці былі на Палессі такія таленавітыя каменячосы? І што ён хацеў сказаць, аб чым паведаміць рупіўся нам, нашчадкам?

Засталося прайсці ў сярэднія, апошнія, «дзверы». Увайшлі ў доўгі калідор, пачалі спускацца зноў па прыступках.

— Пачакайце, — крануўся пляча нашай спадарожніцы Мікола, — павярніце ліхтары ўправа, а самі гляньце ўніз.

У цемры нешта зіхацела слабым святлом. Яно вырывалася як з-пад зямлі.

— Так толькі можа зіхацець золата.

Пушкарчук не жартаваў. Але тут жа хіхікнуў, зрабіўшы сур'ёзны выгляд. Знайшоў месца дзе жартаваць.

— Прызнаюся, Мікітавіч, мне не падабаецца тваё хіхіканне, — не вытрымліваю я.

— А мне не падабаецца тваё, — адказвае тым жа тонам сябра.

— Мне не да смеху.

— І мне таксама.

— Ну, хопіць вам, — ukлiньваецца дзяўчына і дакранаецца да нас абодвух, сціскае нашы рукі. — Разбяромся пасля, хто рагатаў. Цяпер што рабіць будзем? Ідзём уніз?

— Ідзём, — вырываецца наперад Мікола, асцярожна тэпае па прыступках. — Больш дзвярэй не будзе. Тут мы і скончым наша падарожжа.

Мы спускаемся на невялічкую пляцоўку, аглядваемся. Высвечваем усе куткі новага скляпення. Ён не памыліўся — у скрыні, зробленай з невядомага нержавейнага металу, зіхацелі бліскучыя каштоўнасці.

— Божачка, што гэта? — выдыхае Наташа і не можа адарваць вачэй ад такога багацця. — Во, гэта златнік, а во сярэбранік, грыўня — рубель — кіеўскі тып, палова наўгародскай грыўні — палціна... А то работы скіфскіх майстроў. Антон, не зявай, зрабі здымак гэтага грабеньчыка, старога скіфа і вось гэтага трохгаловага льва.

Яна ставіць на вечка кожную работу. Свецім з усіх ліхтароў. Я націскаю на спускавую кнопку «Зеніта». Адну работу зняў, другую, дзесятую... Я так захапіўся, што не адчуваў ні часу, ні прасторы...

— Вада! — закрычала дзяўчына, глянула сабе пад ногі. — Яна прыбывае! Уцякайма!

Першай дабегла да прыступак, чакае нас. Вада даходзіла да калень — халодная, ледзяная. Выбраўшыся з яе, сталі на сухія прыступкі. Дзіўна — як толькі мы выйшлі з вады, яна пачала прападаць.

— Тут сакрэт нейкі ёсць, — выказвае здагадку Наташа, — продкі нашы не хочуць аддаваць свае багацці. Але нам сёння неабходна заявіць у міліцыю, што мы знайшлі такое багацце. Я ўхапіла тры манеткі старажытнай Русі з сімвалам князя Уладзіміра. Каб не палічылі нас за ідыётаў, мы пакажам доказы... Я думаю, што мы не

парушым закон, ці не так?

— Так, каралева наша, не парушым, — Мікола кладзе руку на плячо дзяўчыне і глядзіць у куток, дзе зіхаціць, пераліваецца таямнічае святло.

Там, дзе палае прыцягальнае позірку золата, нехта засмяяўся — доўга і здзекліва, як бы пасміхаўся з нас, а мо і радаваўся, што не ўзялі мы золата.

Наташа ўздрыгнула ўсім целам, сцялася, са страхам паглядзела ў той бок:

— Хто гэта?!

— Не хвалюйся, гэта не галюцынацыі, — супакойвае яе Мікола, — то ігра гукаў. Яны далятаюць з глыбіні скляпення, якое мы не можам даследаваць. Тут, мусіць, яшчэ адно падзямелле — пад каралеўскім замкам. Тут ужо тэхніка патрэбна. Але то зробяць без нас. А цяпер усё. Загуляліся мы тут.

— Пайшлі назад, — згаджаецца хуценька наша спадарожніца, цягне мяне за рукаў.

Мы зноў падняліся на тое раздарожжа, адкуль і пачыналі спускацца па апошніх сходнях.

— Кнігу ўзяць не забудзьце, — падказвае Мікола.

Мы з Наташай пайшлі ў грот, каб узяць каля ўвахода «Суцяшальнік». Але — дзіва! — на месцы яго не аказалася.

— Нехта ўзяў, — скаланулася ад страху дзяўчына.

— Хто ж мог узяць? — не паверыў Мікола. — Мо ты яго не брала? Паглядзі на ранейшым месцы.

Яна, зразумела, баялася ўжо ісці зноў у той кут, дзе ляжала кніга. Пайшоў я. І сапраўды — кніга ляжала на тым жа месцы, што і да гэтага. Я загарнуў яе ў мяшок і тут жа вярнуўся — на шкілеты стараўся не глядзець.

— Я ж добра памятаю, што паклала яе сюды, — недаўменна апраўдвалася дзяўчына, не разумела, чаму так здарылася.

— Ведаю. І я бачыў.

Мы заспяшаліся да выхаду.

Стары схадзіў у «арсенал» і нёс адтуль сваю ношу — меч, шлем з забралам, салад, каску-марыён. Ён ужо прыкідваў, дзе і якое месца яны зоймуць у яго будучым музеі.

Падняліся па прыступках хутка. Дзед пакруціў кола — і перад намі лёг масток.

Мы праходзім адну шчыліну, праціскаемся ў другую, нагінкам ідзём па доўгім калідоры. За апошняй завалай перад намі цэдзіцца дзённае чаканае святло.

— Ура! — крычыць радасна Наташа, ускідвае рукі над галавой. — Ура! Мы на свабодзе!

Яна абдымае і цалуе мяне, як быццам мы сапраўды былі ў палоне падзямелля і з вялікімі цяжкасцямі выр валіся на волю.

Мы падаем на пажоўклую траву і не можам надыхацца свежым паветрам — жмурымся ад сонца, радуемся яму.

Ляжым доўга і нерухома. Наташа штурхае мяне пад бок, шэптам просіць:

— Антон, дай я пагляджу пры сонечным святле «Суцяшальнік». Не церпіцца пачытаць.

— Вазьмі сама, на мяшок.

Яна разгортвае яго, і з грудзей вырываецца крык адчаю:

— А-ааа!.. Анто-оон, зірні-іі!..

У мяшку замест кнігі ляжала старая, абшарпаная цагліна.

— Ты не кнігу, ты цагліну паклаў у мяшок. — Наташа ў роспачы, на вачах слёзы.

— Ды я добра намятаю, што клаў туды кнігу, — апраўдваюся я, і мяне пачынаюць біць запозненыя дрыжыкі — звар'яцець можна ад такога.

Дзед разгарнуў свой мяшок і маўкліва паказаў, што было ў ім. Замест мяча і даспехаў мы ўбачылі каменні.

Наташа раскрыла далонь, і на нашых вачах манеткі з залатыхператварыліся ў медзякі. Яна маўкліва раздала нам па медзяку.

Пушкарчук няўцямна глядзіць на свае мокрыя чаравікі, на каменне, круціць галавой:

— Нічога, браточкі, я ў гэтым не разумею... Ведаю толькі, хто хіхікаў, з нас падсмейваўся. То памяць нашых продкаў...

— Ну ты, дзед, і даеш, — рагачу я з адкрыцця, — разумныя рэчы ты гаворыш, у міністры культуры табе трэба падавацца... Кіраваць дзяржавай табе трэба. Мецэнат! Я, каб ведаў... Я...

Наташа нахіляецца нада мною, дае біклажку з вадой. Лінула на твар, паднесла да губ. Я прагна прыклаўся да рыльца і выпіў амаль да дна.

— Штэ з табой? Звар'яцеў?

— А што?

— Панесла цябе...

Я зняможана прымружыў вочы.

13.

— Антон, а слайды? Цікава, ці атрымаліся слайды? — спахапілася Наташа і ўхапіла Антона за руку — ён

адчуў, як кончыкі пальцаў выпраменьваюць ледзь чутнае паколванне. — Што скажа аб'ектыў?

— Наўрад ці, — сумна гаворыць Антон і ніяк не можа ачомацца ад здранцвення, якое знячэўку апанавала ім — як такое можа быць: трымаць у руках «Суцяшальнік», дзіду і шлем, вынесці іх на божы свет — і не ўбачыць нічога...

Чаму не хоча падзямелле аддаваць свае таямніцы і багацце? А можа, з нячыстымі душамі пайшлі туды людзі, таму і не маюць яны права сваімі рукамі дакранацца да душ продкаў? Але дзе мяжа паміж дабром і злом? І што такое — дабро і зло?

«Так, я — забойца, — думаў Зялёнка, — забіў паважанага ў горадзе чалавека, якога абраў народ на такую пасаду. І таму той жа народ не ўпаўнаважваў мяне адбіраць у яго жыццё. Ну, са мной усё ясна. Пушкарчук быў на вайне, забіваў ворага, а вораг — бацькі дзяцей і сыны мацярок. Хіба і гэта грэх? Але ж продкі самі баранілі радзіму ад нашэсця татар, тэўтонскага ордэна, не шкадавалі жыццяў — сваіх і чужых. Колькі касцей прыняла на сябе зямля! Л Наташа — чым яна магла правінавaціцца перад людзьмі, перад продкамі? Сваім каханнем, сваім горам? Хіба што забіла ў сабе другое жыццё?..»

У яго раскалвалася ад думак галава — хто паможа разабрацца, хто параіць, падкажа? Толькі Валер, толькі з яго чыстай душой можна дакапацца да прычыны. І таму трэба неадкладна да яго. Аднаму. Не браць з сабою дзеда і Наташу, не трэба...

— А давай паспрабуем, Антон, га? — глядзіць на яго Наташа. Паколванне прапала, толькі мяккая пяшчота разліваецца па целе — прыемная і жаданая, аж гулка бухае ў скроні. — Я веру, што атрымаецца.

— Мікола Мікітавіч, дзед наш, натхніцель, а ты верыш?

Ён глядзіць у адну кропку і няўцямна ўсміхаецца. У яго такі выгляд, быццам падмануты ў нечым вялікім і

значным, і з-за таго паламаліся ў яго планы. Усмешка як бы кіслая і бязрадасная. Паціскае плячыма і круціць галавой — не ведаю, нічога не ведаю...

Падобны дзед на малое дзіця, якому абяцалі дарагую цацку, паказалі, далі ў рукі і адабралі. Павекі з белымі вейкамі міргаюць, быццам у вочы папаў пясок, і з грудзей вырываецца журботны ўздых.

— Антончык, давай паспрабуем, — лашчыцца кацянём спадарожніца, гладзіць і гладзіць маю руку, зазірае ў вочы, ужо не хаваючыся ад дзеда — выказвае сваю пяшчоту і даверлівасць. А можа, і іскрынкі кахання, хто ведае.

Не-не, Антон рэаліст, ён не хоча, каб яго пакахала дзяўчына. Навошта ёй тое? Ды і ведае, што такога быць не можа. Бо колькі разоў чуў ад яе роспачнае прызнанне: «І ўсё роўна я яго буду кахаць усё жыццё!» Голас надрыўны, як свайму сэрцу гаварыла. «Ну і дурная», — гаворыць Антон без крыўды і рэўнасці. «Няхай дурная, няхай, але што я зраблю, калі не змагу яго забыць...»

Антон ведаў, што ў яе ніколі не народзіцца на Баброва злосць і крыўда. Яна ў сваіх вачах вы малявала яго богам, пакутнікам, звышідэалам, хаця ў той жа час гаворыць пра яго подласць і чэрствасць.

Стараўся выцягнуць яе з цянётаў, думаў, што і ўдавалася, што ў яе мякчэла сэрца, шчыра верыў, што лечыць яе...

— Добра, пайшлі рыхтаваць раствор, — згаджаецца Зялёнка, падымаецца з зямлі, — але праяўляць можна будзе толькі праз суткі.

— А чаму не сёння?

Я пачынаю злавацца на Наташу, ну, як першакласніца гаворыць, як быццам вымольвае цукерачку.

— Такія ўмовы праяўкі. Так напісана ў інструкцыі.

І вы мне будзеце кіпяціць ваду, вымяраць тэмпературу, бо там гэта іграе галоўную ролю... Ідзём?

— Пайшлі, ура! — падхопліваецца следам, бярэ падпашкі дзеда, смяецца, матляе галавой, і косы развяваюцца па ветры — дзяўчо, неразумнае дзяўчо, у якога энергіі — праз край, радасці — праз край і горкага — таксама з коптурам.

Антон заўважае ў ёй нейкія перамены. Нават тварам змянілася. У вачах больш прамяністыя іскрынкі, голас іншы — больш пявучы і спакойны. Не тоіцца ад старога — што думае, тое і гаворыць. І Мікалай Мікітавіч стаў іншы. Перастаў гаварыць, толькі няўцямна ўсміхаецца...

І тады да Зялёнкі прыходзіць прасвятленне: «То, пэўна ж, і я стаў другім... Чым жа яно, падзямелле, так падзейнічала на нас? Горшымі мы сталі ці лепшымі?»

Схамянуўся, паляпаў па кішэні — ці цэлыя хаця плёнкі, мо і яны ператварыліся ў попел? Здаецца, на месцы. Каб пераканацца, ён адкрыў адну чырвоную кардонную каробачку, з яе выняў бляшаную круглую з накрыўкай трубачку. Адкаркаваў, з касеты выглядваў канец зялёнай плёнкі. З палёгкай уздыхнуў: «Слава Богу, значыць, усё пры нас...»

— Ідзём хутчэй! — загадаў Зялёнка, павярнуўся і першым пайшоў у бок майстэрні.

За ім адразу ж рушылі яго сябры.

...толькі праз суткі яны пачалі праяўляць «Орвахром».

Праявілі ў першым растворы, у другім. А потым пачалі падсвечваць з абодвух бакоў вынятую з бачка на катушцы плёнку — па мінуце, лямпай у пяцьсот ват. А пасля ўжо апусцілі ў трэці раствор...

З нецярпеннем чакаў Антон, калі пройдзе пяць хвілін трэцяй праяўкі — у ёй ужо можна было падгледзець, што засведчыў аб'ектыў. Наташы з дзедам не казаў, што можна даведацца адразу ж. Кусаў губу, глядзеў нецярпліва на гадзіннік. Адлічваў разам з ім секунды —

раз-два, раз-два... У такт сэрца — бу-туп, бутуп... Дакрануўся даланёй да лба, адчуў, што ён мокры. Салёныя кроплі пачыналі пячы, сцякалі па шчоках.

Чатыры мінуты. Пайшла пятая...

Рукі дрыжаць, як не калоцяцца, Антон бярэ кончык плёнкі і адгінае ад спіралі. Падняў на святло, на лямпу.

Спачатку нічога не разумеў — дзе гэта ён здымаў голых дзяўчат? Не было такога... Калі ж прыгледзеўся пільней, яго ахапіла нервовая дрыготка — дзяўчаты былі ў кайданах, на руках і нагах ланцугі...

«Няўжо гэта грот?! Дык чаму ж аб'ектыў кажа няпраўду — там жа былі толькі шкілеты...»

Хлопцы былі таксама павязаныя ланцугамі.

Крык вырваўся з яго губ.

— Што такое? Што з табой, Антон? — да яго падбегла Наташа, абхапіла галаву — яго курчыла ад невядомага болю. — Што з табой?!

— Там, на плёнцы... Там жывыя... дзяўчаты...

— Якія дзяўчаты?

— У гроце. Яны ў ланцугах.

Мікола падхапіў Антона, пасадзіў у крэсла. Наташа зірнула на плёнку і сама жахнулася:

— Мікітавіч, зірніце! Божачка, што гэта такое? Мы ж іх такімі не бачылі. Што рабіць з плёнкай, каб не сапсавалася?

— Пад кран. Пад халодную ваду. Цяпер не сапсуецца.

Антон абхапіў галаву рукамі, сціснуў яе. Яму чулася, як нехта хіхікаў побач, як здзекаваўся. Далёкімі раскатамі грому прагучэла пытанне: «А не пашкадуеш, ганарлівец?» Яму здалося, што святы Айцец падміргнуў яму — хітра і весела.

«Не, Айцец, трэці цуд я на дурноцтва не аддам, не дажджэшся!..»

Калі высахлі плёнкі, Антон папрасіў Наташу, каб яна разрэзала іх на асобныя кадры. Сам жа прыхінуў да сцяны вялізны белы падрамнік. Маўчалі. Святло эпідыяскопа высвеціла першы кадр... Ён уразіў і ашаломіў.

Дзяўчына, закаваная ў ланцугі, была вельмі прыгожай. Маладыя дзявочыя грудзі ўпіраліся ў ланцуг, і здавалася, вось-вось разарвуць яго. На твары дрыгавічанкі адбіліся адчай і пакуты. Яна нешта крычала перакрыўленым ротам — ці не пракляцці слала каралю Сігізмунду?

Наташа не вытрымала, пакінула крэсла і выбегла ў калідорчык. Не магла глядзець на такое, заплакала. Антон выключыў апарат — і сам баяўся далей глядзець. Дзед падпёр падбароддзе кулакамі, глядзеў некуды ў падлогу. Рэдзенькія попельныя валасы звісалі на лоб...

За акном, здавалася, ляснуў пярун — задрыжэлі трывожна ў вокнах шыбы.

14.

Усю ноч Валеру снілася Наташа.

Быццам бягуць яны па зялёным, у духмяных кветках, лузе, узяўшыся за рукі. Ён абганяе яе, злуецца нават, што адстае. Таму прыспешвае: «Хутчэй, бо ўзыдзе сонца!» — «Калі ўзыдзе, то не ўцячэ, — смяецца дзяўчына, даганяючы, мацней сціскае руку, — мы яго сустрэнем». Ён не згаджаецца, крыўдуе, што не разумее яго: «Сустракаць трэба спяшацца. А што ўцякае, тое не дагоніш!» — «Дзівак ты, Валерка, ці, можа, усе паэты дзівакі — ім тое Богам дадзена?»— «Не ведаю,— круціць ён галавой,— бо я не паэт, я просты чалавек і во нават бегаць навучыўся». — «А ты хіба не хадзіў?»— здзіўляецца яна, смяецца, нахілілася над высокімі і

вялізнымі рамонкамі — пачала рваць іх у букет.

Сукенка ў яе блакітная, як і неба. Таму яна і зліваецца з небам, раствараецца ў ім. Толькі вочы і белыя ва ўсмешцы зубы выдзяляюцца. Яму хочацца дакрануцца да яе кос...

Прачнуўся ад нейкай трывогі. Што творыцца з Наташай? Яна шукае збавення ад сваіх пакут і не можа знайсці...

Было ціха. У прачыненае акно з вуліцы даляталі галасы — нечы вокліч, стук малатка, плач немаўляці — не так даўно Марына нарадзіла дачку. Марына працуе ў Палацы культуры. Некалькі разоў заходзіла да іх у хату — вясёлая, прыветная. З доўгай касой праз плячо. А вочы агністыя, жывыя, гляне — як агнём апячэ.

У сенцах нехта загрукаў. Потым, чуваць было, адчыніліся дзверы хаты.

— Дома Валер? Нікуды не збег?

— Няма мяне! — крыкнуў Арлоў, пазнаўшы голас Антона Зялёнкі. — Да дзевак пабег!

— Ну і ладна. Я і сам пасяджу.

— Правільна, Антон. Пасядзі, я хуценька. Драмануў пасля абеду...

— Добра. Я тут кнігі пагартаю... — далятае з залы, і чуваць, як слаба піснула крэсла — госць сеў каля кніжнай шафы.

Валер апрануўся, насунуў шкарпэткі, якія сам вязаў з белых шарсцяных нітак. Пракаціўся на кухню, спаласнуў рукі і твар. І бадзёрым хлопцам выкаціўся да Зялёнкі.

Парукаліся. Валер адразу прыкмеціў, што вясёлы голас сябра не зусім тасуецца да яго ўнутранага стану — штосьці цяжкае ляжыць у таго на душы. І тое мучыла яго, не давала супакаення. Па вачах усё бачна, як бы не

хазаў свой настрой.

— Як маешся, Валер?

— Нічога, змагаемся. Вось сон цікавы толькі што бачыў: Наташа прыснілася. І ў кветках луг. А яна рамонкі збірае. Вялізныя такія, прыгожыя. Смяецца, а ў мяне нейкая трывога расце. За яе, за цябе...

— Кветкі — гэта добра. Кветкі — гэта радасць. Слухай, Валерка, а ты б хацеў прабегчыся па тых кветках, па роснай траве?

Не падобна было, каб Антон здзекаваўся. Не з тых ён людзей. Але пытанне прагучала. Ці не хочацца прабегчыся па траве?.. Але што з таго, калі хочацца? Хіба ж Антон Бог, каб падарыць яму ногі? Каб такое здарылася...

Валеру стала балюча ад пытання, адвярнуўся да

акна і падумаў, чаму не прылятае Чыр. Ужо трэці дзень не чуваць яго.

— Прабач, Валерка, за дурацкае пытанне. Нешта набегла, сам не ведаю чаму. Як Чыр, прылятае?

Арлоў ад'ехаў ад акна, праехаў па хаце:

— Трэці дзень чакаю, а яго няма. Каб чаго не здарылася.

— Ды што з ім здарыцца? Ён у цябе разумны.

— Ён-то разумны, а бываюць людзі дурнымі. Пастку якую падстрояць. Альбо дзеля забавы з мялкашкі пульнуць... Ва ўсяго жывога ёсць ворагі.

— Так, ёсць. І нікуды ад гэтага не падзецца.

Антон уздыхнуў — цяжка-цяжка, не могучы вызваліцца ад гнятлівага цяжару. Упарты Антон у жыцці. З-за таго і перападала не раз на абаранкі. Пра тое ведаў Арлоў. Як і ведаў пра тое, што Пушкарчук ваюе, змагаецца з

гарадскімі ўладамі. Што яму цяпер лягчэй, бо замест Ганчарэнкі старшынёй выканкома абралі новага чалавека...

— Валер, а адкажы мне на такое пытанне — што такое: дабро і зло?

Сябар прыжмурыў вочы, схаваў іх за празрыстымі шкельцамі:

— Ого, браце, куды цябе занесла? Здарылася што?

— Душа бунтуе. Не бачу наперадзе дарогі. Пасля таго як пабыў там, пабачыў, якія таленавітыя былі людзі. І жорсткія.

«Ногі ёсць — дарогі не бачыць, у мяне ног няма — і Чыр паказаў мне яе. Значыць, сапраўды нешта адбылося ў яго жыцці, раз такі разбіты... Выгаварыцца прыйшоў, раз адзін. Смыліць, мусіць, душа — паратунку просіць. Што ж, давай, мне такое пачуццё вядома...»

— Дарогі не бачыш... Ці стаміўся ісці па ёй?

— І тое, і другое.

Антон узбуджаны, кусае губы. Пацірае шчаку — ад хвалявання.

— Ты чуў калі пра залатое правіла маралі і этыкі? — папытаўся ціха Арлоў, прачыняючы акно — верыў, што вось-вось павінен з'явіцца Чыр.

— Даўно, і не памятаю ўжо.

Валер з'ездзіў на кухню, адламаў лусту хлеба, прыехаў назад і паклаў на падваконпе. Не крышыў — мог і не прыляцець, ён разваліўся ў калясцы, паглядаў у столь, задраўшы востры падбародак.

— Што ж, давай пагаворым пра тое правіла. Першыя ўпамінкі пра яго адносяцца да шостага-пятага стагоддзяў да нашай эры. У вядомым помніку старажытнаіндыйскай культуры «Махабхарата»

легендарны носьбіт мудрасці Бхішма перад смерцю даваў такія парады: «Тыя ўчынкі другіх, якіх чалавек не жадае для сябе, што самому непрыемныя, няхай не робіць іншым людзям. Хто для сябе хоча жыцця, як можа забіць другога? Трэба паклапаціцца для іншых пра тое, што для сябе жадаеш».

— Цікава, — пахітаў галавой Антон.

— Правільна, — падтакнуў паэт, ён у гэты момант быў сур'ёзны і заклапочаны. Напручваў памяць, каб данесці да мастака ўсё дакладна і правільна. — Трэба заўважыць, што Юдхіштхіра, да якога і звернута гэтае павучанне, падвяргае яго сумненню і прыходзіць да вываду, што ніякіх агульных для ўсіх правіл паводзін не існуе. Скажу ад сябе, што крытыка такога роду, мабыць, апраўдана.

— І я так думаю. Няма нічога пэўнага і застылага. Жыццё ўносіць свае карэктывы без нашага хацення.

Арлоў махнуў рукой, як адсек:

— Вось іменна. У вучэнні Канфуцыя таго ж часу залатое правіла разглядаецца як аснова паводзін. Цзыгунь сказаў: «Ці ёсць слова, якім можна было б кіравацца ўсё сваё жыццё?» Філосаф даволі коратка адказаў: «Гэта — спагадлівасць. Чаго сам не жадаеш, таго не рабі іншым».

— Але ж то старажытнаіўдзейскія крыніцы. Што ж наша, еўрапейская культура?

— Яна не выключэнне. Тое правіла прыпісваецца двум з сямі грэчаскіх мудрацоў — Піттаку і Фалесу. На пытанне: «Якім чынам нам пражыць найлепш і найсправядлівей?» Фалес гэтак жа коратка адказаў: «Калі мы самі не будзем рабіць таго, што крытыкуем у іншых». А возьмем часы рымлян. Залатое правіла маральнасці мы сустрэнем у «Адысеі» Гамера, у «Гісторыі» Герадота і шмат у якіх іншых крыніцах.

— Ты, я бачу, добра арыентуешся ў старажытных

крыніцах, — падняўся з крэсла мастак, заклаў рукі за спіну, паглядаў за акно — там свяціла сонца і высвечвала ярка-жоўты яблык, які адзінотна вісеў на яблыні. — Мо і Біблію чытаў?

— Вось іменна я Біблію і паклічу на дапамогу, я яе прачытаў ад першага да апошняга радка.

— Дзе ж ты ўзяў яе — у кнігарні не прадаецца? — цікавіцца сябар.

— Бабулька дала, веруючая, Агрыпіна. Што праз дарогу жыве. Як мне было цяжка, мне і падарыла. На, кажа, унучак, пачытай, мо знойдзеш суцяшэнне сваёй душы ў гэтай святой кнізе. Дадала, смеючыся, што тыя, хто кляне і высмейвае Бога, нічому добраму не навучаць, наадварот, ачэрсцвяць душу. Спачатку я чытаў яе проста так, недаверліва і няўважліва — праз пятаедзесятае. Тут школа сапраўды добра нашкодзіла. А потым пачаў рабіць такія-сякія выпіскі. Да нашай размовы магу дадаць, што ў ёй залатое правіла ўпамінаецца некалькі разоў. Я налічыў — тройчы. У Евангеллі ад Лукі частка шостая верш трыццаць першы — «І як хочаце, каб з вамі паступалі людзі, так і вы паступайце з імі». Але найбольш дасканалая фармуліроўка ў Евангеллі ад Матфея — частка сёмая верш дванаццаты: «Такім чынам ва ўсім, як хочаце, каб з вамі паступалі людзі, так паступайце і вы з імі; бо ў гэтым закон і прарокі».

— Валер, а скажы, калі ласка, чаму ў нашых атэістаў няма гэтай самай Бібліі? Яны ж прапаведуюць атэізм, а ніводнага разу не бачылі той кнігі і ў вочы. Ці не парадокс гэта? Царкоўнікі вывучаюць дасканала творы нашых філосафаў і крытыкаў і любому нашаму атэісту могуць даказаць праваату свайго вучэння. Атэіст жа запінаецца на трэцім-чацвёртым сказе...

— Не ведаю. Думаю, што нехта баіцца, каб атэісты, начытаўшыся Бібліі, самі не паверылі ў Бога. Як я.

Антон засмяяўся, зноў пачаў хадзіць па пакоі. А перад вачыма чамусьці паўставалі тыя каляровыя фрэскі, што

адбіліся на слайдах. Дзед закрыўся ў сваёй майстэрні і начамі капіраваў сюжэты царкоўнага жыцця. У руках святога прарока Мазырскага была Біблія. Можа, яна і была адгорнута на той старонцы, дзе было залатое правіла — рабі толькі добрае людзям?

— Аналіз зместу залатога правіла з'яўляецца адной з прыкметных тэм у гісторыі этычнай думкі, — працягваў далей Валер. — У антычнай этыцы можна сустрэць часта разважанні па пытаннях, якія па сваёй існасці вельмі блізкія да правіла, пра якое мы гаворым — хаця б, напрыклад, вядомыя разважанні Дэмакрыта, Сакрата, Платона пра тое, што лепей выкарыстаць несправядлівасць, чым здзейсніць яе. Га, як гучыць? — у шэрых вачах паэта гарэць цікаўныя агеньчыкі, у голасе цікавасць да тэмы, якую распачалі, якую так уважліва вядзе мастак. — Аднак само па сабе гэтае правіла ў старажытнай этыцы ўпамінаецца рэдка і заўсёды як патрабаванне жыцейскай маралі, але не ў якасці этычнага прынцыпу. Не буду падрабязна раскрываць выказванне Фалеса, але выклікае цікавасць адно месца з «пісем да Луцылія» Сенекі, дзе ён гаворыць аб кароткіх ісцінах, якія тым не менш западаюць назаўсёды ў душу: «Што ты другім, таго ж ад іх ты чакай». Можна спаслацца і на Эпіктэта: «Чаго не жадаеш сабе, не жадай іншым: табе не падабаецца быць рабом, не гані і іншых у рабства».

— Слушна.

— Ну а пазней малюнак мяняецца. Аўгусцін, «бацька царквы», робіць спробу ўключыць залатое правіла ў сістэму сваіх поглядаў, ён разглядае яго як прынцып натуральнай маральнасці, якой неабходна прытрымлівацца ў практычных паводзінах. Даючы настаўленні юнакам, раячы ім устрымацца «ад прыманак чрэва і горла», «ад пагарды і ўладалюбства, нават ад празмернага жадання пахвалы» — і гэтак далей, ён свае павучанні завяршае так: «У адносінах жа і ў паводзінах з людзьмі дастаткова захаваць адну гэтую народную прымаўку: нікому няхай не робяць нічога такога, чаго не жадаюць сабе». З Аўгусціна, можна

сказаць, і пачынаецца традыцыя разгляду залатога правіла як асноўнага прынцыпу натуральнага права і маральнасці, якой на працягу стагоддзяў прытрымліваліся многія тэолагі і філосафы сярэдніх стагоддзяў і якую ў пэўнай меры прынялі філосафы Новага часу...

— Чыр-чыр! — у цішыню пакоя ўварваўся бадзёры і звонкі голас вераб'я: — Чыр-чыр-чыр...

— Здароў, Чыр, здароў! — абрадаваўся паэт, замітусіўся, радасна паглядзеў на Антона: «Бач, вярнуўся, вярнуўся, жэўжык!» — Зачакаліся мы цябе. Дзе лётаў, што бачыў, расказвай.

Верабей ускочыў на падваконнік, пачаў згаладала дзяўбці хлеб — аж душыўся. Быў ён абскублены, пер'е тырчэла ў розныя бакі — і яны не вытрымалі, зарагаталі. Чыр не звяртаў на іх ніякай увагі.

— Прагаладаўся?

— Чыр-ч...

Не было калі гаварыць, голад — не цётка. Трэба папаўняць растрачаныя сілы. І ён стараўся, працаваў дзюбкай і нагамі, крыльцамі памагаў.

— Відаць, дасталося бедалагу.

— Дасталося, факт.

— Ну, на чым мы з табою, браце Антон, спыніліся? — Валер пакінуў Чыра ў спакоі, ад'ехаў ад акна. — Я ніколі так не гаварыў. То я так начытаўся філасофіі.

— Спыніліся на тым, што ў жыцці трэба прытрымлівацца аднаго залатога правіла: «РАБІ ЛЮДЗЯМ ТОЕ, ШТО ЗРАБІЎ БЫ САБЕ».

— Ого! — усклікнуў паэт і ўскінуў руку, паклаў на спінку крэсла. — Во як павярнуў. Яшчэ карацей сказаў. Добра.

Верабей наеўся, заляцеў у хату і сеў на плячо Арлова. Ужо здаволіўся, толькі дзюбкай чысціў свае пёркі. А яны ўжо не звярталі на яго ўвагі, гаманілі пра сваё.

Неспакойна адчуваў сябе мастак. Позірк яго не мог ні на чым засяродзіцца. Не мог і стаяць на месцы — нешта турбавала, непакоіла, ён хмурыўся, сціскаў пальцы ў кулакі — як пагражаў некаму ўсё роўна і вось-вось гатоў быў кінуцца ў бойку. Твар у яго стаў зямлісты, стомлены.

— Табе блага? — устрывожыўся паэт, паглядзеў пільна на госця — нешта трывожнае перадалося яму. — Стаміў я цябе сваёй ерундзіцыяй?

— Не. То не хвароба.

— А што?

— Стан маёй душы. Гэта пройдзе. Валер, а ну яго, пачытай мне вершы. Я прыйшоў да цябе дзеля іх. Што такое дабро ці зло, я ведаю, на сваёй скуры адчуў. Але хацелася праверыць яшчэ раз, каб не памыліцца. Нашы думкі супадаюць. І гэта добра. Я хачу паслухаць твае вершы. Вельмі хачу. І ў мяне, прызнацца, мала часу... Паспець хачу.

— Куды?

— Потым скажу.

Мастак сеў у крэсла і адразу абмяк, звяў, як бульбоўнік пад пяшчадным сонцам. Гаварыў з цяжкасцю і вялікім намаганнем волі. Потым прымружыў вочы, прыхінуў галаву да шафы з кнігамі.

«З ім сёння творыцца нешта незразумелае, — падумаў паэт, — ніколі такім не бачыў. Цяжар на душы. Ён ад яго ніколі не вызваліцца. Сэрца яго на такія нагрузкі не разлічана...»

— Мы пазаўчора наведалі падзямелле каралеўскага замка, шмат чаго ўбачылі цікавага, — гаварыў ціха, амаль шэптам, Антон. Не расплюшчваў вачэй. Левая

рука безжыццёва ляжала на каленях, правая пацірала левую грудзіну — зверху ўніз, знізу ўверх. — На тое, што выхапіў аб'ектыў «Зеніта», не можа глядзець Наташа — ёй робіцца страшна. Мы пакажам табе.

— Мне будзе вельмі цікава, — адказвае паэт і глядзіць на сябра — не падабаўся ён такім, ой як не падабаўся. Быў бы ў хаце тэлефон, выклікаў бы «хуткую дапамогу».

— Ты не звяртай на мяне ўвагі. І не думай, што мне паможа «хуткая», — апярэдзіў яго думкі мастак. Не мяняючы паставы, глыбока ўздыхнуў, як вызваліў нейкі гнёт з душы, слаба ўсміхнуўся. — Я слухаю цябе, Валер, слухаю... Прачытай мне тое, што нікому яшчэ не чытаў.

Валер нейкі момант маўчаў, глядзеў на Зялёнку, на Чыра, які сядзеў на плячы і адпачываў пасля абеду — у яго раз-пораз закрываліся плевачкай вочы.

Мастак не адрываў галавы ад шафы.

Калі тужліва стане на сэрцы,
Калі ў горадзе зробіцца цесна,
Калі няўсцерп закарціць адзіноты, —
Я да цябе прыйду, Прыпяць...

Калі радасць апячэ знячэўку,
Калі ж адчую, што знайшоў шчасце,
І калі падзяліцца ім захачу, —
То я прыйду да цябе, Прыпяць...

Калі ж па мяне бяда абрынецца,
Калі ж мяне сябры ацураюцца,
І калі апошняя дарога выпадзе, —
То я прыйду да цябе. Прыпяць...

— Добры верш. То пра мяне. Пра Наташу прачытай...

Ля нашых ног раўчук булькоча. Сказаць табе ён нешта хоча — І не ўмее...

Ён, пэўна, ад красы тваёй Нямее.

Вершы нараджаліся экспромтам. У такт рытму Арлоў

пачаў махаць рукой — атрымліваўся нейкі марш. Пад гукі Марша ажывалі ногі, і ім карцела ступіць на зямлю. Паэт і не заўважыў, як ён хадзіў па пакоі, махаў рукамі і не звяртаў на Антона ўвагі. Не чуў, як спалохана пырхнуў з пляча Чыр і заляцеў на падваконнік. Словы тасаваліся адно да аднаго, зніто́ўваліся ў радкі, уражвалі хуткасцю свайго з'яўлення.

Да сябе склікаю я ў хату
Усіх пакрыўджаных і святых...

Ён скончыў чытаць. Хацеў крутануць рукой кола сваёй каляскі — і не знайшоў яго. Пахіснуўся, шукаючы апірышча, каб не ўпасці. Убачыў, што стаіць на зямлі, цвёрда ходзіць па падлозе — ён нават прытупнуў, каб пераканацца што на нагах. І — закрычаў. Ад радасці і страху закрычаў:

— Антон!.. Чыр! Я хаджу. Я стаю. Я магу бегаць і хадзіць. Антон, я цяпер прабягу па тым лузе, які ты мне дакляраваў! Прабягу!

Чыр напалохаўся яго крыку. Ён ніколі не чуў ад яго такіх радасных воклічаў і таму, не зразумеўшы, паляцеў у сад. Схаваўся ў густым голлі яблынь.

Валер здурнеў ад шчасця. Не верыў у яго. Нахіліўся над Антонам:

— Антон! Я хаджу! Я буду бегаць!

Рука ў мастака была халодная і нежыццёвая. Вочы не міргалі — глядзелі безуважна ў столь. На твары не было той пакутлівасці, што выпірала перад гэтым — твар свяціўся таямнічай і прыгожай чысцінёй, якая бывае толькі ў харошага чалавека, які пражыў жыццё, творачы толькі добрае, — па законах залатога правіла.

— Антон, што з табой?! — закрычаў паэт, абдымаючы сябра. — Ачніся, што здарылася?

Ён прыхінуў вуха да грудзей — сэрца не білася.

Паэт закрыў мастаку вочы і апусціўся перад ім на

калені.

А потым як што падкінула яго з падлогі — выскачыў у сенцы, прабег двор, адчыніў брамку і пабег па вуліцы. Яго праводзілі здзіўленымі позіркамі суседзі. Бабка Агрыпіна перахрысцілася, гледзячы ўслед.

Тэлефонаў-аўтаматаў паблізу не было, толькі ў Палацы культуры. І ён, не раздумваючы, накіраваўся туды, пабег на другі паверх...

Здзіўленая прыгажуня Марына адхіснулася ад яго, хаваючы ў пялюшках соннае немаўля.

— Тэлефон! Тэлефон дзе ў вас? — прахрыпеў ён, аж забалела горла. — Дзе?!

— Ды вось ён перад табой, — апамяталася жанчына, спалохана гледзячы на яго.

Ён ліхаманкава набраў «02» і сказаў, што ў яго хаце памёр чалавек.

Потым пазваніў у майстэрню Пушкарчуку.

— Мікалай Мікітавіч, у мяне бяда. У нас бяда. Зялёнка памёр. У мяне ў хаце. Прыязджайце, я...

— Ты адкуль звоніш? — пачуўся здзіўлены голас у трубцы.

— З Палаца культуры. Ад Марыны.

— Як ты там апынуўся, Валер?

— Я хаджу, Мікалай Мікітавіч. Не ведаю сам, як тое адбылося.

Хлопец плакаў. Слёзы капалі па нейкія паперы, што ляжалі на стале. Марына наліла ў шклянку з графіна вады, падала яму:

— Папі, Валерка, супакойся... Прысядзь, тут ужо нічога не паробіш.

— Насядзеўся я, Марынка, ой як доўга насядзеўся. Ці не праседзеў я самае дарагое ў жыцці?

І ён успомніў, што не сказаў пра гора галоўнаму чалавеку. ён набраў нумар Наташы.

15.

— Вось жыў чалавек — і няма яго, — пахмурнее Пушкарчук, гледзячы на свежую магілу. — Як жыў — кепска, добра, але жыў, нешта стараўся зрабіць. Нешта ўдавалася, а нешта і не. Так і ў кожнага з нас...

Наташа плача, усхліпвае, да вачэй прыціскае мокрыя кулачкі. Яе падтрымлівае Валер Арлоў, туліць да пляча. Ведае, што ёй не памогуць ніякія словы, і таму маўчыць — і ў яго ад болю сціскаецца сэрца.

Паўз іх маўкліва прайшла жанчына з белымі косамі. У яе заплаканыя вочы. На галаве чорная празрыстая касынка. Мікола прыгледзеўся да яе — не пазнаваў. Не ведаў, хто яна і кім даводзілася нябожчыку.

Жанчына паклала на магілу тры яловыя галінкі з шышкамі.

Ніхто такога не клаў, а тут... Яна пастаяла некалькі хвілін, паглядзела на бацькоў Антона, якія сядзелі каля магілы, мельгам зірканула на Пушкарчука, Наташу і Валеру. Падышла да Міколы, мерылася нешта сказаць — і не сказала, душылі слёзы.

Яна паварочваецца і хутка-хутка ідзе ад іх, схіліўшы галаву.

— Ён так многа хацеў зрабіць, — шэпча Наташа і ўпіраецца галавой у плячо Арлова.

— Ведаю, ён мне расказваў. Дзяліўся сваімі планамі, — ён туліць да сябе дзяўчыну, супакойвае.

Яны пакідаюць могілкі і ідуць да Пушкарчука: Валер вельмі хацеў паглядзець тое, што здымаў Антон.

Наташа пайшла з імі, але глядзець адмовілася. Сядзела ў калідорчыку, скрушна маўчала...

Праз дзень дзед сеў на самалёт і праз дзве гадзіны сышоў на Унукаўскім аэрадроме. Папытаўся ў міліцыянера, як даехаць да міністэрства культуры і праз пэўны час даехаў да высокага шэрага будынка.

У патрэбны аддзел ён дабіўся не скора — больш чакаў, чым ляцеў на самалёце.

— Што вам, паважаны таварыш, трэба? — запытаўся чалавек у акулярах, з кароткай падстрыжанай бародкай — сівенькай-сівенькай, хаця яму і было ледзь за сорак. — З чым прыляцелі да нас?

— Слайды хачу паказаць.

— Якія слайды? — бровы ў чалавека выгнуліся, потым зноў апусціліся над уважлівымі вачыма.

— З сабою прывёз. Здымалі ў падзямеллі. Сябра мой здымаў — Антон Зялёнка. Пахавалі яго заўчора. Можа, зацікавіць вас тое мастацтва, якое мы ўбачылі. У вас ёсць зала, дзе можна праглядзець іх?

— А як жа. Слайды ў вас? Давайце.

— Не. Ні ў чые рукі я іх не дам. Буду сам ля апарата.

— Не давяраеце? — заўсміхаўся чалавек, хмыкнуў пад нос, потым пазваніў па тэлефоне. — Віктар Герасімавіч, Бажкоў турбуе. Падрыхтуй, калі ласка, залу. Будзем глядзець слайды. Не, мастак сам будзе паказваць...

Па дарозе Бажкоў стукаў у дзверы, пытаўся, ці не жадае хто паглядзець унікальныя слайды з Палесся.

Назбіралася чалавек з трыццаць. Расселіся, чакалі, перагаворваліся.

— Будзеце самі каменціраваць? — пацікавіўся Бажкоў у палешука.

— Збольшага. А мо і разам з вамі. Бо не ведаю, што на слайдах?

— Як гэта — не ведаеце?

Успыхнула святло, шчоўкнуў апарат, і на вялізным экране паказалася дрыгавічанка ў кайданах. Па зале пракаціўся жахлівы ўздых.

— Што гэта?

— «Грот закаханых» караля Сігізмунда. І «Суцяшальнік» гэты там знайшлі, але не вынеслі з сабой.

Новы кадр, яшчэ... Жахлівае відовішча прымушала сціснуцца сэрцы. У зале стаяла напятая цішыня. Ніхто больш не пытаўся, не ўдакладняў.

Потым дэманстравалася «жывое кіно» фрэсак, дзеянні святога Спаса. Сорак два кадры і ніводзін не паўтараецца.

— Божа ж мой, то Гаўрыіл Мазырскі! Ікона толькі ўпамінаецца, але ніхто не бачыў яе. Ёй жа цаны няма... Дзе вы знялі гэта? — пацікавілася жанчына ў акулярах — голас адрывісты, зычны.

— У падзямеллі каралеўскага замка.

Кадры, кадры, кадры... Каменная скульптура. Яна таксама аказалася унікальным творам невядомага майстра. Залатыя мініяцюры скіфаў, філігранная чаканка.

— Гэта неверагодна! — закрычалі ў зале, калі ўключылі святло. — Цуд! Ці можна тое ўсё паглядзець на свае вочы?

— Можна. Але з адной толькі ўмовай, — пачаў таргавацца Мікола — дзеля таго, можна сказаць, і

падаўся ён у сталіцу.

— Якой? — паглядзеў на яго хітра Бажкоў, аж рот разявіў, языком па губе правёў.

— Умова маленькая і адна. Я вам пакажу ўсё гэта па ўласныя вочы, калі вы нам дапаможаце ў горадзе пабудаваць музей.

— А хіба яго ў вас няма? — падзівіліся ўсе з недаўменнем. — За такое багацце, што знаходзіцца ў вас, можна і сто музеяў пабудаваць. Мы пастараемся памагчы вам. Ды што пастараемся, сёння ж звяжамся з абласным аддзелам культуры і скажам, што неадкладна выдзяляем неабходныя сродкі для будаўніцтва. Абяцаем.

— Тады і я сваё слова стрымаю.

— Бажкоў, неадкладна звязвайцеся з цэнтральным тэлебачаннем — сенсацыя дваццатага стагоддзя: знойдзены фрэскі невядомых майстроў, жывое кіно... Усё на каляровую плёнку. Некалькімі камерамі. Самай лепшай плёнкай зняць. Для такога выпадку звяжыся з амерыканскай фірмай — трэба «Кодак». Толькі паслухайце, як гэта ў вас атрымалася — жывыя людзі ў ланцугах. Прайшло ж столькі год?

— Мы фатаграфавалі шкілеты. А чаму атрымаліся людзі — і самі даўмецца не можам, — паціснуў плячыма палескі мастак.

— Фантастыка! Неверагодна! Сенсацыя!

— Вось і паехалі здымаць сенсацыю. Мо і ў нас атрымаюцца на плёнцы людзі з «Грота закаханых». У дарогу! Збіраемся!

— Таварыш Пушкарчук, вы дазволіце нам перазняць слайды? Мы акуратна, не пашкодзім. Надрукуем у «Огоньке» на вокладцы — сенсацыя ёсць сенсацыя. Мы праславім ваш горад на Прыпяці на ўвесь свет.

— Перазняць можна. Толькі ў маёй прысутнасці.

— Згодны на ўсё. Калі ласка! І дзякуй вам, дарагі таварыш, што вы адшукалі такое багацце...

— Ды няма за што. Рады, што прыехаў недарэмна. Што ўсё ўбачанае — каштоўнасць.

— Цаны яму няма!

Праз тыдзень у горад Пушкарчука прыехала цэлая здымачная група Цэнтральнага тэлебачання. Тэлевізійнікі падаліся адразу да яго — ён ім даў адрас.

Таўсцяк-калабок з шыкоўнай барадой мітусіўся, даваў указанні — дзе размяшчацца, дзе што ўстанавіць.

З групай прыехаў і Бажкоў — Іпацій Лаўрэнавіч, ён нецярпліва спытаў у мастака:

— Калі пачнём? Хлопцаў я выпрасіў на чатыры дні.

— Праз тры дні і пачнём. З самай раніцы.

— Ды ты што, братка ты мой, Мікола Мікітавіч. У мяне ж сэрца разарвецца ад такога доўгага чакання. Я ўжо некалькі начэй не сплю. Так і бачу тое, што ты паказаў, — не веру ўсё ў тое. Як сон, як казка... Не забівай мяне, Мікалай свет Мікітавіч.

Але Мікола чамусьці ўпарціўся. Быў не ў гуморы ды і шкадаваў, што растрындзеў усяму свету — не параіўся нават з Наташай і Арловым.

— Не і не, толькі паслязаўтра. І толькі раніцай, каб і людзей туды не прывабліваць. Рыхтуйце свае пражэктары, кабелі, шукайце электрыкаў...

Бажкоў абвяў, як бульба ў спёку. Барадач спытаў, што рабіць у такім выпадку. На што ён вяла махнуў рукой — у гасцініцу едзьце, размяшчайцеся, чакайце ўказанняў...

Барадач, у чырвонай замшавай куртачцы, мітусіўся па двары, як тарэадор, а тут рэцíраваўся, крыкнуў:

— Гвардыя, па конях! Усім у гасцініцу. Заўтра здымаем палескія пейзажы, палескі нафтагігант — заказ прамысловага аддзела. Фальклорны ансамбль лельчыцкіх спявачак... Потым — карцінную галерэю ў Крынічным. Грот здымаем паслязаўтра. Усё, грузіцеся!

— Ёсць грузіцца! — весела адказалі хлопцы ў расхлістаных балонневых куртках з замежнымі надпісамі. Яны былі радыя, што вечар у іх будзе свабодны, а вечар яны знойдуць чым убіць — півавары горада славіліся на ўсю краіну.

Раніцай, на трэці дзень...

Здымачная група пад'ехала да гары, куды паказаў Пушкарчук. Было намечана спусціцца ў падзямелле з некалькімі юпітэрамі. Падключыліся кабелямі да электрастанцыі. Усё было прадугледжана да драбніц — сталічныя тэлевізійнікі былі сапраўдныя зухі. Падлічылі, колькі трэба кабелю — якой даўжыні, дзе што будзе размешчана і адкуль будуць здымаць. Яшчэ ў Маскве ў Міколы распыталі падрабязна, дзе што знаходзіцца, якая адлегласць, колькі прыступак...

З хваляваннем назірала за падрыхтоўкай Наташа.

Трымалася за руку Арлова, шаптала яму:

— Я нечага баюся, Валерка.

— Чаго? Ты ж спускалася туды, чаго баяцца?

— Мне тое хіхіканне помніцца. Тады я не надала значэння. А цяпер адчуваю сябе блага — прадчуванне мяне нейкае мучыць. І Пушкарчук нешта не ў сабе — не пазнаць яго. Мусіць, і сам не рады, што закруціў такое. Па вачах бачу, што шкадуе...

— Цяпер позна ўжо адступаць. Ды і часопіс такую рэкламу даў. Добра, што хоць не ўказалі, у якім горадзе. Рынуліся б сюды дзівакі і шукальнікі скарбаў. А там жа, як ты сказала, шмат золата.

— Вельмі шмат — цэлая вялізная скрыня.

Дзед і Наташа вялі тэлевізійнікаў знаёмай дарогай. Прасунуліся ў адну разломіну, разгрэблі друз і праціснуліся ў другую. Доўга мучыўся барадач — ніяк не мог прасунуць сваё чэрава: прыйшлося кіркай для яго спецыяльна разбіваць шырэй. Смяяліся масквічы, рагатаў Пушкарчук, раіў займацца фізкультурай, а не жлукціць піва.

Вось і першае падзямелле. Мікола лёгка адшукаў тую камянюку, з якой і пачалося ўсё. Паспрабаваў кіркай падварушыць яе — не краталася з месца. Як і не высоўвалася ніколі і была злітая з астатнімі.

«Што за д'ябал, — не разумеў дзед, пачынаў злавацца на сваё няўмецтва, — мо не той камень чапаю?»

Прыгледзеўся яшчэ раз, папрасіў добра падсвяціць. Не, памылкі не было — на камяні паўчалавечы-паўзвярыны твар. Здалося толькі, што быў высунуты язык — як дражніўся.

Зноў удар кіркай — яшчэ і яшчэ...

Наташа ўздрыгнула — толькі цяпер заўважыла побач з дзедам Баброва. Праз плячо, як заўсёды, у яго вісела чорная сумка. Прарваўся, значыць, зрабіць свой сенсацыйны рэпартаж хоча. Яна шчыльней прытулілася да Арлова — як быццам баялася, што адна палавінка можа адлучыцца і стаць поруч з ім, Бабровым...

— Што такое? За чым затрымка? — насцярожыўся Бажкоў, крануўся пляча дзеда.

— Не высоўваецца камень, — роспачна адказаў мастак — не чакаў такога падвоху ад каралеўскага замка. Узмакрэў, выціраў рукавом лоб, на ім буйна блішчэлі кроплі.

— А дзе былі тыя дзверы, што падалі? — падступіўся Бадроў. — Можа, іх піхнуць?

— Ды вось яны — праз чатыры выступы ад таго каменя.

Дзед пакратаў той прамавугольнік — ён хістаўся.

— Ну што, паспрабуем пакласці? — калабок павярнуўся да сваіх памочнікаў — хлопцаў у пацёртых джынсах, на азадках у кожнага быў прымацаваны амерыканскі сцяжок. Кожны насіў чорныя акуляры — як і Баброў, акурат як з таварыства сляпых.

— Кладзіце, — уздыхнуў мастак, махнуў перад носам рукой — як перахрысціўся.

Да хлопцаў далучыўся і журналіст Баброў. Плячмі ўпёрся ў сценку. З жахам глядзела на тое Наташа. У яе ўсё больш і больш сціскалася ад болю сэрца, вось-вось выскачыць з грудзей. Так і хацелася крыкнуць усім: «Апомніцеся! Навошта вы гэта робіце! Яны не пускаюць вас да сябе, не хочуць з вамі сустракацца!..»

Але было позна — сцяна рухнула і рассыпалася.

У праёміну ўдарыла зыркае святло — прама ў вочы свяціла ранішняе сонца. Перад усімі адкрылася панарама Прыпяці і далёкіх заліўных лугоў — як акінуць вокам.

А ўнізе, пад імі, двое маладых хлопцаў у камбінезонах малаткамі адбівалі ад сцяны цагліны, здзіўлена паглядалі на людзей, абрадавана прамовілі:

— Во і яшчэ прыйшлі дачнікі. Таксама цэглу для доміка здабываеце? Знутры ламаеце? Во даюць, Віцька, хітры народ пайшоў...

Дзед нічога не разумеў. Закрычала Наташа і закрыла твар рукамі.

— Ды як жа гэта, таварыш Пушкарчук? Мы ж вам паверылі, а вы дзіцячыя гульні нам устроілі. Нехарашо, нехарашо з вашага боку...

Мікола няўцямна глядзеў у светлы праём, на блакітную далячынь. І нічога не чуў, што яму казалі. На твары знерухомела дурнаватая ўсмешка... Ён укленчыў на зямлю — не трымалі ногі.

— Гэта не гульні! — закрычала Наташа. — Мы былі там,

мы ўсё бачылі... І грот, і «Суцяшальнік», і скарбы скіфаў.

— Аферысты вы — «скарбы скіфаў»! — перадражніў барадач. — На суд бы падаць, ведалі б тады...

Нехта ззаду зарагатаў-захіхікаў, і Наташа са страхам прыслухалася. Навастрыў зацікаўлена вуха і Бажкоў, агледзеўся.

— Добра, што не бачыць нашага сораму Зялёнка, ён не адобрыў бы, — прашаптала яна.

— Не адобрыў бы, — пагадзіўся паэт.

Дзяўчына плакала, не аціхала. Да яе, падняўшыся, падышоў дзед, па-бацькоўску прыгарнуў да сябе, прашаптаў на вуха:

— Не плач, а радуйся — скарбы цэлыя засталіся. Гэта я гарачку спароў, што ў Маскву паехаў. Продкі не хочуць, каб мы валодалі іх сакрэтамі і мастацтвам. Мы павінны сваё ствараць, яшчэ лепшае, яшчэ прыгажэйшае. Для таго і створаны чалавек.

— Добра вы сказалі, Мікалай Мікітавіч, — уздыхнула дзяўчына і, суцішаная, супакоеная, паклала галаву на грудзі старога мастака.

З запісной кніжкі мастака Антона Зялёнкі: З гімалайскай мудрасці: «Будзь смелы, не спыняйся ў дарозе, каб аплакваць памылковыя крокі мінулага. Вучацца на сваіх памылках толькі тыя, хто вырастае духам, зразумеўшы сваё ўчарашняе ўбоства».

«Чысціня і бясстрашша — першыя ўмовы духоўнага багацця. Уся сіла і ўвесь новы сэнс твайго існавання — навучыцца нічога не баяцца. Дабівайся поўнага бясстрашша. І не забудзь, што яно — не толькі адсутнасць боязі. То поўная працаздольнасць усяго арганізма, поўны спакой у атмасферы небяспекі».

«Яшчэ і яшчэ раз пакладзіце ва ўсе складкі вашай свядомасці неаднойчы сказаныя словы: «Калі сэрца

вашае чыстае — ніякае зло не можа пашкодзіць вам. Перад вашай чысцінёй яно бяссільнае».

Са «Шчыгрынавай шкуры» Бальзака: «Пакуль вы маладыя, пакуль, сутыкаючыся з намі, людзі і абставіны яшчэ не ўкралі ў нас пяшчотную кветку пачуцця, свежасць думкі, высакародную чысціню, якая не дазваляе нам уступіць у здзелку са злом, — мы яскрава адчуваем свой абавязак».

«...Усявышні абдурыў мяне. Пасмяяўся, як ведаў, што ў мяне не хопіць розуму і мудрасці распарадзіцца яго дарам. Няўжо і трэцяе я патрачу на бязглуздзіцу? Я ўсё зраблю, каб таго не здарылася. Я іду да Паэта.. » Над апошнім запісам дзед, Наташа і Валер ламалі галаву, але так і не маглі даўмецца, што азначалі загадкавыя радкі.

Як не маглі зразумець, чаму святы Айцец, якога так удала напісаў Антон, раптам знік з палатна, як і не было яго там.

...паэт раніцай чакаў Чыра, каб той памог раскрыць яму дзівосную тайну.

Падрыхтаванае на падставе: Анатоль Бароўскі, Азірніся ў каханні: Аповесці, — Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. — 349 с.

ISBN 5-340-01164-X

У аповесці «Азірніся ў каханні» аўтар (нарадзіўся у 1942 г. на Гомельшчыне) у фантастычнай форме паказвае, як і калі праяўляюцца ў чалавеку лепшыя яго якасці — дабрыня, каханне, творчыя магчымасці.

Copyright © 2013 by Kamunikat.org - ePub